

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK
LİSANS
TEZİ**

**ETNO-SEMBOLİZM BAĞLAMINDA
TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN ANALİZİ**

HASAN BOZKURT ÇELİK

**SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI**

TEMMUZ 2018

**ETNO-SEMBOLİZM BAĞLAMINDA TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN
ANALİZİ**

Hasan Bozkurt ÇELİK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TEMMUZ 2018

Hasan Bozkurt ÇELİK tarafından hazırlanan “Etno-Sembolizm Bağlamında Türk Milliyetçiliğinin Analizi” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından ~~OY BİRLİĞİ~~ / OY ÇOKLUĞU ile Gazi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalında Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Tefvik ERDEM

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Başkan : Doç. Dr. Nihat YILMAZ

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Gümüşhane Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye : Doç. Dr. Çiğdem ERDEM

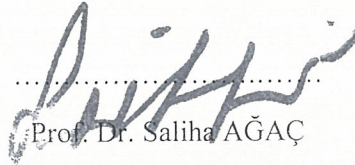
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Tez Savunma Tarihi: 2/7/2018

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Saliha AĞAÇ

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarımı kabullendiğimi beyan ederim.

Hasan Bozkurt ÇELİK

2/7/2018

ETNO-SEMBOLİZM BAĞLAMINDA TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN ANALİZİ
(Yüksek Lisans Tezi)

Hasan Bozkurt ÇELİK

Gazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temmuz 2018

ÖZET

Millet ve milliyetçilik olgularının ortaya çıkış tarihi ve şekli; milliyetçilik araştırmalarının yavaş yavaş inkişaf etmeye başladığı 20. Yüzyılın ikinci yarısı itibariyle önemli tartışma alanlarından biri olmuştur. Araştırmaların ilk dönemlerinde milletlerin, tarihin ilk çağlarından beri varlığını sürdürdüğünü savunan ilkçi görüş, ilerleyen dönemlerinde ise milletlerin modern gerçeklikler olduğunu ve çoğu zaman bir inşa ya da icat sürecinin unsuru olduklarını savunan modernist bakış açısı hakim konuma sahip olmuştur. Fakat bilhassa, Anthony Smith'in savunduğu ve yirmi birinci yüzyıldaki haliyle milletlerin ve milliyetçiliğin modern gerçeklikler olduğunu kabul etmekle birlikte, toplulukların etnik geçmişlerinin, bilhassa da bu etnik geçmişteki mit, sembol ve anıların, modern milletlerin oluşumunda baş etmenler olduğunu savunan ve değişimler olmakla birlikte milletlerin genel itibariyle tarihi süreç içerisinde bir süreklilik arz ettiklerini öne süren etno-sembolist bakış açısı, 20. Yüzyılın son dönemleri itibariyle milletler ve milliyetçilik araştırmalarında ön plana çıkmıştır. Etno-sembolist kuramın vurguladığı etnik geçmiş, mit, sembol ve anılar açısından Türk tarihi oldukça net örnekler barındırması hasebiyle bilhassa dikkat çekicidir. Orhun Yazıtları başta olmak üzere pek çok örnek, kadim Türk topluluklarının bir milli kimlik sahibi olduklarını ve milliyetçiliğin söz konusu dönemlerdeki tezahürü olarak görülebilecek bir milli hissiyat taşıdıklarını göstermektedir. Milli seciye ve milli hissiyatın varlığı, antik dönem Türk topluluklarının, modern Türk milletinin arka planını oluşturduklarının en bariz göstergeleri arasındadır. Ayrıca modern Türkçe, yine modern Türk topluluklarının sosyal yaşantısındaki pek çok unsur ve pek çok kültürel öge, köken itibariyle eski Türk topluluklarına dayanmakta, bu da Türk milli kimliğinin sürekliliğine örnek teşkil etmektedir. Bu açıdan bakıldığında çalışma; esas itibariyle modern Türk milletinin inkişafında, antik dönem başta olmak üzere Türk tarihindeki mit, sembol ve anıların önemine dikkat çekmekte; modern milletlerin oluşumunda etnik geçmişin önemine eğilen etno-sembolizm bağlamında Türk milliyetçiliği ve Türk milleti gerçekliklerini analiz etmeye çalışmaktadır.

Bilim Kodu : 117103
Anahtar Kelimeler : Millet, Milliyetçilik, Etnosembolizm
Sayfa Adedi : 177
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Tefvik ERDEM

ANALYSIS OF TURKISH NATIONALISM IN THE CONTEXT OF ETHNO-
SYMBOLISM

(M. Sc. Thesis)

Hasan Bozkurt ÇELİK

GAZİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF NATURAL AND APPLIED SCIENCES

July, 2018

ABSTRACT

The date and the appearance of nation and nationalism; has become one of the important areas of discussion as of the second half of the 20th century, when nationalist researches are slowly starting to develop. In the early periods of the research, the nations had a dominant position in the modernist view which advocated the existence of the existence of the history since the early ages and in the later periods that the nations were modern facts and that they are often elements of a construction or invention process. But in particular, while acknowledging that nationalism and nationalism are modern realities, espoused by Anthony Smith and in the twenty-first century, the ethnic backgrounds of the communities, and in particular the myths, symbols and memories of these ethnic past, the ethno-symbolist point of view, which suggests that they have a continuity in the historical process as a whole, has been the foreground in national and nationalist researches in the last periods of the 20th century. Ethnic-symbolist theory emphasizes the ethnic background, myths, symbols and memories of the Turkish history is quite remarkable because of its very clear examples. Many examples, especially the Orhan inscriptions, show that the Turkish women have a national identity and that they carry a national feeling that can be seen as the manifestation of the nationalism in those periods. The presence of national seclusion and national sentiment are among the most obvious signs that the ancient Turkish communities have formed the backdrop of the modern Turkish nation. Moreover, modern Turkish, many elements of social life of modern Turkish communities and many cultural elements are rooted in ancient Turkic societies by origin, which is an example of the continuity of Turkish national identity. From this point of view, it draws attention to the importance of the myths, symbols and memories in the Turkish history, especially in the antique period, in the development of the modern Turkish nation. is trying to analyze Turkish nationalism and the Turkish nation reality in the context of ethno-symbolism, which emphasizes the importance of the ethnic past in the formation of modern nations.

Science : 117103

Key Words : Nation, Nationalism, Ethnosymbolism

Page : 177

Supervisor : Prof. Dr. Tevfik ERDEM

TEŐEKKÖR

Çalıőmalarım boyunca değerli katkı ve yardımlarıyla daima yanımda olan ve kıymetli bilgi birikimi ve tecrübesiyle bana yol gösteren danışmanım Prof. Dr. Tefvik Erdem'e teőekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM	5
MİLLİYETÇİLİK ÇALIŞMALARININ TEMEL MEFHURLARI	5
1.1. Irk ve Ethnie Kavramlarının Muhtevası	5
1.1.1. Irk ve Irkçılık Nedir?	5
1.1.2. Ethnie Nedir?	8
1.1.3. Ethnie'nin Özellikleri	10
1.1.4. Etnik Bilincin Başlıca Katalizörleri.....	12
1.2. Bir Çatı Kavram Olarak: Millet	15
1.2.1. Ethnie ve Milletlerin Mukayesesi	20
1.3. Milliyetçilik Nedir?.....	24
1.3.1. Milliyetçiliğin Tanımı.....	24
1.3.2. Milliyetçiliğin Temel Özellikleri.....	26
1.3.3. Milliyetçiliğin Temel Savları.....	30
1.3.4. Milliyetçiliklerin Tasnifi.....	35
2. BÖLÜM	39
MİLLİYETÇİLİK KURAMLARI.....	39
2.1. Milliyetçilik Kuramlarının Genel Tarihçesi.....	39
2.2. Milliyetçilik Kuramlarının İzahı	41
2.2.1. Primordializm/İlkçilik	41
2.2.2. Perennializm/Kadimcilik	45

2.2.3. Modernist Teoriler	47
2.2.3.1. Toplumsal-iktisadi yaklaşımı benimseyen modernistler	50
2.2.3.1.1. Tom Nairn ve dengesiz/eşitsiz kalkınma	50
2.2.3.1.2. Michael Hecter ve iç sömürgecilik.....	52
2.2.3.1.3. Miroslav Hroch ve üç aşama	55
2.2.3.2. Siyasi-İdeolojik yaklaşımı benimseyen modernistler	57
2.2.3.2.1. John Breuilly	57
2.2.3.2.2. Paul Brass	59
2.2.3.3. Kültürel inşacılar.....	61
2.2.3.3.1. Ernest Gellner ve yüksek kültür	61
2.2.3.3.2. Eric Hobsbawm ve icat edilen gelenekler	65
2.2.3.3.3. Benedict Anderson ve hayali/hayal edilen cemaatler	68
3. BÖLÜM	73
BİR ÜÇÜNCÜ YOL OLARAK ETNO-SEMBOLİZM	73
3.1. Etno-Sembolist Kuramcılar Tarafından Modernist Yaklaşımın Yönetilen Eleştiriler...73	
3.2. Etno-Sembolist Kuramcılar Tarafından İlkçilik ve Kadimciliğe Yöneltilen Eleştiriler76	
3.3. Etno-Sembolizm Nedir?.....	78
3.3.1. Etno-Sembolizmin Ethnie ve Millet Kavramlarına Bakışı.....	82
3.3.2. Etno-Tarih ve Etno-Sembolist Bakış Açısında Mit ve Sembollerin Önemi.....	90
3.3.3. Etno-Sembolizmin Milliyetçiliğe Bakışı	97
3.3.4. Etno-Sembolizmde “Entelektüellerin Rolü”	102
3.4. Etno-Sembolizme Yöneltilen Temel Eleştiriler	104
4. BÖLÜM	107
ETNO-SEMBOLİZM VE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ.....	107
4.1. Modern Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Süreci	107
4.1.1. Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinde Türk Milliyetçiliği	109
4.1.2. Milli Mücadele Döneminde Türk Milliyetçiliği	114

4.1.3. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Milliyetçiliği	116
4.2. Modern Türk Milliyetçiliğinin İnkişafında Etkin Rol Oynayan Başlıca Aktörler.....	122
4.2.1. Ziya Gökalp	122
4.2.2. Yusuf Akçura.....	127
4.2.3. Türk Ocakları.....	131
4.3. Türk Milleti'nin Tarihi Arka Planı	135
4.3.1. Antik Dönem Türk Tarihinde Milliyet Unsurları	137
4.3.2. İslami Dönemde Türk Milliyeti Unsurları	142
4.3.2.1. Selçuklu Dönemi Türk Milliyeti Unsurları	143
4.3.2.2. Osmanlı Dönemi Türk Milliyeti Unsurları	145
4.4. Türk Milliyetçiliğinde Mit, Sembol ve Anıların Yeri.....	152
4.4.1. Türklerde Ülkü Kavramı ve Kızıl Elma	155
4.4.2. Türklerde Özgürlüğün Önemi ve Kür Şad	158
4.4.3. Türklerde Vatan Fikri ve Turan	160
SONUÇ.....	163
KAYNAKLAR	173
ÖZGEÇMİŞ	177

GİRİŞ

Bu çalışma gerek modern anlamda gerekse tarihi arka planı açısından Türk milliyetçiliğinin anlamlandırılmasında diğer teorilere nazaran etno-sembolizme ait görüşlerin daha açıklayıcı olduğu temelinden hareket etmektedir. Çalışma bu anlamda, hem milliyetçilikle ilgili önemli bir teori olarak etno-sembolizmi hem de Türk milliyetçiliğini ele almaktadır.

Milletlerin tarih sahnesine çıkışı, ciddi bir tartışma konusu olarak milliyetçilik teorisyenlerinin ilgi alanına girmektedir. Yine milletlerin doğal mı yoksa bir inşa veya icat sürecinin sonucu mu ortaya çıktıkları da bir başka ana tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca insanları bir millet gerçekliği altında birleştiren argümanların ne olduğu da ciddi bir araştırma alanıdır. Çalışmanın içeriğinde de detaylıca görüleceği üzere bu ve bunun gibi pek çok soru, milliyetçilik çalışmalarının temelini oluşturmaktadır.

Çalışmanın amacı da, Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışı, tarihi arka planı ve siyasi bir ideoloji veya bir bilinç olarak Türk toplumuna nüfuz ediş sürecini hakim milliyetçilik teorilerinden etno-sembolizm bağlamında açıklamaya çalışmaktır. Tarihi açıdan ciddi bir geçmişi olan Türk milli kimliği; milli kimlikleri ve modern milletleri, gelenekleri ile birlikte icat olarak gören modernist paradigma ile yeterince açıklanamamaktadır. Benzer şekilde milletleri doğal bir yapı ve oluşum olarak gören anlayış da modern Türk milliyetçiliğini açıklamada yetersiz görünmektedir. Bu noktada iki kuramın da eksik noktaları üzerinden tespitlerde bulunmak suretiyle millet ve milliyetçilikleri açıklamada daha geniş bir perspektif sunan etno-sembolizm amaca ulaşmak için bir teorik araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Milletlerin tarih sahnesine çıkışında etnik geçmişlerine vurgu yapan ve milliyetçilikler hususunda da mit, sembol ve anıların önemine bilhassa dikkat çeken etnik simgeci anlayış çalışmada daha da detaylandıracağımız üzere Türk milliyetçiliğini pek çok açıdan açıklamada faydalı argümanlar sunabilmektedir. Çalışmanın amacı da bu argümanları derli toplu biçimde bir araya getirerek Türk Milliyetçiliği olgusunu, etno-sembolizmin temel savları açısından ele almak suretiyle, milliyetçilik çalışmalarının temel sorularına bu perspektiften yanıt aramaya çalışmaktır.

Fransız Devrimi'nin ardından ciddi bir biçimde siyasi alana nüfuz etmeye başlayan modern milletler gerçeği, 21. Yüzyılın da en önemli araştırma alanlarından birini

oluşturmaktadır. Tarihin ilk dönemlerinden beri etnik grupların varlığını da göz önünde bulundurduğumuzda millet gerçekliğinin – her ne kadar nation kavramı modern bir kavram olarak karşımızda dursa da- oldukça geniş bir tarihi arka planı olduğu açıktır. Yakın tarihteki pek çok önemli gelişmenin arkasında yatan sebep olarak karşımıza çıkan “millet” mefhumu üzerindeki çalışmalar her ne kadar gündemden güne artsa da hala tam anlamıyla açıklığa kavuşturulabilmiş değildir. Başka bir deyişle üzerinde anlaşılmış bir millet tanımı henüz yapılamamıştır. Yakın tarihin siyasi yaşamına dair pek çok gelişmenin farklı aşamalarında, farklı derecelerde de olsa milletlerin ve milli kimliklerin izlerine rastlamak mümkündür.

21. yüzyıldaki – bazı kuramcılara göre tüm insanlık tarihinin- sosyal ve siyasi gelişmelerinin en önemli katalizörü –bazen de sonucu- olarak görülen milliyetçilik bazen bir ideoloji bazen de bir hissiyat olarak değerlendirilmektedir. Sahip olunan fikri ya da siyasi pozisyona bağlı olarak siyasi bir çıkar aracı, uğruna ölünmesi itibariyle tıpkı aile bağı gibi bir gerçeklik veya sınıf farklılıklarının törpülenmesi ve iktidar sahipleri için kullanılacak yararlı bir araç olarak görülebilen milliyetçilik, sosyal bilimlerin üzerine en çok tartışılan araştırma konularından biridir.

Bu çalışmada söz konusu tartışmaların önemli bir kısmı ele alınırken, Türk milliyetçiliği üzerine bir inceleme yapılacak olması, söz konusu soru, sorun ve tartışmaların Türk milliyetçiliği açısından değerlendirilmesine olanak sağlayacaktır. 21. yüzyılın en etkin gerçekliklerinden biri olarak karşımıza çıkan milliyetçilik, sebep ve sonuçları itibariyle Türk toplumu açısından irdelenmesi elzem konulardan biridir. Zira Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin de bir ulus-devlet olarak kurulduğu dikkate alındığında Türkiye'nin yakın tarihini etkileyen en önemli alanlardan biri olarak milliyetçilik olgusunu kabul etmek gerekmektedir.

Tüm bunlar ışığında aydınlatılmaya –veya üzerinde genel bir mutabakata varılmasına- muhtaç bir konu olarak karşımızda duran millet ve milliyetçilik tartışmalarını ve bu tartışmalar bünyesinde Türk milliyetçiliğini açıklamada en “makul” perspektiflerden biri olarak kabul edebileceğimiz etnik simgecilik anlayışını ciddi bir şekilde ele almak son derece yararlı olacaktır. Keza milliyetçilik kuramları ve Türk milliyetçiliği konularında ayrı ayrı yapılmış pek çok çalışma olmasına rağmen, Türk milliyetçiliğini etno-sembolizm bağlamında anlamlandıran bir çalışma olması, bu çalışmanın özgün yönünü ortaya koymaktadır.

Çalışmanın yöntemiyle ilgili ilk ifade edilmesi gereken husus ise hazırlanmış aşamasında temel olarak bağlı olduğu bilimsel paradigmadır. Çalışma sosyal bilimlerde daha çok tercih edilen yorumlayıcı paradigma –veya perspektif- ekseninde kaleme alınmıştır. Yorumlayıcı anlayış, bilimsel çalışmalarda her olguyu deneysel yollarla açıklamaya çalışan ve nicel verileri esas alan pozitivist paradigmaya karşıt bir anlayışı temsil eder. Pozitivist perspektifin neredeyse her şeyi rakama, deneye ve gözleme bağlayan anlayışına karşılık yorumlayıcı perspektifle çalışmalarını yürüten araştırmacılar nitel araştırma yöntemlerine ağırlık vermektedirler. Daha çok canlıların ya da olayların sosyal yönüne ağırlık verilen yorumlayıcı perspektif, araştırma konu ve kavramlarının muhtevasına derinlemesine eğilmektedir. Bu çalışmada da söz konusu perspektif esas alınacaktır.

Kullanılacak araştırma tekniklerinden biri ise söylem analizi olacaktır. Konu ile ilgili temel atıf kaynakları olan pek çok akademisyenin ve araştırmacının yorum ve tespitleri değerlendirilecek, bazen diğer görüşler ile mukayese edilerek, bazen de doğrudan atıf yapılarak veya eleştirilerek yoruma tabi tutulacaktır.

Genel anlamda çalışmada tümevarımcı bir yol izleneceği söylenebilir. Öncelikle konuların temel mefhumları açıklanmaya çalışılacak, ardından ise genel kuramsal çerçeveler açıklanmaya çalışılacaktır.. En nihayetinde ise Türk milliyetçiliği bu kuramsal çerçeve açısından ele alınacak ve yorumlanacaktır. Bu açıdan bakıldığında Türk milliyetçiliğinin bir kuram açısından ele alınması onu bir örnek olay olarak görmemizi de sağlayabilecektir. Bu yönüyle bir anlamda araştırmada bir örnek olay (vaka) incelemesi yapılacağı da ifade edilebilir

Son olarak, çalışmanın pek çok yerde tarihi olay, durum ve topluluklara atıfta bulunarak yorumlar çıkarmaya çalışacağını göz önünde bulundurduğumuzda tarihi araştırma hüviyetinin de yer yer görüleceği söylenebilir.

1. BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİK ÇALIŞMALARININ TEMEL MEFHURLARI

Yirminci yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla iyiden iyiye bilimsel çalışmaların konusu haline gelmeye başlayan millet ve milliyetçilik kavramları, söz konusu dönemin sosyal ve politik yapısına damga vuran iki önemli gerçeklik olmuştur. Bu iki mefhum, kavim, ırk, ethnîe gibi pek çok kavram ile birlikte kullanılmakta, fakat söz konusu kavramlar çoğunlukla birbirlerinin yerine kullanılarak anlam karmaşasına yol açılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu gerçeklikleri açıklamak için öncelikle bu kavram karmaşasına engel olmaya çalışılması yerinde olacaktır.

1.1. Irk ve Ethnie Kavramlarının Muhtevası

Millet kavramının anlaşılması için öncelikle soy veya kültür esaslı olmak üzere millet mefhumundan daha somut olarak değerlendirilebilecek iki kavram olan ırk ve ethnîe mefhumları anlaşılmalıdır.

1.1.1. Irk ve Irkçılık Nedir?

Millet ve milliyetçilik çalışmalarında karşımıza çıkan mefhumların pek çoğu tanım açısından oldukça tartışmalıdır. Bu tartışmalı kavramların başını çekenlerden biri de *ırk*tır. Tarihsel perspektiften bakıldığında ırk kavramına yüklenen anlam veya anlamlarda ciddi değişimler olduğunu görmekteyiz. Bu değişimlerin ana ekseninin de ırkın millet veya etnisite kavramlarından farkları üzerine olduğunu söyleyebiliriz.

Bu kavramın modern dönemde ilk kullanılış manası “tür” anlamını vermektedir. Batı dillerinde ırk –race- kelimesi hayvanların tasnifinde kullanılır. Türkçede bunun muadili ise “cins” tabiri olarak karşımıza çıkmaktadır (Arsal, 1979: 28).

Avrupa’daki ilk antropologlar insanları da tıpkı hayvanlar gibi – Darwinist görüşün de ciddi etkisiyle- fiziksel özelliklerine göre tasnif etmişler ve Avrupalıları beyaz, Asyalıları sarı, Afrikalıları ise siyah ırk olarak adlandırmışlardır. Bazı antropologlar ise bunlara Kırmızı ırk olarak yerli Amerikalıları da ilave etmişlerdir (Arsal, 1979: 29).

İrk mefhumuna dair temel görüşlerin sınıflandırılmasında söz konusu meseleyi bir “mefhum buhranı” olarak adlandıran Hilmi Ziya Ülken(1901-1974)’in tasnifi dikkat çekicidir. Ülken’e göre ırk kavramına üç temel bakış söz konusudur. Bunlardan ilki, ırkın saf kan veya kök nesil anlamında kullanılmasıdır. İkincisi, ırka filolojik ve etnolojik manalar da vererek aynı dil ailesinin kast edilmesidir. Üçüncüsü ise, ırkların birbiriyle karışmasına dikkat çekerek bu durumun sonucunda oluşan içtimai bir tip olarak ırkın değerlendirilmesidir (Ülken, 2013: 6). Bu açıdan bakıldığında saf ırk anlayışının önemini git gide kaybettiği görülmektedir.

Fakat saf ırk anlayışının gücünü kaybetmesi birden olmamıştır. Cilt renklerinin farklılaşmasının coğrafya ve benzeri diğer faktörlerden kaynaklandığının kabulünün ardından bu kez coğrafya veya kafatası yapısına göre tasnifler yapılmaya başlanmıştır. Fakat zaman içerisinde bu sınıflandırmaların da gerçekliği olmadığı kabul edilmiş ve insanların fiziki veya biyolojik özellikleri yerine daha sosyal ve kültürel özelliklerinin ölçü olarak alınması benimsenmeye başlamıştır (Ülken, 2013: 30-32).

Genetik bilimi açısından bakıldığında da modern görüşler insan toplulukları arasındaki yoğun geçişkenliklerin topluluk yapılarını homojenleştirdiğini, hatta bir topluluğun kendi içindeki çeşitliliğinin diğer bir toplulukla arasındaki farktan bile daha fazla olabildiğini ifade etmektedir (Eriksen, 2004: 16).

Bu görüş her ne kadar fazla “iddialı” olsa da toplumların kendi içlerindeki çeşitliliklerin boyutu oldukça fazladır. Dolayısıyla safi ırklardan veya tamamen heterojen milletlerden oluşan bir dünyadan bahsetmemiz gerçekçi değildir. Fakat bu durum daha sonra detaylıca değineceğimiz üzere “millet” gerçeğini gölgede bırakan bir durum da değildir.

Sosyal ve kültürel normların değer kazanmasına geçmeden önce ırka biyolojik bir anlam yüklenişi ve bu durumun Batı ülkeleri başta olmak üzere dünyanın pek çok yerinde reel politik ve hatta sosyal yaşamda ırkçı eğilimleri artırmasına değinmek yerinde olacaktır.

Bu ırkçı eğilimlerin kökenleri ise kültürel çeşitliliğin doğallığının kabul edilemeyişinde aranabilir. Bu tür topluluklar kendilerine yabancı bir yaşam stili ile karşılaştıklarında onu yaban olarak tanımlamıştır. Nitekim İlkçağ’da Yunan kültürünün içinde yer almayan neredeyse her şey “barbar” adı altında toplanmaktaydı. Batı medeniyeti

sonraları aynı anlamda yaban deyimini kullanmıştır. “Ormana ilişkin” anlamı veren yaban kelimesi insan kültürüne karşılık hayvansı yaşam tarzını çağrıştırmaktadır. Bu durum kültürel çeşitliliğin yadsınmasının oldukça ileri bir boyutudur ve kendi dışında olanın “medeniyet” dışına- bir bakımda doğaya- atılması durumu söz konusudur (Levi-Strauss, 1994: 25).

Modern Batı’da ırkçı fikirlerin yükselişine örnek arandığında ise akla ilk gelen isimlerden biri Arthur de Gobineau (1816–1882)’dur. Gobineau’ya göre ırklar gerek zeka gerekse de düşünebilme veya muhakeme açısından eşit değillerdir. Siyah ırk bu açıdan en zayıf ırktır. Sarı ırkın ise düşünme kapasitesi yine siyah ırk gibi mahduttur. Bu bakımlardan en yüksek ırk Avrupalı kavimleri bünyesinde bulunduran Aryen ırkıdır. Gobineau’ya göre Avrupalıların ataları Arya ismi verilen bir ırka mensuptur ve bu nedenle onun üstün ırk fikirlerine de Aryanizm adı verilmektedir (Arsal, 1979: 42-43).

İrkçi olarak nitelendirdiğimiz görüşleri Gobineau’yu, kastı bu olsa da olmasa da, sömürü ve ayrımcılık politikalarının meşrulaştırılmasının merkezine götürmüştür (Levi-Strauss, 1994: 20). Aryani-Turani kavimler ayrımı olarak kavramsallaştırılan ayrımın ortaya çıkışında 19. asrın ikinci yarısında Franz Bopp’un Hint-Avrupa dil ailesini keşfetmesinin de önemli bir rolü vardır (Öksüz, 2016: 67).

Modern Avrupa dillerinin, Hindistan’daki kadim dil olan Sanskritçe ile benzeştirilmesi böyle bir dil ailesinin varlığını ve böyle bir dil ailesinin mevcudiyetinin de bu dili konuşan bir kavmin varlığına delalet olduğu fikrini yaymıştır. Sanskrit dilindeki eserlerde Hintliler “asil, temiz” anlamına gelen “Arya” sıfatı da bu ırkın adı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Arsal, 1979: 45).

Fakat bu üstün ırk fikriyatı dil ailesi oluşu itibariyle Hindistan ve İran’ı da içerisine alıyordu. Öyle ki yirminci asırda Pehlevi Hanedanı buradan hareketle Şah’ın unvanlarından biri olarak Aryaların Güneşi anlamına gelen “Arya-Mehr” tabirini eklemiştir.

Hindistan’daki toplulukların ırkları hususunda ise tartışma daha geniştir. Örneğin ırkların zeka ve düşünce açısından gelişimini yaşadıkları coğrafyadaki imkanların ölçüsüyle değerlendirmenin evla olduğunu ifade etmektedir. Zira ona göre, zorlu iklim ve coğrafi koşullar yörede yaşayan insanların entelektüel birikimlerini birleştirmeleri ve daha üretken

olmalarını elzem kılıyordu. Hindistan örneğinde de bu durum geçerliydi ve kuzeye erken göç eden kavimlerin beyazlaştığını ve daha sonra oraya gelen koyu tenli kavimleri yönettikleri Arthur Schopenhauer (1788–1860) tarafından ifade ediliyordu.

19. yüzyılda Hindistan'ın kuzeyinde yaşayan ve ten rengi açık olan kavimlerin Aryani, güney bölgelerinde yaşayan ve ten rengi koyu olanların ise Turani kavimlere mensup olduğu iddia ediliyordu. Oysaki tarihi olarak Turani topluluklar – Babürlüler- söylenenin tam aksine güneyde değil kuzeyde yaşamaktaydılar.

Söz konusu üstün ırk fikri, pek çok ilim insanı tarafından hem o dönemde hem de daha sonraki dönemlerde reddedilmiştir. Fakat bu fikirlerin bilhassa 2. Dünya Savaşı'nın katalizörlerinden biri olduğu fikri de kuvvetle savunulmaktadır (Öksüz, 2016: 62-68).

1.1.2. Ethnie Nedir?

Zaman içerisinde soy, köken ve toplumların tarihine dayalı çalışmalarda insanların sosyal ve kültürel özelliklerinin dikkate alınması ile birlikte biyolojik anlamda kullanılan ırk kavramı artık tamamen genetik biliminin konusu haline gelmiş ve daha çok kültürel alana eğilen bir kültürel ırk anlayışı ortaya çıkmıştır. Yaklaşık olarak yirminci yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte ise kültürel ırk kavramlaştırması yerini *ethnie* kavramına bırakmıştır (Öksüz, 2016: 77).

Ethnie kavramını derinlemesine incelemeyden önce değinmemiz gereken husus toplumsal özgünlüğün kaynağıdır. Dünya üzerindeki toplulukların kendi aralarında kümelenmelerinin en önemli katalizörlerinden biri kendilerine özgü oluşudur. Zira bu durum dünya üzerindeki kültürel çeşitliliğin doğallığı ile de doğrudan ilintilidir. Toplulukların özgünlüğünün kaynağı ırkçı ifadelerde gördüğümüz gibi biyolojik değil aksine sosyolojik, coğrafi ve tarihsel faktörler ile ilgilidir(Levi-Strauss, 1994: 20). Ethnie kavramı da bu noktada aşağıda değineceğimiz üzere kültür temelli bir kavram olması itibariyle önem kazanmaktadır.

Söz konusu ethnie kavramının kökeni ise Antik Yunan'daki *ethnos* mefhumunda bulunmaktadır. Yunanlılar kabile ve milletleri veya ırk ve zümreleri birbirinden ayırmamışlardır. Zira ethnos kelimesi İlyada Destanı'nda arkadaş grubu, Homeros'da kabile, Odysseia'da ordu müfrezeleri, Heredotos' da ise doğrudan millet anlamı verecek şekilde

kullanılmıştır. Fakat ethnos kavramını dikkat çekici kılan şey onun aynı dildeki *genos* mefhumu ile karşılaştırıldığında ön plana çıkmaktadır. Genos kavramı daha çok benzer soya dayalı topluluklar veya gruplar için kullanılmıştır. Ethnos ise herhangi bir soya dayanan bir temeli ima etmektedir. Yani ethnos daha çok kültürel bir ayrımı ifade eder. Başka bir ifadeyle, bir grup içerisindeki kültürel niteliklerin benzeştiği noktada ethnos tabiri devreye girmektedir denilebilir. Ethnosun iki ana argümanı birlikte yaşamak ve kültürel olarak benzeşmektir. Bu yönüyle yalnızca bir soy üzerinden değil, ortak bir yaşam ve bu yaşamın kültürel normları üzerinden anlamlandırabileceğimiz bir kavramdır.

Yunanca ethnos kavramının modern Batı dillerindeki tezahürünü Fransızca *ethnie* kelimesinde görülmektedir. *Ethnie* kavramının muhtevasında ise tarihsel bir topluluğa atf söz konusudur. Söz konusu tarihsellik kültürel bir özgünlük ile birleşerek bugün kullanılan *ethnie* kavramsallaştırmasını oluşturmuştur. Böylece bir topluluğun hem kendi hem de diğer toplumların gözünde bir kimlik kazanması söz konusu olmuştur (Smith, 2002a: 45-49).

Bu kimlik kazanımı modern milletlerin tarih sahnesine çıkışı ve modern devletin ulus-devlet formunda oluşunun altında yatan en önemli etmenlerden birisi olmuştur. Bu önemli etmeni tanımlamak veya tüm yönleriyle bir tanıma sığdırmak oldukça zordur. Kuramsal çerçevesini tanımlarla desteklemeye önem veren ve genel tanımlar yerine ayrıntılara dikkat çeken (Özkırımlı, 1999: 203) Anthony Smith(1939-2016)'in tanımı bu hususta yol gösterici olarak değerlendirilebilir (Smith, 2013: 25) :

“Bir anavatana bağlı, atalardan kalma mitlere, ortak anılara, paylaşılan kültürden bir ya da birden çok öğeye, en azından seçkinler arasında belirli ölçüde dayanışmaya haiz, adlandırılmış insan topluluğuna ethnîe denir.”

Etnik bir grubun teşekkülü bazı teorisyenlere göre aslidir. Başka bir deyişle verilidir. Diğer bir anlayışa göre ise, etnik grubun oluşumu daha durumsaldır ve bir aidiyet şuuru ile ilgilidir. Üçüncü bir yaklaşım ise – ki söz konusu bu iki yaklaşımın ortasında olarak da değerlendirilebilir- daha çok etnik geçmişe dair mitleri ve tarihi anıları ön plana çıkarır. Din, dil, gelenek gibi pek çok unsur ve bu unsurların sembolleri etnik grubun teşekkülünde oldukça etkin rol oynamaktadır (Smith, 2016: 40-41). Bu değerlendirmelerin üçü de daha sonra kapsamlı bir biçimde ele alınacaktır. Tanım noktasında dikkat edilmesi gereken husus,

ethnie veya etnik toplulukları tek bir perspektiften yaklaşılarak anlamlandırmanın sağlıklı olmayacağıdır.

1.1.3. Ethnie'nin Özellikleri

Ethnie gerçekliğini doğru anlamlandırabilmenin önemli bir yolu da kavramın çerçevesini ve onu oluşturan argümanları tespit edebilmektir.

Ethnielerin ilk boyutu, kolektif bir isme sahip oluşlarıdır. Başka bir ifadeyle bir topluluğu ethnie yapan şeylerin ilki onlara özlerini hatırlatan bir isme sahip oluşlarıdır. Topluluklar kendilerini diğer topluluklardan bu isim sayesinde ayırır ve bu isimler diğer toplumlar için bir şey ifade etmeseler de söz konusu ismin sahipleri için güç ve anlam ifade eden bir atmosfer ve etki barındırır (Smith, 2002a: 48). Bu bir başlangıç evresi olarak değerlendirilebilir ve adlandırma veya kolektif bir özel isim verme eylemi olarak nitelendirilebilir (Smith, 2017: 68). Dikkat çeken noktalardan bir tanesi ise bunun iki şekilde olabileceğidir. Bunlardan bir tanesi, topluluğun kendini tanımlamak için bir isim belirlemesi ve kendini o isim ile bütünleştirmesidir. Yani adlandırmayı yapan söz konusu topluluğun kendisi olmaktadır. İkincisi ise, topluluğun, çevresindeki diğer kitleler tarafından bir isim verilmek suretiyle adlandırılmasıdır. Yani topluluğu tanımlayan – yani bir isim vererek tanımlayan- yine başka bir topluluk olmaktadır. Bir ethniede bulunan ikinci özellik, ortak soy mitlerine sahip olmasıdır. Aynı topluluğun bireylerinin niçin birbirlerine benzediklerini, neden hâlihazırda bir topluluk olarak birlikte yaşadıklarını sorduklarında bulacakları cevaplar bu ortak soy mitlerinde gizli olmalıdır. Genellikle yaradılışa kadar uzanan bu mitlerin temel konuları göç, ataların destanları, bazen sürgün ve düşüşler gibi konular olabilmektedir. Fakat bu mitlerin asıl işlevi topluluğun benzerliğini, ortak geçmişini vurgulamasıdır. Etnik toplulukların bir diğer boyutu da ortak bir tarihe veya tarih bilincine sahip olmalarıdır. Tarihsel anlamdaki bir süreklilik yeni kuşaklar için bir “kalıp” meydana getirir ve bu etnik bilincin yapıtaşlarından biridir. Bu anlamda tarih söz konusu topluluk için şiirsel, eğitici ve bütünleştirici bir rol oynamalıdır. Tıpkı tarih gibi olması gereken bir diğer özellik de, ortak bir özel kültürün varlığıdır. Ethnie mensuplarının hem birbirine bağlanmasında, hem de onların kendilerini diğer topluluklardan farklı görmesinde kültür başat unsurlardan biridir. Bu açıdan etnik topluluğun kendini farklı görmesi için kültürünün özgünlüğüne inanması elzemdir (Smith, 2002a: 49-51).

Bunu “sembolik kültürlenme” olarak adlandırmak da mümkündür. Zira sembolik kültürlenme etnik anı, değer, mit, sembol ve geleneklerden meydana gelen geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Kahramanlar ve kahramanlık hikayeleri, göç veya özgürleşme gibi mit malzemeleri, kıyafet veya amblem gibi semboller yukarıda da değinilen ortak kültürün parçalarıdır ve önemli sembolleridir (Smith, 2017: 72-73).

Ethnielerin boyutlarından son ikisi de belirgin bir bölge ile özdeşleşme ve topluluk mensuplarının birbirleriyle dayanışma duygusudur. Burada bahsi geçen teritorya bazen ethnienin hala yaşamakta olduğu yer olabileceği gibi bazen de geçmişlerinde –veya mitlerinde- önemli bir yeri olan bir “anavatan” da olabilir. Bu anavatan inancının önemi etnik bilinçte oldukça önemlidir. Söz konusu anavatan geçmişte bir yer olabileceği gibi gelecekte yerleşilecek bir bölge de olabilir. Türklerin Orta Asya’dan Anadolu’ya göç etmesi veya Sicilya, Fransa ve İngiltere fiyortlarından ayrılan Eski İskandinavlılar bu hususta dikkat çekici örnekleri teşkil etmektedirler.

Bir anavatan üzerindeki etnik topluluğun fertlerinin kendi aralarındaki dayanışma duygusu da ethnielerin en önemli özelliklerinden biridir. Bir yerde bir etnik topluluk söz konusu ise düşmanlarla veya tehlikelerle karşı karşıya kalındığında diğer sosyal bağlılık türlerine baskın gelecek bir etnik öncelikli dayanışma duygusu ortaya çıkabilecektir. Bu dayanışma duygusu kurumsal bir işbirliği olarak da görülebilir (Smith, 2002a: 53-36).

Bu altı boyut –kriter veya argüman olarak da adlandırılabilir- bir topluluğun ethnienin olarak var olması için gerekli olmakla birlikte eklenebilecek oldukça fazla şey vardır. Fakat tüm kriterlerde dikkat edilmesi gereken ana noktalardan biri, bahsi geçen kavram veya olguların gerçekliğinden ziyade inandırıcılığı ve ne kadar iyi sembolleştirildiğidir. Yazılı, görsel, işitsel ve daha pek çok edebi unsur bu sembolleştirme için önemli araçsal argümanlar olabilir.

Şu ana kadar değinilen iki ana kavram da –ethnie ve ırk- insanların sınıflandırılması – ki buna insan gruplarının sınıflandırılması da denilebilir- ve grup ilişkileri ile ilgili kavramlardır. Fakat burada peşinen ifade edilmesi gereken bir gerçeklik kültür temelli ethnienin kavramının, topluluğun zihinsel özelliklerini belirgin kılan kalıtsal ve biyolojik özelliklere sahip olduğunu ifade eden ırk mefhumundan farklı olduğudur (Smith, 2016: 42).

1.1.4. Etnik Bilincin Başlıca Katalizörleri

Etnisite başka gruplarla ilişki içerisinde bulunan bir grubun kendini kültürel açıdan farklı görmesi ve bu topluluğun bireylerinin kendi aralarında bu ana omurga ekseninde bir toplumsal ilişki oluşturması ile vücut bulmaktadır (Eriksen, 2004: 14-27).

Thomas Hylland Eriksen'e (1962-) göre etnisitenin – ki o, muhteva olarak çok yakın olan ethnîe tabirinin farklı bir versiyonu olarak kabul edilebilecek bu ifadeyi kullanmaktadır – en önemli özelliklerinden birisi izole değil karşılıklı temas ile birlikte geliştiğini söyleyebiliriz. Buna karşılıklı temas, etkileşim ve hatta örneğine göre bağımlılık dahi dememiz mümkündür. Zira yine onun verdiği bir örneğe göre yaşamlarını dağlarda sürdüren Gujarlar, hayvan yemine duydukları ihtiyaçtan ötürü ovalarda yaşayan Pathanlara, onlar da süt gibi hayvansal ürünler için Gujarlara bağımlıydılar (Eriksen, 2004: 48). Yani Eriksen'in verdiği örnekten de hareketle gruplar arasındaki bağımlılık veya spontane oluşu fark etmeksizin temas onların kendilerinin farklı oluşunu fark edişinde etkin bir rol oynamaktadır. Bu temas ekonomik temelli olabileceği gibi, savaş veya göç gibi bir sebeple de tezahür edebilir.

Bu bilinçle, sınıflandırma yapılırken dünyanın farklı yerlerindeki ethnielerin, klan veya kabilelerin veya milletlerin birbirinden farklı özellikler gösterdiğini ve yapılan çalışmanın kavramsal açıdan bir homojenleştirmeden ziyade indirgemecilikten de kaçınarak sınıflandırma kavramlarının – ki henüz yalnızca iki tanesine değinmiş durumdayız – muhtevası itibariyle çıkarımlarda bulunmaya çalışılarak yapılmakta olduğunu belirtmekte fayda vardır.

Burada konu edilen farklılığın farkındalığı “biz-onlar” ayrımı vücuda getirmektedir. Bu etnisitenin ilk ürünü olarak tanımlanabilir. Biz ile onlar arasındaki sistematik ayrım etnik gruba mensup bireyleri, birbirini kültürel açıdan diğer gruplardan farklı görmek ve bu farklılığın kurumsallaşması ile ortaya çıkmaktadır. (Eriksen, 2004: 35). Yani etnisite biz-onlar ayrımının vuku bulması ve etnik gruplar arası temasın artışı ile meydana gelir denilebilir.

Bu ayrım ve ayrımın farkındalığını artıracak temas artışının en çok karşımıza çıktığı olayların başında da savaş gelmektedir. Zira siyasal birliklerin kendi aralarındaki savaşların

sıklığı, süresi ve yoğunluğu, mücadeleden bizzat etkilenen halklar arasında etnik bilincin netleşmesinde oldukça önemli rol oynamaktadır. Ayrıca bu halklar yalnızca savaşın tarafı olan siyasi birliklerin çekirdek ethnieleri değil, aynı siyasi birlik içerisindeki tüm ethnieleri kapsamaktadır. Hem çekirdek hem de bölgesel ethnîe mensupları savaş sebebiyle bir araya geldikçe, söz konusu savaşlar bu gruplar için daha kaynaştırıcı ve etnik bir durum haline alır.

Etnik bilinç veya duygunun beslenmesinde devletlerarası savaş üç şekilde rol oynayabilir. Bunların ilki seferberliktir. Maddi anlamda bir seferberlik hem farklı toplumsal kurumları aynı çatı altında buluşturur hem de bu topluluklara ortak bir ülkü vererek onların bir ethnîe haline almasında önemli bir rol oynar. Bu durumda ikinci bir unsur olarak bu seferberliğin fikri arka planını bireylere işleyecek bir propagandadır. Bu propaganda söz konusu topluluğun neden bir ülke, ülkü veya topluluğundaki diğer insanlar için mücadele edilmesi gerektiğini ifade edecektir. İlk iki unsur olarak seferberlik ve propaganda oldukça etkin fakat sadece söz konusu savaş veya durum için geçerlidir. Üçüncü argüman ise, diğerlerine göre daha uzun soluklu ve yalnızca hali değil geleceği de etki alanında bulduran savaş mitleridir. Savaş mitleri, uzun vadede olayları aşır onlardan bile daha önemli hale gelebilmektedir. Yani bir savaşı anlatan destan, ilahi veya serüven; ilerleyen zamanlarda o savaştan bile daha çok bilinir bir hal alabilmektedir. Üstelik savaş sırasında oluşan bilinç ve histen çok daha fazlası söz konusu savaş hakkındaki mitler sayesinde gelecek kuşaklarda oluşabilir. Hatta savaş bazı durumlarda topluluğun çözülmesine dahi sebebiyet verebilecek bir katalizör işlevi görebilmesine rağmen kahramanlıkları ve direnişleri konu alan mitler ve efsaneler uzun vadede dayanışma duygularını güçlendirerek yenilginin izlerini silecek şekilde tabir-i caizse ölmüş ruhları diriltebilmektedir (Smith, 2002a: 65-66).

Daha önce de değinildiği ve ethnîenin kendini tanımlamasında etkin rol oynayan biz-onlar ayrımında, iki grup arasındaki farklılıkları veya engelleri ortaya koyan en önemli şeylerin başında mitler gelmektedir (Smith, 2002a: 37). En nihayetinde gerek meydana geldiği dönemde gerekse de ilerleyen dönemlerdeki hakkındaki edebi eserler itibarıyla savaşlar bizatihi kendileri bir özgün kültürel farklılık oluşturmasa da, farklı topluluklar arasındaki mevcut kültürel özellikler arasındaki farklılıkları derinleştirir ve daha önce etnik bir kategori halinde olan toplulukları bilinçli bir ethnîeye dönüştürebilir (Smith, 2002a: 67). Çoğunlukla ise güçsüz kalmış topluluklara eski vakar durumlarını ve kadim bir birliktelikleri

oluşunu anlatır. Yine ortak soy mitleri yoluyla da ayrılmış sınıf ve grupların birlikteliğini sağlar (Smith, 2002a: 256).

Burada belki de bir not olarak belirtmek gerekir ki eğer bir toplulukta zaten bir ortak soy ve kader duygusu mevcut ise veya söz konusu topluluk bir gelenek ve his etrafında zaten bir araya gelmiş ise bahsettiğimiz savaşlar veya savaş mitleri o topluluk için bir katalizör değil var olanın sürdürülmesine yardımcı birer unsur halini alırlar (Smith, 2002a: 110).

Fakat her halükarda toplulukların gruplaşmasında kendilerinin diğer insan gruplarından farklı olduklarını düşünmeleri kilit bir rol oynamaktadır. Buna Türk halk edebiyatından şu dizeler örnektir:

Gezdim seyran ettim Frengistan'ı

İlleri var bizim ile benzemez

Güzelleri türkü söyler çığırışır

Dilleri var bizim dile benzemez.

Bu dörtlükte milliyetçilik başlığında detaylıca değinileceği üzere Karacaoğlan (17. asır) farklılıkları nefret ile değil, yumuşak ve içerisinde sevgi barındıran bir dil ile dile getirmektedir. Dikkat çekici olan biz ile onlar arasındaki farklılığın vurgulanmasında nüanslar olabileceğidir. Fakat ayırım her halükarda kendisini göstermektedir (Öksüz, 2016: 309).

Önemli noktalardan biri de etnisitenin, toplumsal yaşamın pek çok anlamda değişken bir unsuru oluşudur. Yani etnisitenin ehemmiyeti sosyal şartlar nezdinde değişebileceği gibi kahir ekseriyetle onun önemini belirleyecek olanlar doğrudan etnik grubu oluşturan bireylerin kendileridir (Eriksen, 2004: 55).

Bilhassa modern dünyanın siyasal aktörlerinin ilk sıralarında gelen millet ve milliyetçilik gerçekliği bireylerin etnik bilinç veya aidiyetlerinin yükselmesi – bu etnik bilinç ve aidiyet zamanla yerini daha kapsayıcı bir millet ve milliyetçilik anlayışına bırakmaktadır- ile doğru orantılıdır. Fakat bu konuya daha sonra etno-sembolizm başlığı altında değinilecektir.

Ethnie kavramının daha kültür esaslı bir isimlendirme olduğu hususuna geri dönecek olursak, günümüz toplum yapılarını ve bireylerin öncelikli kimlikle ilgili aidiyetlerinin kavranılması için söz konusu etnik bilinci kuvvetlendiren faktörler incelenmeye muhtaçtır. Keza yukarıda da belirtildiği üzere bireylerin inanç, bilinç ve hafızaları ethnieelerin varlıklarında çok önemli olduğu için, etnik bilinç ve hislerin yaygınlaşmasında etkili olan etmenler de açıklanmaya muhtaçtır. Bu anlamda savaşın ne kadar önemli bir rol oynadığına değinilmişti. Fakat savaşın da perçinlediği ve bir topluluğun kendini ne kadar eşsiz ve bütünleşmiş hissettiğini onların kendine özgü isimleri, ritüelleri veya nesilden nesile aktarımları ile belirlemek mümkün değildir. Aynı zamanda topluluğun zanaatlerinden saç kesimine, ev eşyalarının tipolojilerinden mezarlık, saray ve tapınakların yapısına kadar pek çok şey etnisitenin varlığı, yaygınlığı ve eşsizliğinin göstergeleri olarak ön plana çıkabilmektedir. Tüm bunlar etnik farklılaşma ve kültürel kimlikler açısından zengin kanıtlardır (Smith, 2002a: 75).

Etnik bilincin önemli katalizörlerinden veya destekleyicilerinden biri de topluluğun siyasi bir birliğe sahip olmasıdır. Devlet kurmak veya halihazırda bir devlete sahip olmak en etkin destekleyici olarak görülebileceği gibi, etnik birliği daha küçük siyasi birlikler kurarak da perçinlemek mümkün olmaktadır. Bu hususta Max Weber(1864-1920) söz konusu örgütlülüğün yüzeyselliği ne derecede olursa olsun etnik bilincin en önemli sağlayıcılarından birinin siyasal bir topluluğun varlığı olduğunu ifade etmektedir. Eski Mısır'da, Roma'da, İsrail'de, Japonya'da, Çin'de ve İran'da etnik kimlik duygusunun gelişiminde üniter bir siyasal yapının tesisi kilit rol oynamıştır.

Tüm bunlardan hareketle etnisite, pre-modern dünyadaki gruplaşma ve bölünmeler arasında, bölünmenin ana eksenini teşkil etmesi bakımından dikkat çekicidir. Bir başka deyişle sınıf, din veya ekonomik durum da toplulukları tasnif etmede veya toplulukların kendi aralarındaki ilişkilerin yönünü anlamlandırmada tarihin farklı dönem ve koşullarında ön plana çıkabilmiştir. Fakat etnisite toplulukların ayrışmasında temel ve en dayanıklı eksenlerin başında olarak kabul edilir (Smith, 2016: 50).

1.2. Bir Çatı Kavram Olarak: Millet

İrk ve ethnie kavramlarına böylece değindikten sonra milliyetçilik çalışmalarında yine üzerinde ortak bir tanım yapabilmek hususunda anlaşma sağlanamamış ve hem tarihsel

geçmişi, hem temel özellikleri ve hem de insanlar arasındaki sosyal gruplaşmaların değerlendirilmesinde kendisine atfedilen önem açısından oldukça farklı şekillerde değerlendirilen millet kavramı irdelenmeye muhtaçtır.

Millet kavramına farklı teorisyenlerin yaklaşımları ve bu kavramın hem tarihsel süreçteki konumu hem de 21. Yüzyılda millet gerçekliğinin tanımlanması oldukça farklı yorumları beraberinde getirmektedir. Fakat karşımızda duran bir gerçeklik ise modern dünyanın bir uluslar dünyası oluşudur. Zira siyaset yapmak, devlet oluşturmak ve yönetmek söz konusu olduğunda meşruluk zemini olarak daima karşımıza milliyetçilik çıkmaktadır. Herhangi bir başka ilke bireylerin sadakatini yönlendirememektedir. Gerçi milletlere yönelik sadakatlerin ülkeye değil ideolojik bir kurguya yönelik olduğu da bazı teorisyenler tarafından iddia edilmektedir (Hobsbawm, 1993: 116). Fakat federasyonlar dahi günümüz dünyasında bir uluslar federasyonu – veya ulusların federasyonu- hüviyetine sahiptir (Smith, 2002a: 171). Bunun en güzel örneği yerkürenin en büyük birliği olarak görülebilecek olan Birleşmiş Milletler'dir. Fakat Birleşmiş Milletler'in siyasal bir kurum olarak bir ulus-devletler federasyonu olduğu unutulmamalıdır. Yani bu hususta, Birleşmiş Milletler'in varlığı küreselleşmeden çok devletlerarası ilişkilerin yönü ve etkinliği ile ilgili bir durumdur.

Millet mefhumunun tanımlaması daha önce de belirtildiği üzere oldukça zordur. Zira Charles Tilly(1929–2008) millet kavramını siyaset sözlüğündeki en karışık ve taraflı madde şeklinde tanımlamaktadır. Yakın bir tarihte de, milliyetçilik kuramlarını ele alırken detaylıca ele alacağımız isimlerden biri olan, Rogers Brubaker(1956-) millet kavramını şeyleştirmenin ve onu basitçe tözsel ve daimi ortaklıklar şeklinde değerlendirmenin hatalı olacağı kabulü üzerinden bir tanım yapmaya çalışmaktadır (Smith, 2013: 21). Bu çok yönlü gerçekliğe uygun bir tanım bulmak hususunda dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de indirgemecilikten kaçınmaktır. Zira milleti siyasi bir yapı, kültürel bir birliktelik, ortak bir dil veya bunun gibi unsurlardan yalnızca birine indirgemek son derece yanlış bir metot olacaktır. Pek çok farklı unsur bir araya getirilerek bir millet tanımı yapılması mümkündür. Bu tanımlarda elbette söz konusu unsurlardan bir veya birkaçı diğerlerine nazaran daha etkili olarak da görülebilmektedir. Bu hususta Sadri Maksudi Arsal'ın(1878–1957) şu tanımı örnek olabilecektir (Arsal, 1979: 75) :

“Millet uzak bir mazide, ekseriyetle tarihten önceki bir devirde, muayyen bir sahada devlet kurmuş, bu devlet içinde uzun zaman müstakil olarak yaşamış, karşılıklı tesirler

neticesinde fertleri birbiriyle kaynaşmış, örf ve adetler bakımından birleşmiş, aynı dili konuşan fert ve ailelerden mürekkep beşeri kütledir”

Tanımdan açıkça belirttiği üzere Arsal siyasi birlik, ortak kültürel öğeler, ortak bir vatan parçasını paylaşmak ve aynı dili konuşmanın bir topluluğu millet yapan unsurlar olduğunu belirtmektedir. Fakat daha sonra detaylı bir şekilde irdedeceğimiz üzere örneğin dünya üzerinde farklı dilleri konuşmasına rağmen tek bir millet olarak vücut bulmuş pek çok millet karşımıza çıkabilmektedir. Zaten millet mefhumuna tek ve pozitif bir tanım getirilememesinin en önemli sebeplerinin başında da coğrafyalara, kültürlere ve daha pek çok özelliklere göre toplumların onları tek bir millet yapan ortak paydalarının değişmesidir. Dolayısıyla sağlıklı bir anlamlandırma için kavramın muhtevası daha geniş bir perspektiften incelenmelidir.

Millet kavramının muhtevasına dair yaklaşımlar iki kutup üzerinden değerlendirilmektedir. Bir perspektif ona tamamen somut ve nesnel bir gerçeklik olarak yaklaşırken, bir başka anlayış ise onu daha soyut veya öznel bir biçimde ele almaktadır. Burada nesnellik ve öznelikten kasıt tanımları yapan kişilerin değil bizatihi kavramın nesnel veya öznel – bir başka deyişle somut veya soyut- bir kavram olarak ele alınışdır. Yani kavram tanımlanırken dikkate alınan kavramların nesnelliği veya öznelliği esas konumdadır. Nesnel etmenleri esas alan tanımlardan birine örnek olarak Joseph Stalin’in tanımı verilebilir. Ona göre, millet ortak bir ülke, dil ve ekonomik hayat ile ortak bir kültür bünyesinde vücut bulan bir ruhsal yapıyı temel alarak biçimlenen, istikrarlı bir halk topluluğudur ve tarihsel olarak kurulmuştur (Arsal, 1979: 23). Daha öznel bir tanım olarak ise Benedict Anderson’ın(1936–2015) milletleri hayal edilmiş cemaatler olarak gören anlayışı örnek verilir (Anderson, 2015: 1).

Her iki tanım da elbette itirazlara açıktır lakin millet mefhumunun farklı yönlerini ele almaları açısından ikisi değerli ve farklı bir bakış açısıyla ikisi de birbirini tamamlayıcı olarak görülebilir.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde detaylıca ele alınacağı üzere bir milliyetçilik kuramı olan Etno-sembolezmin, milliyetçilik kuramları içerisindeki üçüncü yol pozisyonu millet kavramının tanımlanmasında da karşımıza çıkmaktadır. Kavrama dair günümüze kadar yapılan en “derli toplu” tanımlardan biri ise Anthony Smith’e ait şu tanımdır (Smith, 2017: 45) :

“Üyelerinin paylaşılan hatıra, sembol, mit, gelenek ve değerler geliştirdiği, bir tarihi bölgeye ya da “anavatana” bağlı olduğu ve buralarda yaşadığı, belirgin bir toplumsal kültürü oluşturduğu ve yaydığı, paylaşılan adetleri ve standartlaştırılmış yasaları gözettiği, isimlendirilmiş ve kendini tanımlamış insan topluluğuna millet denir.”

Bu tanımdan yola çıkarak millet gerçekliğinin arka planında söz konusu toplulukların etnik geçmişlerinin yattığını söyleyebiliriz. Zira ortak mit ve semboller, ortak bir anavatan ve ortak bir kültür yapısı ethnîe kavramının tanımında da karşımıza çıkmakta idi. Fakat bu konu daha sonra bir milliyetçilik kuramı olarak etno-sembolizmin irdelendiği bölümlerde incelenecektir. Millet gerçekliğinin anlamlandırılması hususunda ise onu ethnîeden ayıran özellikleri ön plana çıkarılacaktır.

Bundan önce millet mefhumunun bazı temel özelliklerinin ele alınması yerindedir. Öncelikle kavramsal olarak millet ile günümüz dünyasındaki millet gerçekliğinin birbirinden ayrı düşünülmesi elzemdir. Zira kavramsal olarak millet tanımının analitik anlamda bir işleve sahip olabilmesi için bir zaman sınırlaması içermemesi gerekmektedir. Aynı şekilde tarih-ötesi ve kültürlerarası olarak değerlendirilmelidir. Yani kültür dahi milleti oluşturan argümanlardan yalnızca biri olarak düşünülmemelidir. Somut olarak günümüz milletleri ise özel bir dönem, bölge veyahut toplumsal ve siyasi bir bağlama göre tanımlanabilmektedir. Aynı şekilde günümüz milletleri bu kıstaslar doğrultusunda sınıflandırılabilir cemaat biçimleri olarak görülebilir. İstisnaları olmakla beraber milletler kahir ekseriyetle belirli sembolik ve toplumsal süreçlerden geçerek uzun sürelerde ortaya çıkmaktadırlar.

Yine somut anlamda milletlerin en önemli özelliklerinden bir tanesi milletin tanımlanmış üyelerinin tekrarladığı faaliyetler esasında vücut bulan ve gelecek kuşaklara aktarılan ve yine ileriki nesillerin sosyal çerçevelerini belirleyen ortak bir kültürel yapıya haiz olmalarıdır. Bu açıdan bakıldığında millet ve milliyetçiliğin bilhassa tarihsel analize uygunluğu doğaldır, zira milliyetçilik teorisyenleri arasında tarihçilerin oldukça geniş bir yere sahip olması da bu durumun bir sonucu olarak değerlendirilebilir (Smith, 2017: 46).

Bu tarihçilerden biri olan Eric Hobsbawm’a(1917–2012) göre bir halkı millet haline getiren üç husus bulunmaktadır. Bunların ilki, milletin mevcut devletle tarihsel bir bağa sahip olmasıdır. İkincisi, yazılı bir milli edebiyat ve idare diline sahip ve yerleşikliği oldukça eski tarihlere dayanan bir kültürel elitin varlığıdır. Üçüncüsü ise, milletin kanıtlanmış bir fetih yeteneğine sahip olmasıdır (Hobsbawm, 1993: 55-56). Hobsbawm ve diğer

teorisyenlerin milletlerin köken ve özelliklerine bakışı bir sonraki bölümde detaylıca irdeleneceği için tanım açısından bu üç hususun bilinmesi yeterlidir.

Yine araştırmacı Renan'a göre ise bir topluluğu millet yapan unsurlar daha farklıydı. Öncelikle kahramanlarla dolu bir ortak geçmiş, güçlü liderler ve büyük zaferler toplumun hafızasında yer tutmalıdırlar. Bu hafıza kadar önemli olan bir diğer husus ise topluluğun bazı kötü anıları topluca unutmama kabiliyeti ve mecburiyetidir. Renan'a göre örneğin Fransızlar, millet oluşlarını diri tutabilmek için Saint Barthelemy katliamını unutmak zorundadırlar. Bu hatırlayış ve unutuşla birlikte Ernest Renan'a(1823-1892) göre millet her gün tekrarlanan bir halk oylamasıdır. Zira milleti oluşturan değerler daima diri tutulmak, birliğe zarar vermesi muhtemel olgular ise unutulmak mecburiyetindedir. Bu da süreklilik arz eden bir sürece işaret etmektedir (Renan, 1990: 22-64).

Hem günümüzdeki somut milletlerin, hem de kavramsal olarak ifadenin muhtevasının anlaşılması için mefhumun tarihsel kökenini de irdelemek gerekmektedir. Kavramın İngilizce karşılığı olan nation kelimesi modern anlamda ilk kez 1884 yılında yayımlanan İspanya Kraliyet Ailesi sözlüğünde karşımıza çıkmaktadır. Bu yıldan önce kavramın kökeni olarak kabul edeceğimiz nacion sözcüğü ise "bir ülke, eyalet veya krallıkta yaşayanların toplamı" olarak anlamlandırılmaktaydı. 1884 baskısıyla birlikte ise artık üstünlüğü kabul edilmiş ortak bir merkezi yönetimi kabul eden bir devlet veya politik bir birimin meydana getirdiği topraklar ve bu bölgelerde yaşayan bireyler anlamı nation ifadesine yüklenmiştir. Yani söz konusu sözlük ile birlikte nation kavramı daha siyasal bir anlam kazanmış, topluluk siyasal bir birliktelik üzerinden kimlik kazandırılmak suretiyle tanımlanmıştır. Daha sonra dünyanın farklı yerlerinde yayınlanan sözlüklerde ise bu ortak siyasal birliğe, ortak çıkar, ortak özlem, ortak rejim gibi unsurlar da eklenmiştir. Fakat bu terminolojik tespitler daha sonra detaylı bir biçimde ele alınacak olan modernist milliyetçilik yaklaşımına yakındır. Dolayısıyla nation kelimesinin kökeni modern anlamda bir milleti tasvir etmek için kullanılmaktadır, fakat bu durum milletlerin tarihsel varlığının nation kavramının ortaya çıkışı ile – veya modern anlamda kullanılışı ile- paralel olmak zorunda olduğu anlamına gelmez. Nitekim yukarıdaki terminolojik bakış açısının sahibi olan ünlü modernist tarihçi Hobsbawm dahi nation sözcüğünün ilk anlamının köken ya da soya işaret ettiğini ifade etmektedir (Hobsbawm, 1993: 30).

Milletlerin tarihsel geçmişinin hangi döneme kadar uzandığı tartışması – ki bu husus milliyetçilik teorilerinin en önemli tartışma alanlarından birini teşkil etmektedir- daha sonra detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Milletın anlamlandırılmasını bu tartışmadan bağımsız olarak ele almak gerekmektedir.

Millet gerçekliğini sosyal ve siyasal anlamda bu denli önemli kılan sebeplerin en önemlilerinden biri de ona bir kutsiyet atfedilmesidir. Bu kutsiyet ise dört farklı şekilde ön plana çıkabilmektedir. Bunların ilki, etnik anlamda söz konusu milleti oluşturan topluluğun kendini Tanrı tarafından görevlendirilmiş bir halk olarak görmesidir. İkincisi, milletin halihazırda yaşadığı veya kadim geçmişinde yaşamış olduğu veya en azından öyle olduğuna inandığı bir anavatanın kutsal kabul edilmesidir. Atalarının mezarları ve anıtlarının bulunduğu bu kutsanmış topraklar millet için bir lütuf ve onu da kutsal kılan bir özellik olarak görülebilmektedir. Üçüncü olarak, kutsiyet atfetme argümanı da milletin yaşadığı bir altın çağa atıf yapılmasıdır. Milletın etnik tarihinin zirve uçlarını belirten bu dönemler milletin seçilmişlik duygularını perçinleyen önemli argümanlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Dördüncü ve son olarak, milletin hem kendisi kutsiyet atfettiği hem de onun kutsallığı üzerinden kendisine bir kutsallık atfeden şanlı ölüleri görmekteyiz. Yani bir millet, kendisi uğruna canlarını feda eden kişileri kahramanlaştırmaktadır ve şanlı ecdat gibi, şanlı ve anıtlanmış ölüer – ki şehitlik kavramı burada sıklıkla karşımıza çıkmaktadır- milletin kutsiyetinin bir argümanı olarak değerlendirilmektedir (Smith, 2013: 195-196).

Millet gerçekliğine hem bireyler kutsiyet atfetmekte, hem de millet kendisi için yapılan fedakarlıkları kutsamaktadır. Daha sonra milliyetçiliğin tıpkı bir din gibi kendine ait ritüelleri ve kültleri olduğu konusuna değineceğiz. Fakat milletin tanımlanması ve zaman kısıtlamalarından bağımsız bir şekilde bir gerçeklik olarak değerlendirilmesi açısından bu kutsiyetin keşfedilmesi yeterlidir.

1.2.1. Ethnie ve Milletlerin Mukayesesi

Hem doğrudan siyasal yaşamda, hem de bizzat toplumsal yaşamda böylesi etkin bir yeri olan millet kavramı, diğer bazı topluluk türleri ile de elbette karşılaştırılmakta ve kahir ekseriyetle de karıştırılmaktadır. İlk olarak karşımıza çıkan mukayese veya karışıklıklardan biri kavimler ile milletlerin birbiri ile aynı görülmesi ve aynı şekilde değerlendirilmesidir. Fakat bu iki topluluk biçimi arasında önemli farklılıklar mevcuttur. Örneğin Sadri Maksudi

Arsal kavmi doğrudan halk (ki burada halktan kasıt ethnîe gibi olguları da içine almaktadır) anlamında kullanırken, milleti ise daha geniş anlamda kullanmaktadır. Bu düşünce tipolojisinde milletler tarihi ve siyasi inkişaf neticesinde şekillenmesi tamamlanmış kavimler olarak görülmektedir (Arsal, 1979: 66).

Başka bir açıdan bakacak olursak bir kavme mensup kişilerin birini kendi kavminden sayması için onunla bir akrabalık ilişkisi, bir kan bağı olduğuna inanması gerekmektedir. Nitekim burada önemli kavramlardan birisi de soydur. Ortak bir soydan geldiklerine inanan kişiler aynı kavme mensup olduklarını düşünmektedirler. Klan ve kabileler de kavimlerin alt birimlerini oluşturmaktadırlar. Fakat fertler klan/kabile veya kavim anlayışından öteye geçtiklerinde artık sevgi ve bağlılık duyacakları kişilerde akrabalık veya kan bağı aramamakta, bunun yerini mensubiyet şuurunu almaktadır. Bu mensubiyet şuurunda da tarih şuurunu başrolü oynamaktadır (Öksüz, 2016: 266). Etno-sembolizm başlığında söz konusu mensubiyet şuurunun milletlerin vücut bulması ve milliyetçilik duygularının yükselmesinde oldukça etkili olduğu görülecektir. Fakat burada dikkat çekilmesi gereken nokta insan topluluklarında bencil bir gen anlayışının yerini bir şuurun alması ve milletin bu yönüyle klan, kabile veya kavim gibi insan topluluklarından kökten farklılaştığını görmektir.

Millet kavramının en çok karıştırıldığı bir başka mefhum da ethnîedir. Etnik topluluklar ile milletler arasındaki farkların değerlendirilmesi milliyetçilik çalışmalarının önemli unsurlarından biridir. Fakat henüz baştan söylemek gerekir ki söz konusu farklar soyut görünmekle birlikte keskin de değildir. Böylesine kökteş iki olgunun arasındaki farkların keskin olmasını beklemek de pratikte çok mümkün değildir (Smith, 2017: 160). Lakin mevcut farklılıklar da hem sosyal bilimlerden incelenmeye değer, hem de sosyal gerçekliklerin -başta söz konusu olguların toplumsal yaşama sirayeti olmak üzere- anlamlandırılması açısından elzemdir.

Millet salt etnik bir topluluk olarak görülemez çünkü her ikisi de ortak kültürel kimliklere bağlı olmakla birlikte etnik toplulukların ekseriyetle siyasal bir göndergesi yoktur. Ayrıca etnik topluluklar tarihi topraklarına de facto olarak sahip olmak mecburiyetinde olmadıklarından birçok halde bir halk kültüründen yoksundurlar. Yani ethnîeler de milletler gibi ortak isim, mit ve paylaşılan hatıralara sahip olabilirler fakat ortak ve diğer toplumlardan farklı genel bir halk kültürüne sahip değildirler (Smith, 2013: 24-26).

Önemli farklılıklardan biri de etnik grupların diğer topluluklar tarafından fark edilebilir veya tanımlanabilir olmak gibi bir meselelerinin olmamasıdır. Milletler ise hem kendilerini tanımlamak hem de diğer topluluklar tarafından tanınmak ihtiyacını hisseder ve bunu gerçekleştirmek için çabalamaktadırlar. Bu nedenle etnik gruplar “ön-milli halklar” veya potansiyel millet adayları olarak görülebilmektedir. Bir diğer yandan milletler ise üyelerinin çoğunluğu tarafından bir millet oldukları bilincine sahiptir (Smith, 2013: 100). Buradaki ön-milli halklar tabiri daha sonra modernist milliyetçilik kuramlarında değineceğimiz Hobsbawm’ın proto-milliyetçilik mefhumunu da bizlere hatırlatmaktadır (Hobsbawm, 1993: 64).

Ethnielerde bulunmayan özelliklerden diğer ikisi ise, ekonomik bir birliktelik veya işbölümü ve ortak yasal haklar veya ortak bir yönetimidir (Smith, 2002a: 57). Ekonomik anlamda ortak çıkarlar bazlı düşünmeyen toplulukların bir millet hüviyetinde sayılması oldukça zordur. Fakat burada dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan biri söz konusu ortak çıkarların bireysel çıkarları gölgede bırakacak veya ona karşı çıkan bir anlayışa tekabül etmediğidir. Bahsedilen ortak çıkar şuuru, topluca bir millet olarak, diğer milletlerle ilişkilerde kendi milletinin çıkarlarını ön planda tutma esaslıdır. Yani yine mevzubahis mensubiyet şuuru ve bu mensubiyet şuurunun ekonomik ilişkilere de yansımalarıdır. Bir diğer önemli konu olan ortak yasalar ve ortak bir yönetim de siyasal bir birlikteliğe işaret etmektedir. Bu siyasal birliktelik bir bağımsızlık veya özerklik arzusu ile doğrudan ilintilidir. Söz konusu siyasal egemenlik daha önce bahsettiğimiz ethnieleri oluşturan boyutlara ve bölgesel, hukuki ve kültürel süreçlerin birleşimine eklenerek milletlerin oluşumunda etkin rol oynamaktadır (Smith, 2013: 24).

Ethnielerin kendilerine ait bölgesel bir ülkede yaşama mecburiyetleri de yoktur. Yani ortak bir anavatan vurgusu milletler için söz konusu iken ethnieler için böyle bir durum söz konusu değildir (Smith, 2016: 70). Ayrıca ortak bir anavatan üzerinde yaşayan bir millet içerisinde farklı etnik gruplar bulunabileceği de unutulmamalıdır. Yani kendini millet olarak tanımlayan ve tanınan bir topluluk olmak için ortak bir anavatan gerekmemekte, fakat söz konusu anavatan üzerinde ortak bir ethniese değil, ortak bir mensubiyet şuuru etrafında bir millet tasavvuruna ihtiyaç vardır.

Milletlerin içinde veya onlarla birlikte birçok ethnîe bulunabilir. Aynı şekilde eski çağlarda var olan pek çok ethnîe içerisinde de milletlerin bulunup bulunmadığı milliyetçilik çalışmalarının halihazırda önemli bir tartışma alanıdır.

21. yüzyılda ise örneğin İsviçre’de Juralıların bir kısmı kantonal bağımsızlık talebinde bulunmalarına karşın, bu talepleri İsviçre milli kimliği tarafından sınırlandırılmaktadır. İspanya’da Basklılar ve Katalanlar; Belçika’da da Flamanlar bağımsız bir millet olma iddiasındadırlar. Bu hususta Walker Connor(1926–2017) pratikte yekpare - buradaki yekparelikten kasıt da devlet ve milletin eş zamanlı olduğu, devletin tek milletin, milletin de tek bir devletin olduğu bir bütünlüklü yapıdır- bir milli devletin nadir olduğunu, dünya devletlerinin yaklaşık yüzde doksanın çok etnikli olduğunu ifade etmektedir. Bunların da yaklaşık yarısı etnik çatışmalarla bölünmüş durumdadır.

Bünyesinde farklı ethnîeleri barındıran milletler için en çok dillendirilen çözümlerden biri çeşitliliği öven ve söz konusu çok kültürlülüğü ulus-devletin kapsayıcı kurumlarında içeren bir devlet yapılanması sahip olunmasıdır. Bu durum da “çoğul millet” olarak kavramlaştırılmaktadır (Smith, 2013: 27-64). Yukarıda verilen örneklerden İsveç kantonal veya dilsel bölünmelere karşın yalnızca siyasi birlikteliğini sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda açık bir tarihsel bağlılık ve birlik duygusunu da korumuştur. Yine Almanya ve İtalya da genellikle güçlü yerel kurumların oluşturulmasına müsaade ederek bölgeciliğin yer yer önünü dahi açmış, fakat bu durum milli kimlik veya birliğe bir zarar vermemiştir. (Smith, 2016: 225-226).

Yukarıda belirtilen pek çok farklılık ışığında göz önüne alındığında dünya üzerindeki ethnîelerin sayısı milletlerin sayısının oldukça üzerindedir. Bu yönüyle millet olmanın ana unsurlarından birinin mensubiyet şuuru olduğu bir kez daha görünmektedir. Yine yukarıda sayılan ve millette bulunup etnik gruplarda bulunmayan pek çok özellik günümüzdeki ulus-devlet formunun meşruluk zeminlerinden birini oluşturmaktadır.

1.3. Milliyetçilik Nedir?

1.3.1. Milliyetçiliğin Tanımı

Milliyetçilik kavramı, millet gerçekliğinin, anlamlandırılması ve dünyadaki toplumsal ve siyasal yaşamların belirleyicisi olmasında başrol oynamaktadır. Milletlerin bir gerçeklik olarak kabul edilmesi de milliyetçiliğin varlığı ile doğrudan ilişkilidir. Öyle ki bazı teorisyenlere göre doğrudan modern milletlerin ortaya çıkışı –veya modernist perspektif ile inşası-icadı- milliyetçiliğin sonucudur. Bu tartışma milliyetçilik teorilerini ele alırken fazlaca üzerinde durulması gereken bir konudur. Fakat öncelikle milliyetçiliğin bir hissiyat, ideoloji veya bir olgu olarak tanımlanması ve temel özelliklerinin tespit edilmesi elzemdir. Çünkü milletlerin varlıklarını sürdürebilmesi, payidar kalabilmesi mensup oldukları millete sadakatleri ve bağlılıkları ile doğru orantılıdır (Arsal, 1979: 63).

Sosyal, kültürel veya ekonomik anlamda hangi sınıf veya statüye sahip olursa olsun; bir millete mensup olmak toplumsal anlamda eşitlik boyutu da olan bir durumdur. Bir başka ifadeyle milliyetçilik fakir ile zengin arasındaki dayanışmanın ender –belki de tek-tezahürüdür. Örneğin Carlton J. H. Hayes’e(1882–1964) göre milli kahramanlara ait resim ve sembollerin hem debdebeli zengin kulüplerde hem de basit barakalarda bulunması bu durumun en net örneklerinden biridir (Eriksen, 2004: 157).

Özel bir erişilebilirliğe sahip ve özgün duygusal gücüyle toplulukları etkileyebilen milliyetçilik (Roger, 2008: 53), tıpkı daha önce değindiğimiz pek çok kavram gibi oldukça tartışmalıdır.

Milliyetçiliği milletlerin veya ethnielerin yaratıcısı olmaktan çok coğrafyaya göre değişmekle birlikte bir ideoloji olarak ele alan Anthony Smith onu şu şekilde tanımlamaktadır (Smith, 2016: 121) :

“Milliyetçilik hal-i hazırda veya potansiyel olarak bir “millet”i kuracağı bazı mensuplarınca farz edilen bir halk adına özerklik, birlik ve kimlik edinmek ve bunu sürdürmek için oluşturulan ideolojik bir harekettir.”

Burada ilk olarak dikkat çeken husus elbette Smith’in milliyetçiliğin bir millet oluşturmadaki rolü üzerine yaptığı vurgudur. Bu görüş genel itibariyle milletler ve milliyetçilik

gerçeklerinin modern kavramlar olduğunu öne süren teorisyenlere ait bir görüştür. Smith ise her fırsatta milletlerin etnik geçmişlerine vurgu yapan bir milliyetçilik araştırmacısıdır. Bu tanımda kast ettiği millet oluşturma rolü, milliyetçiliğin “modern milli devlet”ler bünyesindeki milletlerin oluşumunda milliyetçi politikaların etkisinden söz etmektedir. Yani milliyetçiliklerin sıfırdan bir millet inşa veya icat etmesinden çok, milliyetçi politikalar ile birlikte var olan etnik bilincin, modern siyasal kavramlar ile birlikte modern bir millet oluşturulmasında kullanımı ve rolü söz konusudur. Smith’e göre milliyetçilik ne salt bir duygu veya bilinç, ne de “milletlerin yükselişi” ile bir tutulabilecek salt bir katalizördür. Milliyetçilik bir ulus fikriyatı – doğrudan ideolojisi de denilebilir- ve sembolizminden etkilenen bir “hareket”tir (Smith, 2017: 87). Fakat Smith’e göre millet ve milliyetçilik mefhumlarının salt birer ideolojik kavram olmadıklarını, birer kültürel görüngü olduklarını hatırlatmakta yarar vardır (Smith, 2016: 8). Tanımda dikkat çeken bir diğer nokta da Smith’in çok açık bir şekilde milliyetçilik ideolojisi için – ki milliyetçiliğin bir ideoloji mi yoksa bir hissiyat mı veya her ikisini de içerisinde barındıran bir olgu mu olduğunun tartışmalı olduğunu hatırlatmakta fayda vardır- üç temel kavram etrafında bir formülasyon vücuda getirmektedir. Bu kavramların ilki olan milli kimlik on sekizinci yüzyıl yazarlarından Montesquieu(1689–1755) ve Jean Jacques Rousseau’da(1712–1778) daha çok milli karakter şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Rousseau’ya göre her halkın bir karakteri vardır, olması gereklidir. Bundan yoksun bir halkın ilk hedeflerinden birisi bu karakteri kazanmak olmalıdır. Bunun dışında milli kimlik düz bir biçimde aynılık şeklinde de anlaşılabilir. Bir grubu bir başka gruptan ayıran ve grubun kendi içerisinde dil, giyim vb. özellikler hususunda aynılığını yansıtan özellikler söz konusu topluluğun milli kimliği olarak görülmektedir. Tanımda karşımıza çıkan ikinci kavram milli birliktir. Birlik kavramı nispeten daha açık bir anlama sahiptir. Bütün milletin ortak bir toprak parçasında ve birlikte yaşaması milli birliğin temel koşuludur. Milliyetçi retorik bünyesinde birlik devrim esnasında Fransızların kardeşlik olarak kavramsallaştırdıkları millet içerisindeki tüm unsurların kardeşliğini vurgulayan bir yapıya sahiptir. Söz konusu milli birlik söylem veya politikasının bir tek tipleştirme meydana getirdiği durumlar da sıkça görülmektedir. Son olarak özerklik mefhumu da kendi farklılığının bilincinde olan bir topluluğun boyutları farklı olsa da kendi kendini idare edebilmesine işaret etmektedir. Buradaki boyutsal farklılıktan kasıt topluluğun tam anlamıyla bir millette bulunan özelliklere sahip olup olmadığı ile ilgilidir. Ayrıca söz konusu topluluğun bir ulus-devlet formu içerisindeki etnik unsur olması da durumu değiştirebilecektir. Fakat en nihayetinde milliyetçi bir hareketten söz edilebilmesi için o hareketin bir özerklik hedefi olması elzemdir (Smith, 2016:123-126).

1.3.2. Milliyetçiliğin Temel Özellikleri

Kişilerin varlık iradesi nasıl ki kendi kendini koruma güdüsü şeklinde ortaya çıkmakta ise, milletlerin var olma iradesi de milliyetçilik ile kavramsallaştırılmaktadır (Arsal, 1979: 65). Millettin bekası ile eş değerde görülen milliyetçiliğin varlığı bazı düşünce adamlarına göre milletin sahip olabileceği en değerli olgulardan biridir. Öyle ki bir milletin ruhunda bulunan milli his ve sadakat, o milletin topraklarında petrol kuyuları bulunmasından daha değerlidir (Arsal, 1979: 193).

Milliyetçilik, vuku bulduğu toplumlarda derin etkiler yaratmakta, topluma yeni bir konum kazandırmakta, kültürel ve siyasi alanlarda yeni yöneliş ve beklentiler meydana getirmektedir. Her toplum tarihi sürecinin bir yerinde milliyetçilikle karşılaşmakta; bu nedenle milliyetçiliğin kavranışı toplumdan topluma değişiklik göstermektedir. Fakat topluluklarda yeni bir diriliş sağlaması tüm milliyetçiliklerin ortak özelliğidir (Kösoğlu, 2008: 208).

Milliyetçiliğin toplumdan topluma değişiklik göstermesi de dikkat çekici bir husustur. Zira milliyetçilik bir mensubiyet olarak tüm toplumlarda bulunmakta, fakat her toplumda algılanışı farklılık arz etmektedir. Bu farklılığın yönünü toplumun temel yapısal özellikleri belirlemektedir. Zira her toplulukta mensubiyet asabiyesini meydana getiren ortak paydaların farklı unsurları öne çıkmaktadır (Kösoğlu, 2008: 208-209).

Milliyetçiliğe yönelik bir başka bakış açısı da Hayes'e aittir. Ona göre kültürel veya siyasi milliyetçiliğin meydana gelmesi için toplulukların bir milliyet olduklarının bilincinde olması ve bu şuuru vatanseverliklerinin baş hedefi yapmaları gerekmektedir (Hayes, 2010: 20). Zira milliyet – dolayısıyla da milliyetçilik- etki ve karakterini biyolojik anlamda bir ırk veya fiziki anlamda bir coğrafyadan çok kültür ve tarihten almaktadır. Vatanseverliğin en önemli “malzemeleri” de bu kültürel ve tarihi unsurlardır. Fakat bu noktada vatanseverlik ile milliyetçiliği sert bir biçimde birbirinden ayıran teorisyenler olduğunu da belirtmemiz gerekmektedir. Zira Walker Connor ve Maurizio Viroli gibi akademisyenlere göre vatanseverlik daha çok devletlere veya şehir devleti gibi bölgelere özgü iken; milliyetçilik etnik veya etnik-milli topluluklarla ilgili bir olgudur. Örneğin Arap veya Alman vatanseverliğinden söz edilemeyeceği gibi Amerikan veya Britanyalı milliyetçiliklerinden de bahsedilemez. Bir başka deyişle milliyetçilik milletlere, vatanseverlik devletlere özgü bir

durumdur (Smith, 2017: 88). Fakat vatan mefhumuna milletlerin yüklediği anlam değıştikçe, vatanseverlik ve milliyetçiliğin hangi millette, hangi boyutta olduğu da farklılaşmaktadır. Dolayısıyla bu hususta yapılacak “cesur” tespitler indirgemecilik tuzağına oldukça yaklaşabilmektedir. Bu unsurlar ile birlikte Hayes’e göre milliyetçiliğin en önemli katalizörlerinden biri de milletin aldığı yenilgilerdir. Üstelik bir halk, zaferleri kutlamaktan çok yenilgileri anmak ve onun acısıyla yoğrulmak suretiyle milliyetçi bir ruha bürünebilmektedir (Hayes, 2010: 15).

Milliyetçilik için en dikkat çekici unsurlardan biri de antik veya Ortaçağ toplumlarında daha çok dini temellere dayanan seçilmişlik duygusunun, modern dünyada milliyetçiliğin argümanı haline gelmiş olmasıdır. Her millet kendisi açısından eşsiz ve seçilmiştir. Milliyetçilik kültür değerlerini yeri doldurulamaz olarak görür ve bu durumun evrensel olduğunu savunur. Elbette bu durum milliyetçiliğin ideoloji boyutu ile ilgili bir durumdur. Bir başka ifadeyle bir zamanlar tanrılar tarafından “seçilen” halklar, bugün bir ideoloji tarafından seçilmektedirler (Smith, 2016: 136). Burada dikkat çekici nokta insanların bu husustaki inanmışlığıdır. Nasıl ki bir milletin tarih sahnesine çıkışında en önemli unsurlardan biri olarak mensubiyet şuuru karşımıza çıkmakta ise; bir topluluğun kendini özel hissetmesinde başrolü oynayan unsur da milliyetçi hisleri veya inanmışlıklarıdır.

Kösoğlu’na göre bir fikir akımının bireyleri etkileyebilmesi, ancak bir inanç halini alması ile mümkündür. Fikirlerin değeri elbette tartışılmazdır, lakin kişiyi eyleme yönelten veya kişinin eylemlerinin yönünü tayin eden gerçeklik inançtır. Bilgi, inanca yükseldiği takdirde bireyin eylemlerini biçimlendirebilmektedir. İnsanın veya toplumun fikrin doğruluğuna dair inancı zayıfladıkça, iş yapabilme yeteneği de zayıflamaktadır. Dolayısıyla milliyetçilik hususunda da öncelikle önemli olan, kişilerin milletlerine mensubiyete dair duydukları inançtır (Kösoğlu, 2008: 208).

Milliyetçiliğin bilhassa yakın dönem siyasal hayatta dünyadaki gelişmelere damga vuracak derecede etkili bir rol oynamasında, onun temel özellikleri ön plana çıkmaktadır. Öncelikle milliyetçilik fikri veya hissi emperyal bir kozmopolitanizme veya onun sömürgeci versiyonuna karşı bir mücadele olarak algılanmaktadır. Bu, milliyetçiliğin modern dönemdeki küreselleşme yanlılarına karşı verdiği “mücadele”dir. Aynı zamanda milliyetçilik gelenekçi görüşlerin ekseriyetle dinsel ağırlıklı fikirlerine karşı daha laik bir

dünya tasavvuru ortaya koymaktadır. Buradaki laiklik bazı toplumlarda doğrudan Batılılaşma ile özdeşleşmektedir. Dolayısıyla milliyetçilik batılılaşma ile bağlantılı olarak değerlendirilmekte, bu durum da modern dünyada onun mücadelesinin destek bulmasında önemli bir argüman olmaktadır (Smith, 2016: 111).

Milliyetçiliğin temelinde ilahi olana değil, seküler bir ideolojiye yer verilmektedir. Benzersiz milletlere bölünmüş vaziyetteki insanlık, bireyin özgürlüğü için bir millete mensup olması gerektiğinden hareketle temel ölçü olarak Tanrı'nın yerini almıştır. Milliyetçiliğin birlik, kimlik ve özerklik gibi başlıca hedefleri dini bir referansa değil, bireyin kendini özgürleştirmesine işaret etmektedir (Smith, 2017: 105-106). Fakat bu sekülerlik milliyetçiliğin ideolojik bir sistem olarak ele alındığında söz konusudur. Bir kültürel görüngü olarak milliyetçilik bir din formatında dahi karşımıza çıkabilmektedir. Bu yeni din tipolojisi ise uhrevi değil tamamen dünyevi özelliklere sahiptir. Söz konusu olan bizatihi Smith'in tabiriyle "seküler bir din"dir. Bu seküler dinde tek tanrı millet, kutsal semboller milliyetçiliğin sembolleri, ritüeller yine milletin temel özellikleri bağlamında ortaya çıkan gelenekler ve törenlerdir. Temel kültür; ölümleri, yaşayan kuşakları ve gelecek nesilleri birbirine bağlayan bir "kutsal duygu ortaklığı" dır. Aziz ataların mabetleri, geçmişteki efsane liderlerin mesihvari rolleri yalnızca basit birer örnektir. Örneğin Londra Whitehall'daki, hiç kimsenin ve herkesin yattığı anıt mezar, toplumun tamamının ölüm ve dirilişini tasvir etmektedir. Daha beynelmilel bir örnek verecek olursak dünyadaki pek çok ülkede bulunan meçhul asker anıtları bireylere ülkeleri ve milletleri için hayatlarını vermenin onlara dünyada bir nevi sonsuzluk bahşedeceğini ifade etmektedir (Hayes, 2010: 191).

Söz konusu seküler din geleneksel dinlerle birlikte var olabilmekte, yer yer onlarla ittifak kurabilmekte; coğrafi farklılıklar nezdinde yer yer onlarla karşı karşıya da gelebilmektedir (Smith, 2017: 108-110). Bu noktada dikkat edilmesi gereken ve milliyetçiliğin dinselliği veya sekülerliği hususunda da özellikle karşımıza çıkan indirgemecilik sorunudur. Yukarıdaki yorum ve ifadeler milliyetçiliğin modern dünyada geleneksel bir dinin sahip olduğu pek çok özelliği gösterdiğini, fakat temel konu, kavram, ritüel ve aktörlerinin ise uhrevi değil dünyevi olduğunu, dolayısıyla da milliyetçiliğin modern dünyada seküler bir din hüviyetine büründüğünü belirtmektedir. Fakat seküler bir din olarak milliyetçiliğin geleneksel dinlerle olan ilişkisi milletlere göre oldukça büyük farklılıklar göstermektedir. Örneğin son bölümde detaylandırılacağı üzere Türk Milliyetçiliği'nde ciddi bir din referansı olduğu aşıkardır. Milliyetçiliğin din hüviyetindeki

ritüel ve törenleri çoğu zaman İslami unsurlar ile birleştirilmektedir. Şimdilik bu konunun detayına inmemek ve modern anlamda milliyetçiliğin seküler bir din hüviyetinin Avrupa ve/veya dünyanın pek çok yerinde geleneksel dinlerle karşıtlık arz edebileceği gerçeği göz önünde bulundurmak suretiyle Türkiye ve daha pek çok ülkede bu durumun değişebileceğini belirtmekte fayda vardır.

Milliyetçilik araştırmalarında milletlerin ortak ve farklı yönlerini vurgulamak, hem beynelmilel anlamda millet gerçekliğinin muhtevasını saptayabilmek hem de milletlerin oluşum süreçlerindeki özgünlükleri göz önüne almak açısından dini karakterler Adem ile Havva'nın kimlikleri üzerinden bir benzetmede bulunulabilir. Adem başlangıçta Tanrı tarafından benzersiz bir biçimde insan olarak yaratılmıştır. Havva ise Adem'in kaburgasından yaratılarak bir farklılaşma devreye sokmuştur. Bu farklılaşma Adem'in kimliğinde de meydana gelmiştir. Artık aynı türe ait iki varlık vardır fakat söz konusu iki varlık cinsiyet açısından farklılaşmaktadır. Adem, Havva'dan sonra kendini yalnızca insan değil, artık erkek olarak da tanımlamaya başlamıştır. Birincil düzeyde – insanlık- Adem ile Havva türdeşken, ikincil düzeyde – cinsiyet- farklı veya karşıttırlar.

İdeolojik yönüyle milliyetçilik ve kültürel yönüyle millet gerçeklikleri de bu şekilde birincil düzeyde birbirine benzer ortaklıklar barındırırken ikincil düzeyde farklılaşmaktadırlar (Roger, 2008: 114-115).

Temel özelliklerini irdelenmeye devam edilirse milliyetçilik kayıtsızlık ve unutulmuş veya unutulmuş karşı nesiller boyu devam eden bir süreklilik arz etmektedir. Altın çağ vurgusu ile de kolektif bir itibara işaret etmekte, farklı sembol ve seremoniler sayesinde de toplumsal birliğin ve kardeşliğin artırılmasında bir harç görevi üstlenmektedir. Tüm bunlar milliyetçiliğin modern dünyadaki kalıcılığı ve çok yönlülüğünün açıklanmasını kolaylaştıran etmenler olarak görünmektedir (Smith, 2016: 250).

Hem millet hem de milliyetçilik olgusunun bekasını devam ettirebilmesi için bu olguları veya ideolojileri takip eden bireylere de önemli roller düşmektedir. Milliyetçiler açısından ait oldukları cemaatin geçmişinin ortaya çıkarılması ve analiz edilerek toplumsal tabana yayılması en önemli görevlerden biridir. Ayrıca geçmişten güç almak suretiyle mevcut durumun algılanışını şekillendirerek, toplumun ıslahını sağlamak da bu görevler arasında sayılabilmektedir (Smith, 2017: 93). Buradaki ıslah ifadesi bir toplum mühendisliği

şeklinde algılanabilir. Bu yönüyle milletlerin inşa veya icat ürünü olduğunu savunan modernist teoriye yakın bir ifade olarak görünebilir. Lakin var olan bir milletin milliyetçi perspektif ile dizayn edilme çabası bizatihi söz konusu milletin tasarım veya tahayyül ürünü olduğunu söylemeye yetmeyecektir.

Yukarıda değinilen “görev”ler açısından milliyetçilerin çoğu zaman yardımcısı olarak romantizmler karşımıza çıkmaktadır. Romantizmler bilhassa kültür milliyetçilerine, cemaatin tamamını seferber etmek hususunda ciddi argümanlar sağlamaktadırlar. Kahramanlık örnekleri, yerel olanların övülmesi ve daha pek çok romantik örnek toplumsal anlamda bağlılık ve kardeşliği artırarak birlik duygusunu güçlendirmektedir (Smith, 2017: 99). Hatta çok daha spesifik bir örnek olarak milletlerarası spor faaliyetleri de milli ruhun canlanmasında – hatta bazen doğrudan oluşumunda- etkin rol oynayabilmektedir. Öyle ki olimpiyat oyunları bazen rakip milletlerin kendilerini ispatlamaları için ideal bir alana dönüşmektedir (Hobsbawm, 1993: 170).

1.3.3. Milliyetçiliğin Temel Savları

Millet mefhumu bazı kuramcılar tarafından icat, bazılarınca hayal edilen, bazılarınca ise gerçeklik olarak görülebilmektedir. Fakat milliyetçilik farklı bakış açılarına sahip pek çok kuramcı tarafından içerisinde bulunulan çağın en büyük gerçekliklerinden biri olarak görülmektedir. Bir ideoloji olarak milliyetçiliğin temel savları şu şekilde sıralanabilir (Smith, 2013: 40) :

- 1) Dünya, özgün milletlere bölünmüş durumdadır.
- 2) Millet, siyasal iktidarların temel meşruiyet kaynağıdır.
- 3) Millete karşı duyulan sadakat hissi, diğer tüm sadakatlerin üzerindedir.
- 4) Bireysel özgürlükler bir millete mensup olmaktan geçmektedir.
- 5) Özerklik ve kendini özgür bir biçimde ifade hakkı her milletin gereksinimleridir.
- 6) Özerk milletler dünyası küresel barış ve adaletin temelini oluşturmaktadır.

Anthony Smith’e ait bu savlara başka milliyetçilik teorisyenlerinin bakış açılarından yola çıkarak katkılar sunmak mümkündür. Örneğin John Breuilly’e (1946-) göre milletler açık ve özgül karakterlere sahip olmakla birlikte bir milletin çıkarları, o milletin mensupları açısından diğer tüm çıkarların üzerinde olmak durumundadır (Smith, 2013: 106).

Milliyetçiliğin temel savları olarak değerlendirilen bu önermeler daha geniş düzeyde bakıldığında belirli kavram ve gerçeklikler üzerine inşa edilmiştir. Özellikle Anthony Smith'in etno-sembolist bakış açısında karşımıza çıkacak olan konu ve kavramlar dünya üzerindeki farklı milliyetçiliklerin ortak özelliklerine işaret etmektedirler. Bu kavramlardan özerklik, birlik ve kimlik daha önce detaylıca ele alınmıştır. Fakat milliyetçiliklerin bazen doğrudan katalizörü olan, bazen de zaten var olan milliyetçilikleri daha rasyonel bir zemine oturtmak açısından farklı özelliklere haiz olan kavramlar öne çıkmaktadır. Smith'in özgünlük, anavatan, şeref, süreklilik ve kader olarak sıraladığı bu kavramlar milliyetçiliklerin temel özellikleri veya argümanları olarak görülebilir. Milletlerin eşsiz köken, tarih ve kültüre sahip oldukları inancı her ferдин, mensup olduğu milletin özgün ve biricik olduğuna dair düşüncesi olarak milliyetçi perspektifte yerini almaktadır. Yine milletlerin tamamen kendilerine ait olarak gördükleri ve hatıralarla bağlı oldukları bir anavatan da bu işleve sahiptir. Millet gerçekliğinin manevi değerleri olduğuna ve buna milletin her ferдинin saygı duyması gerektiğine dair inanç, tarihsel süreçte milletin nesillerdir devam eden bir yapıya sahip olduğu düşüncesi ve söz konusu milletin kendine has şanlı bir ilerleme yolunu izlediğine dair kanı milliyetçiliklerin genel özelliklerinden bazılarıdır (Smith, 2017: 89).

Bu savların gerçekliğini değerlendirebilmek için öncelikle milliyetçiliğe yöneltilen eleştirileri ve Smith ve diğer milliyetçilik teorisyenlerinin bunlara cevaplarını irdelemek yerinde olacaktır. Bu eleştirilerden ilki milli kimliklere aidiyet ve bağlılığın bireylerin kendi özgürlüklerini kısıtladığı yönündedir. Ayrıca milletler toplulukları kendi içlerinde homojenleştirerek farklılıkları yutmakta ve azınlıkların haklarını çiğnemektedirler. Bilhassa etnik ve dini bakımından çeşitlilik arz eden bölgelerde kapsayıcı veya azınlıkçı fark etmeksizin milliyetçilikler çatışmaların ana sebebi olarak ön plana çıkmaktadır. Bu parçalayıcı yönüyle birlikte milliyetçilikler tek bir dünya topluluğu ve ahlak bağlamında bir insanlık birliğini de baltalamakta ve farklılıkları derinleştirerek ayrılıkları körüklemektedirler (Smith, 2016: 37). Bu eleştirilere verilen yanıtların ilki, milliyetçilerin faaliyet alanlarının ve bu faaliyetlerinin yönünün coğrafya, din, toplumsal yapı gibi unsurlara göre farklılık gösterdiğidir. Yani tüm milliyetçiliklerin aynı sonuçları doğurduğunu söylemek aşırı genelleyici bir tavır olacaktır. Üstelik milliyetçiliklerin azınlıkları kendi potasında eritmesi, daha önce değinildiği üzere çoğul millet anlayışından farklı bir milliyetçilik anlayışına tekabül etmektedir. Fakat milliyetçilikler sosyal anlamda birleştirici bir yönü olmakla birlikte kültürel anlamda kayıp edebiyat ve tarihlerin kurtarıcısı gibi bir rol

de üstlenebilmektedir. Siyasal anlamda ayrılık talepleri bir yana bırakıldığında pek çok etnik grubun kendi kültürel değerlerinin farkına varması ve bunları yaşatması bağlamında da oldukça etkin bir rol oynayabilmektedir. Üstelik milliyetçiliklerin modern dünyada bireyler düzeyinde bir kimlik krizine çözüm getirdiği de sıkça dile getirilen bir görüştür. Zira bireyler sadakat duyacakları olguları seçmekte özgürdür ve bu seçim de modern dünyada daha önce de sıkça belirttiğimiz üzere milletlere yönelik ortaya çıkmıştır. Bu sadakatin bir sonucu olarak kuvvetlenen toplumsal dayanışma bireysel özgürlüklere bir engel teşkil etmediği gibi kendi meşruiyetini oluşturmuştur. Ayrıca milliyetçilik pek çok toplumda baskıcı yönetimlere karşı direnişin ve demokratikleşmenin ilham kaynağı olmuştur. Bireysel özgürlükleri kısıtlamanın aksine dünya üzerindeki pek çok toplumda milliyetçilikler teb'aların yurttaş olarak bireysel bir kimlik kazanmasında ve demokratik sistemlerde anahtar rollerden birini eline almasında önemli rol oynamışlardır. Keza milliyetçilik dünyanın pek çok yerinde aşağılanmış topluluklar için bir gurur kaynağı, eşitlikçi bir unsur ve medeniyet ve demokrasiye kavuşmanın meşru bir tarzıdır (Smith, 2016: 271). Yine son olarak milliyetçiliklerin ortak, kendi gücüne ve kaynaklarına dayalı bir ekonomik kalkınmanın önemli katalizörlerinden biri olduğunu söylememiz mümkündür. Zira ortak bir ekonomik hedef veya çıkar milletlerin en önemli argümanlarından biri olduğu gibi milliyetçiliklerin de en önemli hedeflerinden birini teşkil etmektedir (Smith, 2016: 37).

Milliyetçilik hususunda yöneltile en önemli eleştirilerden biri de milliyetçilik ideolojisinin sosyal, siyasal, ekonomik veya toplumsal konu ve kavramları açıklamakta yeterince genele hitap etmediği ve kapsayıcı olmaktan uzak kaldığıdır. Yani milliyetçilik pek çok konuda insanlığa bir perspektif sunmamaktadır. Fakat milliyetçi ideolojiler farklı siyasal ideolojilerin kapsadığı tüm konu ve kavramları kucaklayamasalar da, kavramsal açıdan eleştirilenlerin iddia ettiklerinden çok daha zengindirler. Üstelik bir ideolojinin kategorileri, bir başka ideolojinin ilkelerini sınamak için kullanılamaz. Ayrıca milliyetçiliklerin doğrudan doğruya toplumsal adalet ve kaynakların dağıtımını gibi meseleleri ele almaktaki görece başarısızlığı – veya tartışılır başarısı- diğer ideolojilerin hemen hemen hiç değinmedikleri birlik, özgünlük, kimlik veya özerklik gibi konu ve kavramları derinlemesine incelemelerine bağlanabilir (Smith, 2013: 54).

Milliyetçilik ve diğer siyasal ideolojilerin mukayesesi hususunda dikkat çekici bir diğer alan da milliyetçiliğin insanların sosyal yönüne ve duygularına hitap eden yönüdür. Zira insan yalnızca fizyolojik ihtiyaçlarının karşılanması ile hayatta kalabilen – veya hayatını sağlıklı

bir şekilde devam ettirebilen- bir canlı değildir. Onu diğer insanlarla sosyal ilişkiler kurmaya yönelten bir yönü vardır ve hayatının her alanında verdiği kararları temel fizyolojik ihtiyaçlarına göre verdiğini söylemek tartışmalı bir tespit olacaktır. Modern dünyaya damga vuran kavramlardan biri olan vatan mefhumunun temelleri iktisadi meseleler veya mülkiyet veya sınır konuları ile açıklanamayacak kadar geniştir. Hem vatan hem de o vatan üzerinde yaşamını sürdüren millet beşeri bir deha ve beşeri bir gelişimin evreleridir (Arsal, 1979: 99). İnsanlar aidiyet ve sadakat besledikleri milletlerinin tarihi geçmişleri ile bağ kurmakta ve kendisi ve torunlarını milletin gelecekteki hayatı ile de aynileştirmektedirler (Hayes, 2010: 28).

Milliyetçilik ideolojilerine yöneltilen en yoğun eleştirilerden biri de savaflara sebep oldukları yönündedir. Daha önce azınlık milliyetçilikleri veya homojenleştirici genel milliyetçiliklerin bölgesel çatışmalara sebep olduğuna değinilmişti. Fakat burada kastedilen, milliyetçiliklerin daha kapsamlı ve büyük sonuçlar doğuran savaflara sebebiyet verdikleri tezidir. Fakat bu fikir oldukça tartışmaya açık bir temel üzerine inşa edilmiştir. Zira beşeri zümreler arasındaki farklılıklar onları düşman yapmak için bir sebep veya etken değildir. Düşmanlıkların altında kahir ekseriyetle farklı siyasal ve ekonomik sebepler vardır. Ayrıca bu mantık ile aile bencillikleri ve husumetler de farklı aileler arasında mücadele ve düşmanlıklara sebep olduğuna göre, aile müessesesi de benzer bir suçlama ile karşı karşıya kalabilecektir. Bu ne kadar temelsiz bir iddia ise milliyetçiliklerin tek başına veya başat aktör olarak savafların sebebi olduğu savı da o derece temelsizdir.

Milliyetçiliğe yönelik günümüzde de yoğun bir şekilde tartışılmaya devam eden son eleştirilerden biri yukarıda da geçen ve milliyetçiliklerin küreselleşme ve tüm insanlığın ortak değerler altında buluşarak barış içerisinde yaşamasına engel olduğu savıdır. Kozmopolitanizm kavramı çatısı altında ele alabileceğimiz bu görüşlerin temel savı insanların tarihsel süreç içerisinde devletler kurmak suretiyle kabilecilik anlayışını terk etmesi gibi gelecekte de bugün kendi devletleri çatısı altında bir millete mensubiyet duyan insanların bu anlayışı “aşarak” uluslararası bir beşeri devlet içerisinde milliyetsiz bir beşeri kütle olarak hayatlarını sürdürmeye devam edecekleri görüşüdür. (Arsal, 1979: 111-116). Kozmopolitanizmin en dikkat çekici özelliği zamana ve yere karşı kayıtsızlığıdır. Akışkanlığı ve herhangi bir kalıbı kabul etmeyişi – ki günümüzde küreselleşme yeni bir kalıp düşünce halini almaya başlamıştır- kozmopolitliği postmodern düşünce açısından dikkat çekici kılmaktadır. İletişim ve ulaşım olanaklarının artışı gibi pek çok nedenle dünyanın

farklı yerlerindeki insanların birbirine yaklaştığı savı kozmopolit anlayışın en önemli argümanlarından birini oluşturmaktadır. Bu iletişim ve ulaşım ağı yeni bir post modern kültürü dünyanın farklı bölgelerine taşımaktadır (Smith, 2016: 243).

Fakat bu görüşler de kültürel anlamda bir emperyalizm doğurma ihtimali açısından oldukça eleştirilmektedir. Tüm insanlığın mevcut büyük devletlerden birinin toplumsal yaşamına göre dizayn edilmesi ve söz konusu toplumun kültürünün küresel bir kültür halini almasının emperyal bir sonuç olacağına dairdir. Bu durumda kozmopolitlik tek bir milletin dünyaya hakim olması sonucunu doğuracak ve tekdüze bir toplumsal yaşam getirecektir (Arsal, 1979: 115). Söz konusu enternasyonalist anlayış sosyalist görüşün de ana temalarından birini oluşturmaktadır veya en azından milliyetçiliğe karşı bir yapıya sahiptir. Zira 1914'te patlak veren Birinci Cihan Harbi kitlesel milliyetçiliğin, bu anlamda sınıf esasına dayalı ve milliyetçiliği reddeden sosyalist görüşlere karşı popülerliğini ön plana çıkarmaktadır. Proleter sınıfın pek çok eylemde ülkesinin bayrağına sarılması da kimlik aidiyeti açısından işçilerin sınıflarına değil –veya sınıfları ile birlikte- milliyetlerine bağlılıklarını ön plana çıkarmaktadır (Hobsbawm, 1993: 149). Üstelik bu durum yalnızca sınıf farklılıkları değil, aynı zamanda siyasal görüş ve aidiyet farklılıklarında da kendini göstermektedir. Örneğin bir Whig olarak John Locke (1632–1704) ile bir Tory olan Lord Viscount Bolingbroke (1678–1751) siyaset felsefesi anlamında birbirlerinden oldukça farklı görüşlere sahip olabilirler. Fakat İngiliz milletini yüceltmede ortak noktadadırlar (Hayes, 2010: 57). Daha modern dönemde milliyetçilik hususuna gelince, eserini doksanlı yılların henüz başında yayımlayan Hobsbawm'a göre milliyetçilik her ne kadar revaçta görünse de on dokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyılın başlarındaki kadar küresel politik bir program şeklinde görünmemektedir. Hatta Hobsbawm'a göre milletler ve milliyetçiliklerin incelenmesinde tarihçilerin mesafe kaydetmesi, söz konusu fenomenlerin en azından zirve noktasını geride bıraktıklarının bir göstergesidir (Hayes, 2010: 223-224).

Fakat yirminci yüzyılın sonlarından başlamak üzere yeniden milliyetçiliklerin henüz zirveyi görmediğini düşündüren pek çok gelişme yaşanmıştır ve yaşanmaya da devam etmektedir.

Bireyler elbette aynı anda farklı kimliklere aidiyet duyabilmektedir. Fakat hangi aidiyetin ağır bastığı sorusu günümüz dünyasında oldukça açık bir şekilde cevap bulmaktadır: Millet ve Milliyetçilik.

1.3.4. Milliyetçiliklerin Tasnifi

Milliyetçiliğe yöneltilen eleştiriler ve bunlara verilen cevapların ardından, bir ideoloji veya kültürel görüngü olarak milliyetçiliğin temel özellikleri ve toplumsal yaşama yansımalarına değinmeye devam edecek milliyetçiliğin- veya milliyetçiliklerin- dünyadaki örnekleri de göz önünde bulundurarak tasnif edilmesinde yarar vardır.

Milliyetçilik araştırmalarında, bu konudaki genel kanı dünya milliyetçiliklerini iki kategoride toplamaktır. Bunların ilki teritoryal milliyetçiliklerdir. Bölge ve toprak esaslı olan bu milliyetçilik tipolojisi de kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. Bunların ilki de bağımsızlık öncesi milliyetçilikler olarak adlandırılan ve milletin yabancı yöneticileri ülkelerinden kovmaya ve ülkelerini sömürge olmaktan kurtarmaya yöneldiği milliyetçilik türüdür. Bu tip milliyetçilikler anti-sömürgeci olarak da adlandırılabilirler. Teritoryal milliyetçiliklerin ikinci türü ise bağımsızlık sonrasında görülen, içerisinde etnik farklılıklar bulduran nüfusun siyasal anlamda birliğini tesis etmeyi ana amaç olarak edinen milliyetçiliklerdir. Bütünleştirici veya entegrasyoncu bir hüviyete sahiptirler. Genel anlamda milliyetçiliklerin sınıflandırılmasında ikinci başlık da etnik milliyetçilikler olarak değerlendirilmektedir. Bölgesel bir bağlılığın aksine burada doğrudan kültürel bir farkındalık ve bu farkındalığın bazen duygusal bazen de rasyonel bir ideolojik hareket halini alması söz konusudur. Etnik milliyetçilikler de tıpkı teritoryal milliyetçilik gibi bağımsızlık öncesi ve bağımsızlık sonrası olmak üzere iki tipolojiye ayrılmaktadır. Bağımsızlık öncesinde görülen etnik milliyetçilikler daha çok bünyesinde buldukları geniş bir millettten ayrılmak ve yeni bir etno-millet oluşturmaya yönelik ayrılıkçı milliyetçilikler olarak ön plana çıkmaktadırlar. Bağımsızlık sonrası görülen etnik milliyetçilikler ise, bağımsız devletlerinin sınırları dışında kalan etnik akrabaları ile bütünleşmek arzusunda olan ve pan milliyetçiliği şeklinde de adlandırılan bir tipolojidir (Smith, 2016: 133-134). Genel itibariyle bölge esaslı ve etnik milliyetçilik türleri Doğu ile Batılı ülkelerde ortaya çıkan milliyetçilikler şeklinde de tanımlanır. Avrupa ülkelerinde vuku bulan milliyetçi hareketler daha çok teritoryal milliyetçilik türüne yakın görülürken, Doğu ülkelerindeki milliyetçilikler daha etnik özellikler taşımaktadır. Örneğin bu ayırım Brubaker'da da karşımıza çıkmakta ve o milliyetçilikleri doğrudan *jus soli* yani toprak esasına dayanan ve doğuştan kazanılan vatandaşlık ile *jus sanguinis* kan ve soy esasına dayanan vatandaşlık hakkı şeklinde tasnif etmektedir. Bu soy-toprak temelli ayırım, Smith'in bölge-ethnie esaslı ayırımı ile oldukça benzer özellikler taşımaktadır. Hroch'un Doğu-Batı eksenindeki ayırımı da yine bu tasnifler

ile aynı doğrultudadır. Yani Avrupalı milliyetçilik teorisyenlerinin – yaklaşımları modernist, etno-sembolist veya primordialist olsun fark etmeksizin- ekseriyetinin Doğu toplumları ile Batı toplumlarındaki milliyetçilikleri birbirinden farklı gördüğü ve Doğulu milliyetçilikleri kan ve soy esasına dayalı etnik, Batılı milliyetçilikleri ise bölgesel vatandaşlık esasına dayalı daha rasyonel milliyetçilikler olarak gördükleri bir gerçektir (Smith, 2013: 61).

Bu, Doğulu-Batılı milliyetçilik tipolojileri ayrımını bir sistematik çerçevede ele alan isimlerden biri de ünlü Alman tarihçi Hans Kohn'dur(1891–1971). Kohn'a göre Batılı milliyetçilikler isteğe bağlı gelişmekte iken, Doğulu milliyetçilikler organiktir. Ona göre isteğe bağlı milliyetçilikler çoğulcu, akılcı ve iyimser bir yapıya sahipken, organik milliyetçilikler duygusal ve otoriter bir kimliğe sahiptir. Batılı milliyetçilikler “toplum sözleşmesi”ne dayanırken, Doğulu olanlar orta sınıfın geri kalmışlığından kaynaklanmaktadır ve folklorik öğeleri ön plana çıkarmak suretiyle güçlenmektedir. Kohn daha sonra Batılı milliyetçilikleri de bireyci ve kolektivist olarak ikiye ayırmış, Anglosakson ülkeleri daha çok birinci gruba yerleştirirken, Fransa ve onun anlayışıyla modern ulus haline gelen ülkeleri ikinci grupta saymıştır (Özkırmı, 1999: 55). Kohn'un tasnifi elbette tartışmaya açıktır ve “normatif” olarak daha nitelendirilebilecektir. Fakat milliyetçilik araştırmalarındaki hakim ayrımın Batı-Doğu veya yurttaşlık-kültür eksenli oluşuna önemli örneklerden birini teşkil etmektedir.

Tüm bu bölgesel farklılıklara dayalı veya vatandaşlık-kültür esaslı ayrımlar, temelde Avrupa'nın en önemli bölgelerinden olan Alsas-Loren bölgesinin durumu ile ilgili bir ayrım olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu bölgede yaşayan insanlar kültürel açıdan Fransızlara daha yakın iken, akrabalık bakımından Almanlara daha yakındılar. On dokuzuncu asır millet teorilerinin yönüne baktığımızda Almanların kan ve soy bağı ön plana çıkarırken Fransızların daha çok kültürel bağlara ehemmiyet vermesi bu durum ile açıklanabilmektedir (Öksüz, 2016: 133). Fakat Fransız milliyetini kültürel özelliklerden çok doğrudan siyasal bir anlama sahip olmak suretiyle Fransız yurttaşlığına eş gören araştırmacılar da olduğunu belirtmekte yarar vardır (Hobsbawm, 1993: 110).

Bu noktada konuya kültürün dahil oluşu bilhassa dikkat çekici bir husustur. Zira bölgesel milliyetçilikler ile kültürel milliyetçilikler yukarıda dikkat çekilen tasniflerde biraz birbirine karışmaktadır. Bazı teorisyenler etnik milliyetçiliklerden bahsederken ethnîe kavramının muhtevasında kültürel görüngünün yer alması hasebiyle aslında kültür

milliyetçiliğine de değinmiş olmaktadır. Fakat ayrılıkçı milliyetçiliklerin bütünsel bir çoğul kültür yerine daha mikro düzeyde bir etnik milliyetçiliğe yöneldikleri düşünüldüğünde bunun çoğul millet anlayışıyla çelişmekle birlikte kültür milliyetçiliğinin de bu açıdan ikiye ayrılacağı ortaya çıkmaktadır. Yani yeniden Smith'in tasnifine dönecek olursak (Teritoryal/Etnik Milliyetçilikler) Fransızların milliyetçilik anlayışı bu tasnifte herhangi bir kalıba oturmamaktadır. Aynı şekilde Almanların anlayışı da salt etnik milliyetçiliklere örnek olarak verilemeyecek bir hüviyette görünmektedir.

Avrupalı teorisyenler başta olmak üzere milliyetçiliklerin sınıflandırılması ve bu sınıfların özelliklerinin tayin edilerek kategorize edilmesi dünyanın pek çok yerindeki millet ve milliyetçilik çalışmalarının en önemli meselelerinden biri olmayı sürdürmektedir. Zira yukarıdaki tasniflerden de anlaşıldığı üzere hem milletlerin oluşum süreçlerinin, hem de milliyetçilik anlayışlarının bölgelere göre oldukça farklı yapılarda olması genellenebilirliği oldukça düşürmektedir.

Son olarak, yapılan değerlendirmelerden biri de milliyetçilikleri etnik ve sivil milliyetçilikler olarak kategorize etmektir. Alsas-Loren örneği üzerinden gidilecek olursa Almanların kan bağına dayalı anlayışı etnik, Fransızların kültürel anlayışı sivil milliyetçilik olarak değerlendirilmektedir. Fakat pek çok siyasal kanıt mevcuttur ki Fransızların milliyetçilik anlayışı bırakın sivil olmayı yer yer Almanların anlayışından dahi sert olabilmektedir (Öksüz, 2016: 346).

Milliyetçilikleri bölgesel-etnik, kan ve soy bağına dayalı- kültürel veya etnik-sivil gibi tasniflere tutmak yerine sevgi veya nefretten kaynaklı milliyetçilikler olarak kategorize etmek daha "makul" bir seçenek olabilmektedir. Zira insanlar aynı millete mensubiyet ve sadakat duydukları insanları sevmek suretiyle o milletin mensupluğu çerçevesinde bir milliyetçi anlayışa sahip olabildikleri gibi; kendi milletlerini sevmekten çok başka millet veya milletlere yönelik bir nefret bağlamında milliyetçi his veya düşünceler de geliştirebilmektedirler (Öksüz, 2016: 347). Yani kendine değer vermek ile, başkalarını değersiz görmek arasındaki fark gibi; bir milletin kendi bekası veya refahı için milliyetçi bir anlayışa sarılması ile; başka milletlere husumet üzerinden bir beka ve sömürü arayışı içerisinde gelişen milliyetçilik anlayışı birbirinden oldukça farklıdır.

2. BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİK KURAMLARI

2.1. Milliyetçilik Kuramlarının Genel Tarihçesi

Milliyetçilik araştırmalarında ilk karşılaşılan anlayış, milletleri doğal, milliyetçiliği de toplumsal düzen için gerekli gören anlayıştır. Literatürde daha sonraları İlkçilik çatısı altında değerlendirilecek olan bu görüşler milliyetçiliği araştırmak yerine ona ‐hizmet eder‐ bir pozisyonda değerlendirilmektedir. İlkçilerin milliyetçiliğe hizmet etme ülküsüne sahip olup olmadıklarını bilememekle birlikte özellikle daha sonra detaylandırılacağı üzere modernist araştırmacıların ilkçilik üzerindeki bu iddiası daima diri olmuştur.

Milliyetçilik bir sosyal bilim olarak –bilimsel yöntemlerin kullanılmaya başlanması hasebiyle- ancak 1920 ve 1930’lu yıllarda ele alınmaya başlanmıştır. Bu yıllarda milliyetçiliği bir dine benzeterek açıklayan Carleton Hayes’in, 1940’lı yıllarda da Hans Kohn’un çalışmaları ile milliyetçilik akademi camiasının ilgi alanına girmeye başlamıştır diyebiliriz. Söz konusu isimler ve çalışmalarını, kendilerinden önceki ‐milliyetçi‐ çalışmalardan ayıran ve bilimsel kılan onların belirli bir ülkenin milliyetçiliğine katkıda bulunmaktan çok üzerine eğildikleri konuyu detaylı bir biçimde irdelemeleri ve karşılaştırmalı bir bakış açısıyla değerlendirmelerde bulunmalarıydı (Özkırımlı, 1999: 10). Hayes gibi akademisyenler henüz o yıllarda dahi milliyetçiliğin seküler ve modern içerikleri ile rasyonalizm ve liberalizmle olan bağlarını dile getirmeye başlamışlardır. Kohn’un Batı’daki liberal ve rasyonel milliyetçilikler ile Ren nehrinin doğu yakasındaki otoriter ve organik milliyetçilikleri ayırmaya başlaması milliyetçilik çalışmalarında bir ana akımın katalizörü olmuştur. Zira bu ayırım ile birlikte milletler artık on sekizinci yüzyılda meydana gelen demokratik devrimler ile birlikte anılmaya ve modernitenin yükselişinin bir ürünü olarak algılanmaya başlandı (Smith, 2017: 14). Daha sonra milliyetçilik araştırmalarında modernistler olarak kategorize edilecek olan isimler bu anlayış temelinde görüşlerini şekillendirmişlerdir. Elie Kedourie(1926-1992)’nin Nationalism (1960) adlı eseri milletlerin doğal yapılar olduğu düşüncesine karşı modernist perspektifi milliyetçilik araştırmalarının merkezine yerleştirdi.

1960'lı ve 1970'li yıllar ile birlikte modernist bakış açısı genelgeçer bir öğreti halini almaya başlanmıştır. Neredeyse tüm çalışmalarda milliyetçiliğin ve milletlerin modern dünyaya ait konu ve kavramlar oldukları bir gerçeklik olarak değerlendiriliyordu. Öyle ki; bu bakış açısına karşı çıkmak, sorgulayan araştırmacıyı modernlik öncesine modern milliyetçi bakış açısıyla bakma suçlamasıyla karşı karşıya bırakıyordu (Smith, 2017: 17). Fakat tüm bunlar milliyetçiliğin söz konusu dönemde henüz üzerine çok az çalışılan ve bakir bir alan olduğu gerçeğini değiştirmiyordu. Öyle ki; milliyetçilik araştırmalarının akademik bir dergiye kavuşması bile ancak 1974 yılında Canadian Review of Studies in Nationalism dergisinin ilk sayısının yayınlanması ile mümkün olmuştur. Bu alanda bir süre tek olan dergiye ilerleyen süreçlerde Ethnic and Racial Studies, Nationalism and Ethnic Politics ve Nations and Nationalism gibi dergiler eklenmiş ve milliyetçilik uluslararası düzeyde pek çok üniversitede ders programlarına dahil olmuştur (Özkırımlı, 1999: 11).

1970'li yılların ikinci yarısı ise milletlerin ortaya çıkışı ve milliyetçiliklerin yükselişinde ekonomik unsurları vurgulayan neo-Marksist kuramların önem kazandığı bir dönem olmuştur. Michael Hechter(1943-)'in 1975 yılında yayınladığı Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536-1966 ve Tom Nairn(1932-)'in 1977'de yayınladığı The Breakup of Britain adlı eserleri söz konusu kuramsal anlayışın ilk ve en önemli eserlerinden olmuştur.

1980'li yıllar ise milliyetçilik araştırmaları için tıpkı modernist bakış açısının zirve yaptığı 60'lı yıllar gibi yeni bir dönüm noktası olmuştur. Söz konusu yıllarda John Armstrong(1922-2010) ve Anthony Smith başta olmak üzere milletlerin kökenlerini ethnica kavramı etrafında arayan ve ilerleyen dönemde etno-sembolcüler olarak adlandırılan kuramcıların görüşleri ön plana çıkmaya başlamıştır. Modernist literatür de aynı yıllarda oldukça güç kazanmış ve bu iki ana bakış açısı etrafında milliyetçilik araştırmaları zenginleşmiştir. Özellikle 1983 yılı modernist yaklaşım için oldukça önemli bir yıldır. Hem milletlerin oluşumunu yüksek kültür kavramsallaştırması etrafında inceleyen Ernest Gellner(1925-1995)'in "Nations and Nationalism" adlı eseri hem de milletleri hayal edilen topluluklar olarak gören Benedict Anderson'un "Imagined Communities" isimli yapıtı bu yılda yayınlanmıştır. Yine, milletlerin icat edildiği görüşü ile ön plana çıkan Hobsbawm ve Terence Ranger(1929-2015)'in "The Invention of Tradition" adlı eseri de aynı yıl yayınlanmıştır. Söz konusu kuramcılar ve eserleri bölüm içerisinde de inceleneceği üzere

milliyetçilik araştırmalarının başucu kaynakları arasında yerini almıştır (Özkırmılı, 1999: 61).

2.2. Milliyetçilik Kuramlarının İzahı

Milletlerin oluşumu ve milliyetçiliğe yaklaşımları bakımından birbirinden oldukça uzak olarak nitelendirebileceğimiz dört yaklaşım olduğunu söyleyebiliriz. Bunların ilki milletlerin doğal varlıklar olduğunu ve tarihin ilk dönemlerinden beri var olduklarını iddia eden primordializm, ikincisi milletlerin eskiliğini onaylayan fakat onların doğal değil tarihi ve mantıksal olduğunu savunan perennalizm, üçüncüsü ilk iki görüşün tam aksine milletlerin tamamen modern gerçeklikler olduğunu savunan modernizm ve dördüncüsü de günümüzdeki anlamıyla milletlerin modernliğini kabul etmekle birlikte onların kayda değer bir etnik geçmişleri olduğunu ve kökenlerinin o etnik geçmişte yattığını savunan etno-sembolizmdir (Smith, 2013: 67).

2.2.1. Primordializm/İlkçilik

Milliyetçilik araştırmalarında hem tarihi en eskiye dayanan- her ne kadar modernistler bu çalışmaları bilimsel kabul etmese de- hem de milletler ve milliyetçilik olgusunun tarihini en eskiye dayandıran bakış açısı primordializm veya ilkçilik olarak adlandırılmaktadır. İlkçilere göre milletler formları veya tipolojileri değişse de tarihin her döneminde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Onların modern dönemde ortaya çıktığını iddia etmek modernite öncesinde tarih sahnesinde bulunan toplulukların kimliğini yok saymaktadır.

Fikri anlamda ilkçiliğin üç farklı yorumu vardır (Smith, 2002b: 29). Bu tasnif ilkçiliğin fikri tekamülü veya değişiminin ölçüsü olarak da ele alınabilecektir.

İlkçiliğin ilk versiyonu doğalcılar olarak adlandırabileceğimiz, etnik kimlikleri insanların beş duyusu kadar olağan bir parçası olarak gören bakış açısıdır. Kişiler tıpkı bir ailenin içine doğdukları gibi aynı zamanda bir etnik topluluğun içine doğmaktadırlar. İnsanlığın ayrı etnik grupların içine doğması doğal yaşamın bir parçasıdır (Özkırmılı, 1999: 79). Bu görüşün ilk kez On dokuzuncu yüzyılda Alman Romantiklerince ortaya konulduğunu söylememiz mümkündür. Aynı zamanda Fransa'daki Roussaeu'nun

takipçilerinin de oldukça itibar attıkları milliyetçiliğin organik türevinde de doğalcılığa rastlanması mümkündür. Söz konusu organik milliyetçilik anlayışında milletler ile etniler arasında bir fark gözetilmemektedir. Her ikisi de – ve elbette milliyetçilik de- insan doğasında bulunmaktadır (Smith, 2002b: 29).

İlkçiliğin ikinci versiyonu ise genetik yakınlık ve kan bağına esas alan sosyo-biyolojik yaklaşımdır. Daha sonra detaylandırılacağı üzere Pierre Van den Berghe(1933-)’nin görüşleri milletler ve milliyetçiliğe sosyo-biyoloji penceresinden bakınları oldukça etkilemiştir. Sosyo-biyolojik yaklaşımların temelinde insanların soylarını devam ettirme güdüsü baz alınarak bu güdünün en önemli argümanlarından biri, insanların eş seçimlerinde kültürel yakınlığa göre tercihte bulunmasıdır. Bu kültürel yakınlık da diğer hısım-akraba topluluklar arasından eş seçme eğilimini doğurmaktadır. Söz konusu kültürel yakınlık ise mit ve semboller gibi kültürel öğelerin benzerliği ile değerlendirilir (Özkırımlı, 1999: 83).

Sosyo-biyoloji açısından milliyetçiliğe bakan düşünürlere göre ırk, din, dil, toprak veya etnisite gibi unsurlar tarih boyunca insan topluluklarının örgütlenmesinde temel rol oynamışlardır. Dolayısıyla bu unsurlar – ki başka bir deyişle primordialistler nazarında milleti meydana getiren unsurlar olarak da nitelendirilebilirler- modern siyasal oluşumlardan öncedir ve onlar için bir temel niteliğindedir. Dolayısıyla söz konusu unsurlar gibi, vücuda getirdikleri millet de modern değil primordiyaldir. Haliyle modern koşulların değişmesi de milletler veya milliyetçilikleri ortadan kaldırmayacaktır (Smith, 2002a: 34).

Yine bu görüşe göre etnik gruplar deyim yerindeyse “süper aileler” dir. Birey, tıpkı ailesine duyduğu bağlılık gibi, hısım akrabalarından oluştuğuna inandığı etnik topluluğa da aynı şekilde bir bağlılık duyar (Özkırımlı, 1999: 84). Bu akrabalık bağı inancı modern dünyada da karşımıza nepotizm kavramı ile birlikte çıkar. Berghe’ye göre insanların hayatlarında ve sosyal ilişkilerinde aldıkları kararlarda, kendi hısım ve akrabalarını kayırma güdüsü olarak nepotik davranış biçimleri başat aktörlerden biridir (Smith, 1989: 147)

Kişilerin sosyal yaşantılarındaki çatışmaları veya dayanışmayı kanbağı esasına göre oluşturdukları iddiasına en önemli argümanlardan biri olarak Azar Gat(1959-) bir Arap atasözünü örnek göstermektedir (Gat ve Yakobson, 2013: 35) :

“Ben, kardeşime karşı; ben ve kardeşim yeğenime karşı; ben, kardeşim ve yeğenim dünyaya karşı”

Bu atasözü ile de örneklendirdikleri üzere sosyo-biyolojistler bireylerin tercihlerinde hısım ve akrabalığın oynadığı role eğilmekte birlikte aile büyüdükçe dayanışmanın taraftarlarının da büyüyeceğine dikkat çekmektedir (Öksüz, 2016: 265). Daha sonra modernizm başlığı altında inceleyeceğimiz Benedict Anderson’ın iletişime atfettiği önem sosyo-biyolojistlerde de kısmen karşımıza çıkmakta topluluklar arası ilişkiler arttıkça “süper aileler”e yeni mensuplar eklenmekte ve aileler gittikçe genişlemektedirler.

Anthony Smith başta olmak üzere pek çok milliyetçilik araştırması sosyo-biyolojiyi birçok bakımdan yanlış, eksik ve hatta sakıncalı bulmuş ve eleştirmiştir. Zira Smith’e göre sosyo-biyolojist bakış açısındaki en gözle görünür sorun, kişisel üreme davranışından, siyasi eylem düzeyine uzanan bir genelleme içeriyor olmasıdır. Zira geniş bir aile –istisnalar dışında- siyasal açıdan ele alınabilmek için oldukça küçük bir birimdir. Büyük ölçekli siyasal ve toplumsal gelişmelerin birey ve soy davranışlarından hareketle açıklanma çabası da rasyonel bir temel taşımamaktadır. Ayrıca köken mitlerinin gerçek biyolojik kökenlerle uyuşmaması (Connor, 1994a: 202) da oldukça olağan bir durumdur ve sosyo-biyoloji açısından bu durum da ciddi bir handikaptır (Smith, 2013: 78).

Yine Anthony Smith’e göre Berghe’nin kültür ve etnisiteyi milletleri meydana getiren kavramlar arasında saymasına rağmen onları biyolojik olarak ele alması oldukça yanlış bir çıkarımdır (Smith, 1998)

Üstelik bu eleştiri primordializmin üçüncü versiyonu olan kültürel ilkçilik anlayışını savunan düşünürler tarafından da sıklıkla dile getirilmektedir. Kültürel ilkçilik anlayışının en önemli düşünürlerinden olan Geertz’e göre etnisitenin altında yatan en önemli argüman kültürel aidiyettir. Bu aidiyette en dikkat çekici yönlerden biri de söz konusu kültürün özgünlüğüdür. Dolayısıyla esas alınması gereken konu biyolojik unsurlar değil sosyolojik unsurlardır. Başka bir deyişle kültür biyolojik değil sosyolojik ve özgün bir gerçekliktir. Üstelik sosyal ve siyasal anlamda da insanların değer atfettiği; kültür, dil, milli kimlik gibi konu ve kavramlar kahir ekseriyetle ilkçiliğin dikkat çektiği kavramlardır. Bu kavramlara biyolojik anlam yüklemek de, araçsalcı bir bakış açısıyla yaklaşmak da milletler ve milliyetçilikleri açıklamakta sığ kalacaktır. Üstelik bu olgular çoğunlukla insanları

heyecanlandırmakta ve onlara ilham vermektedir. Kişilerin kolektif aktivitelerini ve özverilerini artırmakta, tüm bunlar da toplumsal dayanışmayı besleyerek ortak bir kimlik etrafında birleşmeyi kolaylaştırmaktadır (Smith, 1998: 151-158).

Jack D. Eller(1931-2013) ve Reed M. Coughlan(1958-)'a göre kültürel ilkçiliğin üç temel niteliği vardır. Bunlardan ilki, kişiler arasındaki birincil bağılıkların verili olmasıdır. Söz konusu bağılıklar doğaldır, toplumsal kaynakları yoktur ve kökleri tahmin edilemeyecek kadar, eski bir geçmişleri vardır. Kültürel ilkçiliğin ikinci niteliği, topluluğa mensup olan kişinin söz konusu topluluğun alışkanlıklarını benimsemesi ve buna bir bağılılık duymasıdır. Söz konusu bağılılık toplumsal etkileşim ile açıklanamaz ve bağlayıcıdır. Üçüncü nitelik ise, ilkçi bağılılığın özünde bir heyecan ve duygu meselesi oluşudur. Kişisel çıkarlarla açıklanması mümkün değildir ki bu nitelik araçsalcı anlayışı kökten reddetmektedir (Özkırımlı, 1999: 84-85).

Kültürel ilkçiliğin en önemli savlarından biri de, etnilerine ilksel niteliği verenin yine söz konusu topluluğun üyeleri olduğudur. Yani topluluk mensuplarının gözünde etnik bağ diğer sosyal bağlardan ziyade önceliklidir (Smith, 2002b: 30).

İlkçiliğin üç temel türevi de – doğalcı, sosyobiyojik ve kültürel- en nihayetinde milletlerin ve milliyetçiliğin, tarihin ilk çağlarından beri var olduklarını iddia etmektedirler. Söz konusu süreç ve sürekliliğin içeriği hususunda görüş farklılıkları olmakla birlikte bu ortak yön primordialistlerin tamamının “milliyetçi” olarak nitelendirilerek bilhassa modernistler tarafından eleştirilmesine neden olmuştur. Etnik kimliklerle modern milletleri eş görmelerinden, milliyetçiliğin gerek kanbağı gerekse de yalnızca duygusal temellerle olsun bir tarihsel sürekliliğe sahip olduğunu iddia etmelerine kadar pek çok konu diğer kuramcılarca eleştirilmektedir. Örneğin daha sonra modernist bakış açısı içerisinde irdeleneceğimiz araçsalcı yaklaşım, ilkçileri en çok milli veya etnik kimliklerin verili olması iddiası üzerinden eleştirecek ve burada bir doğallıktan çok çıkarların etkili olduğunu savunacaktır (Özkırımlı, 1999: 88). Aynı husustaki bir başka eleştiri de etno-sembolist teorinin kurucusu olarak kabul edilen Anthony Smith tarafından yöneltilecek ve milletlerin doğal değil mantığa ve tarihselliğe dayalı yapılar oldukları savunulacaktır (Smith, 1998: 146).

Tüm bu eleştirilerle birlikte primordializmin milliyetçilik literatürüne yaptığı katkılar da oldukça kıymetlidir. Örneğin araçsalcı yaklaşımıyla ilkçiliğe ciddi eleştiriler getiren Paul Brass'a göre primordializm, kadim bir kültürel geçmişe sahip etnisitelerin çözümlenmesinde oldukça önemli rol oynamaktadır. Zira bu tip toplulukların kolektif hareketleri daha olası ve doğaldır. Ayrıca belirli bir geçmişe sahip kurumlar, etnik toplulukların isteklerini siyasal alana taşımakta önemli roller oynayabilirler (Özkırımlı, 1999: 96). Brass'ın bu düşüncesinin etnik toplulukların siyasal çıkarlar bazlı hareket ettiği varsayımdan hareketle temellendiği çıkarımında bulunmamız da mümkündür.

Benzer şekilde Smith de ilkçiliğe yöneltilen eleştirilerin etnik geçmişleri yok sayacak bir şekilde tezahür etmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Zira ona göre etnikler kalıcı ve bağlayıcıdır ve ayrıca direngendirler. Bireylerin bu tür bir yapıya – etniye- ciddi bağlarla bir aidiyet duyması olağandır (Smith, 2002b: 32). Buradan hareketle Smith'in bazı fikirlerinin ilkçilerin fikirleriyle örtüştüğünü – en azından etnik geçmişin bireylerin sosyal yaşamdaki temel bağlılıkları açısından belirleyiciliği hususunda- söylememiz mümkündür. Bu durum da daha sonra milliyetçilik araştırmaları açısından yeni bir bakış açısı olacak olan etno-sembolizmin doğuşundaki etmenlerden biri olarak kabul edilebilir.

2.2.2. Perennializm/Kadimcilik

Milletlerin tarihinin modernistlerin söylediğinden çok daha eski olduğunu vurgulayan kuramlardan biri de perennializmdir. Kuramın içeriğine geçmeden önce isminin muhtevası ve Türkçe'ye nasıl çevrileceği hususunda bazı görüşlere yer vermek başlangıç itibariyle kuramın doğru algılanması açısından önemli olacaktır.

Perennial kelimesi İngilizce'de “sürekli ya da uzun zamandan beri var olan”, “uzun ömürlü, dayanıklı, yılmayan” anlamlarına gelmektedir (Özkırımlı, 1999: 80). İngilizce-Türkçe sözlükteyse kelimenin manası “yıllarca devam eden, uzun süren, daimi” şeklinde verilmektedir (Redhouse Sözlük, 1998: 312). Terimin kökeni ise sosyal bilimlerden çok fenni bir ilme, botaniğe dayanmaktadır. Botanikçiler ömrü bir yılı aşan bitkiler için perennial ifadesini kullanmaktadırlar (Öksüz, 2016: 205).

Kelimenin Türkçe'deki muadiline karar verilmesi ise tartışılabilir bir durumdur. Sözlükteki manalara baktığımızda sözcüğün Türkçesini “süreklilikçi” olarak belirlemek

mümkündür fakat milliyetçilik araştırmaları açısından konuya yaklaşıldığında kavramı ortaya atan Anthony Smith'in vurguladığı nokta süreklilikten çok eskilik ve değişmezliktir. Smith söz konusu terimi; milletlerin ilkçağlardan beri var olduğunu ve fazla bir değişikliğe uğramadan günümüze uzandığını iddia eden teorisyenleri açıklamak için kullanmaktadır (Özkırımlı, 1999: 80). Fakat daha sonra göreceğimiz üzere perennialistler bu açıdan iki gruba ayrılmaktadırlar.

Günümüz Türkçesine baktığımızda eskilik ve değişmezliği anlatan en iyi ifadelerden biri olarak kadim sözcüğünü değerlendirmek mümkündür. Başlıkta perennializmin muadili olarak kadimcilik ifadesinin tercih edilmesinin sebebi budur.

Kadimcilere göre günümüzdeki milletler yüzyıllardır var olan bir beraberliğin güncel versiyonlarıdır. Ortaçağ ve hatta Antik dönemde dahi milletlere rastlamak mümkündür. Büründükleri biçim değişmekle birlikte toplulukların milli özü aynı kalmaktadır. Teknoloji farklılaşıp gelişe de milletin temel özellikleri değişmeyecektir. Her millet gerileme dönemi yaşayabilir fakat bu durum milleti yok etmez. Yalnızca milli özün yeniden canlanacağı güne kadar durağan bir döneme sokabilir. Minogue söz konusu durumu anlatmak için milleti uyuyan bir prensese, milliyetçileri ise öpücüğüyle onu uyandıracak olan bir prensese benzetmektedir (Smith, 2002b: 53).

Kadimciler milliyetçiliğin modern bir olgu olabileceğini fakat milletler için aynı şeyi söylemenin imkansız olduğunu savunmaktadırlar. Zira etnik toplulukların yeni bir versiyonu olarak milletlerin kadimliği tartışılmazdır. Fakat onları ilkilerden ayıran en önemli nokta bu kadimlikle birlikte milletlerin doğal veya verili değil, tarihi ve sosyal görümler olduğunu savunmalarıdır (Smith, 1998: 159).

Perennializm her ne kadar Smith'in kullandığı anlamıyla süreklilikten çok değişmezlik ve eskiliğe vurgu yapsa da yine Smith'e göre perennialistler sürekli kadimci ve yinelenen kadimci olarak tasnif edilmelidirler. Sürekli kadimcilik bazı milletlerin geçmişinin tarihin ilk dönemlerine kadar uzanabildiğini, bazı milletlerin ise bilinçli bir oluşumun eseri "olabileceği" ni savunmaktadırlar. Kadimciliğin bu türevinde esas vurgu süreklilik üzerindedir. Yani milletin tanımı daha çok bu söz konusu eski-sürekli milletlerin unsurlarında yatmaktadır.

Yinelenen kadimcilere göre ise yine belirli milletler tarihselliği ile ön plana çıkmaktadır. Fakat bu milletlerin unsurları, özellikleri ve belki de kimlik algıları zaman içerisinde değişiklik göstermektedir. Tarihin farklı dönemlerinde farklı formlarda ortaya çıkmış ve çıkıyor olsa da kitlesel kimliklerin tabir-i caizse ana damarı ortak kültürel kimliklerdir. Milletlerin bazıları tarih sahnesinden çekilse de millet fikrinin kendisi evrenselidir. Üstelik bu evrensel fikir veya görüngü tarihin her evresindeki topluluklara atfedilebilir (Smith, 2013: 75-76). Zaten yinelenen kadimcileri, kadimciliğin bir türevi yapan da bu düşünceleridir.

En nihayetinde yer yer ilkçilik ile birlikte anılsalar da milletleri sosyal ve tarihi –hatta yer yer mantıksal- görüngüler olarak görmeleri hasebiyle ilkçilikten; millet olgusunun tarihin çok eski çağlarından beri var olduğunu iddia etmeleri ile de modernistlerden keskin çizgilerle ayrılan kadimciler milliyetçilik araştırmalarını zenginleştiren görüşlerden biri olarak literatüre dahil olmuşlardır.

2.2.3. Modernist Teoriler

Milliyetçilik araştırmalarında modernist perspektif diğer bakış açılarından farklı olarak bünyesinde oldukça farklı görüşler barındırmaktadır. Yani modernist kuramcılarının kendi aralarında geniş anlamda bir fikir birliği olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Bu farklılıklar bağlamında bir tasnif yaparak modernist kuramcıları detaylı bir biçimde ele alacağız fakat yine de öncelikle onların ortak paydalarını ve milliyetçilik çalışmalarında modernizmin ana hatlarını incelemekte fayda vardır.

Modernistlere göre millet ve milliyetçilik kavramları sanayileşme, merkezi devletlerin kurulması, sekülerleşme, kapitalizmin yükselişi ve kentleşme gibi modern süreçlerle birlikte veya bu süreçlerin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Zira eski çağlarda milliyetçiliğin oluşmasını sağlayacak siyasal, toplumsal yada ekonomik şartların varlığından söz etmek mümkün değildir. Bu koşullar modernite ile birlikte oluşmaya başlamıştır. Tabir-i caizse modern çağ veya milliyetçilik çağı ile birlikte milletler sosyolojik bir gereklilik olmuştur. Kısacası milletleri yaratan milliyetçiliktir; milletler milliyetçiliği yaratmamaktadır. Bu ortak müşterekte buluşmakla birlikte modernistlerin, milletlerin doğuşu hususunda attettikleri tarihlerin de farklı olduğunu ifade edebiliriz. Yani farklı

kuramcılar milletler ve milliyetçiliğin doğuşunu modern dönemin farklı evrelerinde aramaktadırlar (Özkırımlı, 1999: 98).

Modernistlerin genel anlamda kabul ettiği ayrımlardan biri ise milletlerin ve milliyetçiliklerin Batı'da ve Doğu'da birbirinden farklı şekillerde tezahür ettikleridir. Coğrafya kıstasını bir kenara bıraksak dahi bu ayrım siyasal ve toprağa dayalı milliyetçilikler ile etnisite ve kültürel öğeler esaslı milliyetçilikler şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Bölge esaslı tanımlanan millet belirli sınırlar içerisinde egemen bir devlete mensup ve bu sınırlarla diğer topluluklardan kendini ayıran bir kitledir. Yine bu bakış açısının temel argümanlarından biri tarihselliktir. Bu tarihselliğin topluma işlenmesinde elitlerin rolü büyüktür (Smith, 1998: 95-96). Bu tip bir entelijansiyanın ana görevlerinden biri eskiden edilgen durumda bulunan topluluğu, yeniden keşfedilmiş tarihi kültür etrafında bir millet teşekkül edecek şekilde seferber etmektir (Smith, 2016: 106). Fakat bu, daha sonra değineceğimiz üzere milletlerin elitler tarafından icat edildiği anlamına gelmemektedir. Zira halkın aşağıdan yukarı tamamlayıcı rol üstlendiği durumlar da es geçilmemelidir (Smith, 1998: 95-96).

Modernist kuramcıların milliyetçilik ve milletlerin tarihi hususunda en önemli atıf noktalarından birisi de Fransız İhtilali'dir. Elbette söz konusu kavramların kökenini Latin Amerika'da veya doğrudan elitlerin icadında arayan modernistler de vardır. Fakat Fransız İhtilali modernist kuramcılar açısından "çatı" kabul edilebilecek atıf noktalarından bir tanesidir. Bu hususta en çok dikkat çekilen yorumlardan birisi de Emile Durkheim(1858-1917)'in Fransız İhtilali üzerine söylediği şu ifadelerdir (Smith, 2013: 70) :

"Bu arada, aslında doğal olarak tamamen dünyevi olan şeyler bu genel coşkunun etkisi altında kutsal şeylere dönüştürülmeye başladı: bunlar Anavatan, Özgürlük ve Us'tu. Dogmaları, simgeleri, sunakları ve bayramlarıyla bir din teşkil etme eğilimi baş gösterdi."

Fransız İhtilali'ne dair, Durkheim'ın bu ifadeleri, Hayes'in milliyetçiliği bir din olarak yorumlamasının kökenlerinde de bulunabilir.

Durkheim bu cümlelerde Fransız İhtilali'nin yalnızca siyasal anlamda yeni bir ideoloji değil, yeni bir topluluk biçimi, yeni bir ortak kimlik türü, yeni bir siyaset tipi ve en

nihayetinde yeni bir devletlerarası nizam türünü başlattığını ifade etmektedir (Smith, 2013: 70-71).

Bu tipolojiler milletler ve milliyetçilik çağının başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Elbette devletlerin merkezileşmesi gibi daha pek çok sonucu da aynı başlık altında incelememiz mümkündür.

Şu ana kadar çizilen genel modernizm tipolojisi ışığında, fikirsel ana temaları açısından ise modernizmin iki türünden bahsedilmesi mümkündür. Bunların ilki, kronolojik modernizmdir. Bu tip modernizm anlayışında odaklanılan nokta millet ve milliyetçiliklerin tarihsel süreçteki yeniliğidir. Zira modernite öncesi süreçte millete benzer yapılar varsa dahi bu durum tamamen tesadüfidir. Millet adlı topluluk türünün doğuşu On sekizinci yüzyıldan sonra yaşanan demokratik devrimlere dayanmaktadır. Modernizmin ikinci türü ise, yapısalcı modernizm olarak adlandırılmaktadır. Bu anlayışta milletin yapısının bizatihi modern bir tür olduğu ileri sürülmektedir. Zira modernite öncesi toplumlar millet olarak adlandırılacak siyasal, sosyal ve kültürel yapıya sahip değildirler (Smith, 2017: 23).

Millet ve milliyetçilik olgularına modernist pencereden bakan düşünürleri ve fikirlerini tasnif etmek hususunda farklı görüşler mevcuttur. Örneğin Özkırımlı(1970-), modernistleri, Breuilly'den esinlenerek; çözümlemelerini ekonomik konu ve kavramlarla temellendiren kuramcılarını "ekonomik dönüşüm", siyasal etkenleri temel alanları "siyasi dönüşüm", toplumsal ve kültürel unsurları temel alanları ise "toplumsal-kültürel dönüşüm" başlıkları altında incelemektedir (Özkırımlı, 1999: 99). Anthony Smith ise beş farklı modernist görüş olduğunu ileri sürmüştür. Bunların ilki, milletler ve milliyetçiliği bölgesel eşitsizlik, sınıf çatışmaları ve sanayi kapitalizmi gibi daha çok ekonomik konu ve kavramlarla açıklayan toplumsal-iktisadi yaklaşımçılarıdır. İkincisi, kültürel öğeler –bilhassa Ernest Gellner'in yüksek kültür kavramı bu hususta ön plana çıkmaktadır"- sanayileşmenin birbirini etkilemesini merkeze alan toplumsal-kültürel anlayıştır. Üçüncüsü, devleti ve siyasal yaşamı domine ederek çıkar sağlamayı milliyetçiliğin temelinde yerleştiren siyasal bakış açısıdır. Dördüncüsü, milliyetçiliğin ideolojik yönünü vurgulayarak daha çok elit bir kadro tarafından milletlerin dizayn edildiğini savunan ideolojik anlayıştır. Beşinci ve sonuncusu ise, milletleri doğrudan icat edilen gelenekler veya hayal edilerek oluşturulmuş siyasal yapılar olarak gören İnşacı yaklaşımdır (Smith, 2013: 72-73). Daha sonraları bu kategorizasyonun dışında kalmakla birlikte post modern ve cinsiyete dayalı milliyetçilik

araştırmaları da pek çok sosyal bilimcinin ilgi alanına girmiş ve literatüre katkılar da sağlamıştır (Smith, 2017: 24).

Anthony Smith'in sınıflandırması milliyetçilik araştırmalarındaki en işlevsel tasniflerden biridir. Bu tasnifin özüne sadık kalarak, toplumsal-kültürel ile inşacılar ve siyasi bakış açısına sahip olanlar ile milliyetçiliğin ideolojik yönünü vurgulayan araştırmacılar aynı başlık altında değerlendirilebilir. Bu şekilde modernist milliyetçilik araştırmacıları, "Toplumsal İktisadi Yaklaşımı Benimseyen Modernistler" , " Siyasi-İdeolojik Yaklaşımı Benimseyen Modernistler" ve "Kültürel İnşacılar" olarak üç üst başlık altında incelenebilir. Araçsalıcılar içerisinde, milliyetçiliği siyasi ve ideoloji bünyesinde değerlendiren teorisyenler, kültürel inşacılar içerisinde ise ayrı ayrı, milliyetçiliğin kültür ile olan ilişkisini ön plana çıkarırlar ve milletleri doğrudan icat, imal veya tasarım olarak gören araştırmacılar ele alınabilir.

2.2.3.1. Toplumsal-iktisadi yaklaşımı benimseyen modernistler

Milletlerin tarih sahnesine çıkışı, milliyetçiliklerin yükseliş ve bireylerin içerisinde buldukları topluluğa aidiyetlerinin derecesi gibi konuları ekonomik etmen ve gelişmelere bağlayan modernist anlayış iktisadi modernizm yaklaşımı olarak adlandırılabilir. Bu başlık altında inceleyebileceğimiz teorisyenler ise merkez ve çevre diye adlandırdığı ülkeler arasındaki dengesiz veya eşitsiz kalkınmaya odaklanan Tom Nairn; ülke içerisindeki eşitsiz gelişmenin kaynağı olarak iç sömürgecilik kavramı ile milliyetçiliği açıklamaya çalışan M. Hecter ve her ne kadar kültürel görüngüleri de hesaba katsa da özü itibarıyla Marksist ilhamlı bir teorisyen olarak Hroch'dur.

2.2.3.1.1. Tom Nairn ve dengesiz/eşitsiz kalkınma

Tom Nairn'in geliştirdiği milliyetçilik kuramının hareket noktası; milliyetçilik kuramının, Marksizmin tarihi başarısızlığı olarak görülebileceğidir. Ona göre milliyetçiliğin tarih sahnesinde yükseldiği dönemde herhangi bir milliyetçilik kuramı ortaya atılmaması diğer tüm kesimlerle birlikte Marksistler için de bir başarısızlıktır. Üstelik Nairn'e göre milliyetçilik yalnızca Marksist bir bakış açısıyla açıklanabilecek bir gerçekliktir. O, hem maddeci hem de idealist felsefi anlayışın ortak noktası olan ve milletler ve milliyetçilikleri toplumların zorunlu gelişim evrelerinden biri olarak değerlendiren görüşü eleştirmektedir.

Ona göre milliyetçiliğin kökenleri, toplulukların iç dinamikleri yerine genel dünya tarihinde aranmalıdır. Yani milliyetçilik araştırmalarında oluşturulabilecek en sağlıklı kuramsal yaklaşım dünya tarihini baz alan yaklaşım olacaktır. Bu aēıdan bakıldığında milliyetçilikler Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi sonrası dönemde dünyaya egemen olan politik ekonomi anlayışının birtakım nitelikleri tarafından belirlenmektedir. Burada Nairn'in dūřüncelerinin, I. Wallerstein veya Samir Amin gibi bağımlılık kuramcılarında oldukça etkilendiği sōylenbilir.

Nairn'in gōrūřlerinin özü dengesiz kalkınma şeklinde kavramsallaştırdığı, kapitalist ekonominin on sekizinci yüzyıldan bugüne dengesiz gelişimini irdeleyen bir anlayıştır. Sanayileřmiř merkez ũlkelerin geri kalan çevre ũlkeler üzerindeki tahakkümü ve bu tahakkümün doğurduğu milli bilinē, uyanış veya yalnızca milli his milliyetçiliğin ve dolayısıyla milletleşmenin bař aktōru olmuştur (Özkırmalı, 1999: 103-104). Burada en önemli rol de sanayileşmiş merkez ũlkeler tarafından icra edilmektedir. Zira Nairn'e göre çevre ũlkeler "yapısal zorunluluklarca" "milliyetçiliğin çemberine atılmaya" mecbur edilmektedirler. Dünya politik ekonomisinin eēitsiz gelişmeye dayanan mekanizması bir sōmürü stratejisidir (Roger, 2008: 53).

Nairn'in millet ve milliyetçiliklere bakış aēısında çok kullandığı ve milliyetçilik literatüründe de kendine oldukça geniş bir yer bulan Janus benzetmesi oldukça önemlidir. Nairn'e göre milliyetçiliğin muhtevasında bir belirsizlik sōz konusudur. Bu yüzden O, milliyetçiliği iki yüzü olan eski Roma tanrısı Janus'a benzetmektedir. Eski çağlarda şato kapılarının girişine asılan Janus heykelinin bir yüzü ileriye bakarken diğer yüzü de geriye bakmakta idi. Nairn'in benzetmesinde milliyetçilik de modern çağın giriş kapısında durmaktadır. İnsanlık bu kapıdan geēip ilerlemeye çalışırken bir yandan da geēmiře bakmak zorunda kalmaktadır (Nairn, 2015: 1).

Tom Nairn'in Janus benzetmesi milliyetçilik araştırmalarında oldukça atıf olsa ve diğer fikirleri de bilhassa Marksist ilhamlı çalışmacılar aēısından destek gōrse de ciddi eleştiriler de almıştır. Bu eleştirilerden en çok dile getirilenlerden biri aynı zamanda Marx'a da yöneltilmekte olan O'nun tarihi ve tarihi olmayan milletler ayırımı Nairn'in de sürdürüyor olmasıdır. Zira Nairn İngiltere, Fransa gibi ũlkelerin oluşum veya kökenlerini sorgulamamakta onların milliyetçiliklerini verili veya başka bir deyişle doğal kabul etmektedir (Özkırmalı, 1999: 109).

Bir diğerk ciddi eleştiri de Nairn'in, milliyetçiliği gelişmemiş ÷lkelerin eşitsiz kalkınmaya verdikleri tepkide aramasına rağmen; s÷z konusu tepkinin neden başka bir şekilde değil de milliyetçilik şeklinde tezahür ettiğini ve milliyetçiliklerin yükselmesine sebep olduğunu açıklamıyor olmasdır. Zira bu sorunun veya eleştirinin cevabı yakın çağın neden milletler çağı olduğunun – veya en azından neden pek çok düşünürce o şekilde kabul edildiğinin- da açıklaması olacaktır. Fakat Nairn'in görüşleri bu cevaptan yoksundur(Orridge'den aktaran Özkırmılı, 1999: 110).

Burada yer vereceğimiz son eleştiri de Anthony Smith tarafından yöneltilen ve Nairn'in yaklaşımının indirgemeci olduğunu iddia eden eleştiridir. Smith'e göre milliyetçilik dengesiz kalkınma gibi tek bir argümanla açıklanabilecek bir olgu değildir. Üstelik milliyetçilik akımlarının tarihleri dahi birbirinden farklıyken tek başına eşitsiz kalkınma kavramsallaştırmasının bunu açıklamasını beklemek mümkün değildir (Smith, 1983: 1)

2.2.3.1.2. Michael Hecter ve iç sömürgecilik

Milliyetçiliği bir sömürge düzeninin doğurduğu bir sonuç olarak değerlendiren bir diğer isim de Hecter'dir. Tom Nairn'e göre milliyetçilik farklı sınırlarla çevrili ÷lkelerin eşitsiz kalkınması sonucu ortaya çıkmaktaydı; Hecter ise benzer bir bakış açısıyla fakat bu kez ÷lke içerisindeki ekonomik seviye farklılıklarının ve bir nevi sömürü düzeninin, refah seviyesi alt düzeyde kalan topluluklarda milliyetçilik duygusunu tetiklediğini savunmaktadır.

Hecter yayılmacı model ismini verdiği kalkınma modelinin modern devletlerin temel politikasını oluşturduğunu savunmaktadır. Bu model, üç aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama sanayileşme öncesi dönemi kapsamaktadır. Bu aşamada merkez ve çevre arasında herhangi bir ilişki bulunmamaktadır ve bölgeler arasında ekonomik siyasal ve kültürel anlamda ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Bölgeler arasındaki ilişkilerin artmasıyla başlayan ikinci aşama sanayileşme evresi olarak adlandırılmaktadır. Yayılmacı bakış açısının en kritik olarak gördüğu evre budur. Zira sanayileşmeyle birlikte artacak olan bölgeler arası ilişkiler bir homojenleşme sağlayabilecektir. Merkezdeki toplumsal yapı zamanla çevre bölgelere de sirayet etmeye başlayacaktır. Bununla birlikte üçüncü evreye geçilmiş olacak ve toplumsal birlik ve bütünlük söz konusu homojenleşme ile birlikte sağlanacak, toplumsal dayanışma güçlenecektir. Etnik kimlik farklılıklarına dikkat çekilmesi; siyasal, kültürel ve ekonomik

farkların azalmasıyla birlikte daha da zorlaşacaktır. Tüm bunlar sonucu üçüncü evre bölgelerin refah seviyelerinin eşitlendiği, kültürel farklılıkların önemini kalmadığı ve bilhassa siyasal hayatın milli partiler etrafında yürütüldüğü nihai evre olacaktır. Hecter'e göre bu oldukça iyimser ve realist olmayan bir toplumsal değişim tipidir. Ona göre daha gerçekçi olan model iç sömürgecilik olarak adlandırdığı ve aslında merkezin çevreyi sömürerek güç kazandığı bir modeldir. İç sömürgecilik anlayışına göre gerek coğrafi eşitsizlikler gerekse de modernleşmenin farklı bölgelerde farklı derecelerde gelişme sağlamış olması merkez ile çevre arasındaki farklılıkları derinleştirmektedir. Kaynaklar ve iktidar merkezin elinde olacak ve merkez hem mevcut iktidarını korumak hem de kaynaklarını artırmak için daima çevre bölgeleri sömürecektir. Bunu yaparken de çevreyi daima kendine bağımlı kılmaya özen gösterecek ve bu bağımlılıktan beslenmeyi sürdürecektir (Özkırımlı, 1999: 114-115).

Hecter iç sömürgecilik sonucunda oluşacak durumları da üç şekilde sıralamaktadır (Özkırımlı, 1999: 116) :

- Merkez ile çevre arasındaki ekonomik eşitsizliğin artması çevre topluluklarının içine kapanmasına neden olacak ve yayılmacı modelin savunduğunun tam aksine siyasal bütünleşme daha da zorlaşacaktır.
- Çevre topluluklarda topluluk içi iletişim olanaklarının artmasıyla birlikte, topluluk içerisindeki dayanışma da artacaktır. Yine yayılmacı bakış açısının savunduğunun aksine dayanışma ekonomik anlamda ezildiğini düşünen topluluğun kendi içerisinde artma eğiliminde olacaktır.
- Merkez ve çevre arasındaki kültürel farklılıkların artması da, çevre topluluklarda oluşacak bilinç ile birlikte kendi aralarındaki iç dayanışmayı artıracaktır. Bu durum, ülke sathında homojenleşmenin aksine, farklı kültürel grupların güçlenmesiyle daha heterojen bir yapı doğuracaktır.

Çevre topluluk zaman içerisinde yukarıda sayılan unsurların da etkisiyle kendi kültürünün, halihazırda egemen konuma bulunan merkez kültüründen eksikliği olmadığını üstelik ondan daha üstün olduğunu iddia etmeye başlayabilecektir. Bunun nihai sonucu da topluluğun kendini bir millet olarak adlandırmaya başlaması ve ayrılık taleplerinde bulunmaya başlaması olabilecektir (Özkırımlı, 1999: 116). Bu durumda çevre toplulukların kültürel bir görüngü olarak başlayıp milli bir bilince dönüşen duygu ve düşüncelerinden

hareketle; iç sömürgeciliğin milliyetçiliğe ve bilhassa bir toplumsal özgürleşme aracına dönüştüğünü söyleyebiliriz (Roger, 2008: 71).

Burada dikkat çeken bir nokta, milliyetçiliğin hem Roussaeu gibi liberalizmin öncüleri, hem de Hecter gibi Marksizmden ilham alan bazı isimler için özgürleştirici role sahip olarak görülmesidir. Bir yanda despotizme ve monarklara karşı halkın gücü olarak görülen milliyetçilik; bir başka dönem ve bakış açısında da mevcut devletlerin homojenleştirici yönüne karşı ayrılıkçı hareketlere neden olabilmekte ve bazı teorisyenler bu durumu özgürleşme çabaları olarak değerlendirebilmektedir. Elbette çoğul millet gibi kavramsallaştırmalar ile ayrılıkçı milliyetçiliklere karşı bir antitez üretilerek konu zenginleştirilebilir ve tartışılabilir fakat dikkat edilmesi gereken nokta doğruluğu tartışılır iki bakış açısının da milliyetçiliği muhtevası itibariyle özgürleştirici yönüyle ön plana çıkarabilmesidir.

Hecter'in iç sömürgeciliğe dayalı milliyetçilik çıkarımları literatürdeki diğer kuramcılar tarafından ciddi eleştirilere tabi tutulmuştur. Bu eleştirilerden en çok dile getirileni indirgemecilik suçlamasıdır. Zira diğer iktisadi modernistler gibi Hecter de millet ve milliyetçilik olgularını yalnızca ekonomik gelişmelerle açıklamaya çalışmakta ve hayatın ve tarihin pek çok alanına sirayet eden bu konu ve kavramların sebebinin iç sömürgecilik gibi tek bir meseleye indirgemektedir (Özkırımlı, 1999: 121).

Bir diğer dikkat çekici eleştiri de Hecter'in bakış açısının ekonomik anlamda neredeyse merkezden dahi güçlü olan bölgelere vuku bulan milliyetçilik ve ayrılıkçılık hareketlerini açıklayamamasıdır. Büyük Britanya'da İskoçya ve İspanya'da Katalonya bölgelerinin durumu buna en güzel örnektir (Smith, 1998: 61). Hecter bu eleştiriye söz konusu bölgelerdeki sermaye gruplarının belirli iş alanlarını tekellerine alması ve bunun sonucunda topluluk içi iletişim ve dayanışmanın artırılmasının milliyetçiliği tetiklediği savı ile cevap vermektedir. Fakat bu açıklama da grup içi iletişimin bilhassa tarım gibi sektörlerde çalışanlar boyutunda nasıl etkinlikle sağlanacağını, üstelik bu iletişim sağlıklı bir biçimde sağlansa dahi grup üyelerinin iletişim olanaklarının güçlü olduğu bir ortamda neden başka bir fikir ya da duyguya değil de milliyetçiliğe teveccüh gösterdikleri durumunu açıklayamamaktadır (Özkırımlı, 1999: 120). Smith bu noktada net bir biçimde etnik ayrılıkçı hareketlerin temel çıkış sebebinin ekonomik değil özgürlük arzusuyla ilgili bir durum olduğunu ifade ederek Hecter'i eleştirmektedir (Smith, 1998: 63).

2.2.3.1.3. Miroslav Hroch ve üç aşama

Hroch'a göre milliyetçilik farklı toplumsal sınıfları millet potasında eriten karmaşık ve evrimli bir sürecin argümanıdır. Dolayısıyla ona göre millet de milliyetçilik sonucu ortaya çıkan bir olgu konumundadır. Hroch'un dikkat çektiği temel nokta tarihsel süreçte dünyada değişen toplumsal yapılar ve bu yapılar arasındaki ilişkilerin türleri ve boyutlarının da değişmesidir. Ortaçağ'ın feodal toplumlarının ticari bir döneme geçişi ile birlikte uzun mesafe ticaretleri de artmaya başlamıştır. Bu ticaret yerel üreticiler ile yabancı pazarlar arasındaki ilişkiyi artırmış, zamanla bir bağımlılık ilişkisine meydana getiren bu süreç bir eşgüdümleme ve homojenleşme oluşturmuştur. İki kesim arasındaki alış verişi ticari mallarla sınırlı kalmamış sosyal anlamda da ortak bir kültürel yapıya doğru evrilmiş ve ulusal bir çerçeveye giden yolu açmıştır. Fakat bu çerçevenin oluşumunda etkin rol oynayan etmenlerden biri de söz konusu ticari ilişkilerin gelişiminin yanı sıra zaten eski dönemlerde de topluluklar arasında dil, din ve kültür farklılıklarının bulunmasıdır. Hatta ulusların zaten bu farklılıklar ile var olduğunu, ekonomik gelişmelerin ise var olan sınırları keskinleştirdiğini savunmaktadır. Yani günümüz milletlerini meydana getiren tek unsur ekonomik dönüşümler değildir – ki bu ifade Hroch'un anlayışını indirgemecilikten uzaklaştırmaktadır- fakat bu ekonomik gelişmeler milletleri oluşturan diğer unsurların da doğasını belirlemiştir. Öyleyse Hroch'a göre milletler yalnızca ekonomik bir ürünün mantığı olmamakla birlikte; tarımsal dönem öncesi toplumsal yapıyla ön-milli bağlar arasındaki bir bileşimin ürünüdür (Roger, 2008: 54-56).

Hroch'un milliyetçilik araştırmaları literatürüne en önemli katkısı ise milli hareketlerin ortaya çıkışı hakkında ileri sürdüğü üç aşamaya dayalı bakış açısıdır. Bu üç yapısal evre katılımcıların – ki biz katılımcıları milliyetçiler olarak da tabir edebiliriz- oynadıkları rol, nitelikleri ve etnik topluluğun milli bilinçlenmeye ne derece hazır olduğuna göre şekillenmektedir. Hroch söz konusu üç evreyi sırasıyla A,B ve C evreleri olarak nitelendirmektedir. A evresinde eylemciler daha ziyade etnik topluluğun dilini, kültürel görüngülerini, tarihten gelen özgünlüklerini keşfetmeye ve bunu söz konusu etnik topluluğa yaymaya çalışmaktadırlar. Bu evrede siyasal anlamda herhangi bir talep söz konusu değildir. Üstelik bu evrede başta topluluğun mensupları olmak üzere eylemciler içerisinde dahi etnik topluluğun özgünlüğü hususunda soru işaretleri ve tartışmalar olabilecektir. İkinci evrede ise ortaya yeni bir eylemci grubu çıkmakta ve öncelikleri olan bir millet inşa projesi için kitlesel destek arayışına girmektedirler. Bir milli bilinç oluşturmak için eylemler gerçekleştiren

grup, başlangıçta şüpheyile karşılanırsa da milli his bireylere aşılandıkça ve farklı propaganda yöntemleriyle bir bilinç oluşturılmaya çalışıldıkça başarıya ulaşma şansı yükselecektir. Üçüncü evre olan C evresi ise, etnik topluluğun mensuplarının çoğunluğunda milli bilincin yerleşmeye başladığı ve bir kitlesel hareketin oluştuğu evredir. Eksiksiz, milli bir toplumsal yapının oluşması ancak bu evreden sonra meydana gelebilecektir (Özkırmılı, 1999: 185).

Gerek ekonomik kavramları tek ana unsur olarak görmeyip, diğer etmenlere de yer vermesiyle – her ne kadar söz konusu diğer etmenlerin doğası belirleyenin de ekonomik faktörler olduğunu söylese de – diğer iktisadi modernist düşünürlerden ayrılan; gerekse de bir etnik hareketin canlanmasındaki süreçleri sistematik bir biçimde evrelere ayırarak inceleyen nadir milliyetçilik araştırmacılarından biri olması bakımından Hroch'un literatüre katkısı oldukça önemlidir. Fakat diğer kuramcılardan, ciddi eleştiriler aldığını da belirtmemiz gerekmektedir.

Bu eleştirilerin en dikkat çekici olan Gellner ve Armstrong tarafından yöneltilen eleştirilerdir. İlginçtir çünkü iki düşünür de Hroch'un söylediği aynı şeyleri farklı anlamlandırarak eleştirmektedir. Gellner'a göre Hroch milletlerin gerçekliğini kabul etmekte, böylelikle de milliyetçilerin iddialarına bir nevi çanak tutmaktadır (Gellner, 1998: 230). Fakat bu eleştiri tartışmaya açıktır zira Hroch milletlerin doğal olduklarını iddia etmemektedir. Bu noktaya değinen ve daha sonra etno-sembolizmin kurucuları arasında da sayılacak olan Armstrong; Hroch'un kendisi gibi milliyetçiliklerden önce de milletlerin var olduğunu düşündüğünü fakat milletlerin gerçekliği konusunda farklı düşündüğünü ifade etmektedir. (Armstrong'dan aktaran Özkırmılı, 1999: 190). Yani Hroch'a göre milliyetçilikten önce de milletler vardır fakat millet eski çağlarda icat edilmiştir. Başka bir deyişle Hroch, milletlerin icat edildiği tarih konusunda diğer modernistlerden ayrılmaktadır (Özkırmılı, 1999: 190).

Hroch'un eleştirildiği bir diğer nokta ise yine indirgemeciliktir. Fakat diğer, ekonomik faktörleri ön plana alan kuramcılardan aksine o kültürel indirgemecilik yapmakla eleştirilmiştir. John A. Hall'e göre Hroch, kültürel etmenlere oldukça fazla değer atfetmiş, siyasal etkenleri ise yeterince dikkate almamıştır (Hall'dan aktaran Özkırmılı, 1999: 191). Fakat Özkırmılı'ya göre Hroch'un ele aldığı ve evrelere ayırarak açıkladığı milliyetçiliklerin özellikle ondokuzuncu yüzyılda orta ve doğu Avrupa'da meydana gelen hareketler olduğu

göz önünde bulundurulursa bu eleştirinin de tartışmalı olduğu görülecektir (Özkırımlı, 1999: 191).

2.2.3.2. Siyasi-İdeolojik yaklaşımı benimseyen modernistler

Milliyetçiliği siyasal tahakküm aracı veya salt ideolojik bir gerçeklik olarak ele alan araştırmacılar, onu araçsallaştırmakta ve milletleri de bu araçsal perspektif ile değerlendirmektedir. Bu bakış açısına göre milletler, iktidarı ele geçirmek isteyen grupların milliyetçiliği kullanması ile meydana gelmiştir. Siyasi-ideolojik yaklaşımı benimseyen modernistler arasında John Breuilly ve Paul Brass ön plana çıkmaktadır.

2.2.3.2.1. John Breuilly

Milliyetçilik araştırmalarının önemli isimlerinden olan Breuilly, milliyetçiliği siyasal ve tamamen araçsal bir anlamda değerlendirmektedir. Ona göre milliyetçiliği sınıflar arasındaki ilişkilerin veya yalnızca kültürel oluşumların – veya tasarımların- bir yansıması olarak görmek dünya üzerinde sadece bazı milliyetçilik tipolojileri açıklamaya yetecektir. Fakat bu bakış açıları genel anlamda bir milliyetçilik çözümlemesi için yeterli değildir. Milliyetçiliğin genel anlamda çözümlenmesi, onun siyasetle ve dolayısıyla da iktidar ilişkileri ile yakından ilgili bir kavram olduğunun farkına varılması ile mümkündür. Yani milliyetçilik ancak doğrudan doğruya devlet yönetimiyle olan ilişkisi bağlamında ele alındığında genel bir açıklamaya veya çözülemeye kavuşmuş olur. Özetle, Breuilly'e göre milliyetçiliği açıklamada kullanılacak genel bir perspektif oluşturmanın en önemli adımı onu bir siyaset biçimi olarak kabul etmektir (Özkırımlı, 1999: 124-125).

Ona göre milliyetçilik elit grupların çıkar farklılıkları arasında eşgüdüm sağlayabilmek veya doğrudan iktidarı ele geçirebilmek amacıyla kullandıkları bir savdır. Breuilly, milliyetçiliği birlik, kimlik, saygınlık, özgünlük veya anavatan gibi mefhumlarla değil, doğrudan siyasal amaç ile ve iktidarı ele geçirmek için gerekli konu ve kavramlarla açıklamaktadır. Bu nedenle milliyetçilik sadece modern koşullarda ortaya çıkabilecektir (Smith, 2013: 83). Tamamen modern bir görüngü olan milliyetçiliğin modernite öncesi ancak bir benzeri bulunabilir ki bu da milli bilinçtir. Fakat milli bilinç siyasal hedefler barındırmamakta ve bu yönüyle milliyetçilikten ayrılmaktadır. Zira ona göre milliyetçilik modern dönemle birlikte birbirinden kopmaya başlayan toplum ve devleti kaynaştırma

amacı da gütmekte, bir nevi modern bir probleme çözüm için de işlevsel olmaktadır (Smith, 1998: 84-87).

Milliyetçiliğin araçsallığını her fırsatta vurgulayan Breuilly, kavramın üç temel iddiası olan bir siyasi öğreti olduğunu savunmaktadır (Smith, 1998: 84) :

- Özgün bir karaktere sahip bir milletin mevcudiyeti tartışılmazdır.
- Söz konusu milletin çıkarları ve değer yargıları, diğer tüm çıkar ve değer yargılarından öncelikli ve üstündür.
- Millet olabildiğince hür olmalıdır. Bunun için asgari şart olarak da siyasal egemenlik görülmektedir.

Ona göre milliyetçilik tarihselciliğin bir çeşidi, bir kültürel çeşitlilik önerisi veya bir özgünlük arayışı olarak tanımlanabilir. Tarihi açıdan kadimlik, sosyal ve kültürel açıdan özgünlük milliyetçiliklerin temel referans noktasıdır (Smith, 1998: 89). Bu nedenle amaç ne olursa olsun – ki Breuilly bu amacı açık bir biçimde siyasal iktidarı ele geçirme olarak belirtmektedir- tarih ve kültür milliyetçiliklerin aynı anda hem ana hedef hem de temel referans noktası olmaktadır.

Breuilly’i milliyetçilik araştırmalarında diğer kuramcılardan ayıran en önemli nokta milliyetçiliği bir siyasal talep mantığı ile ele almasının yanı sıra kamusal alanın milliyetçilikler için önemine vurgu yapmasıdır. Bürokratik anlamda kamu yönetimini ele geçirme ülküsü bir yana, milliyetçilikler özel alanın, kamusal alanın aleyhine genişlemesine de karşı çıkmaktadırlar. Bunun temel sebeplerinden biri olarak kamu yararının kolektif bağlamda savunulmasının özel yararının savunusundan daha güçlü olması gösterilebilir. Üstelik kamusal alanın genişlemesi de özel alanın zarar görmesi değil, feodal güçlerin yıkılması ile sonuçlanacaktır veya en azından beklenti bu yöndedir (Roger, 2008: 128-135).

Devlet yönetiminin ele geçirilmeye çalışılması elbette devletlere karşı mücadele eden bir milliyetçilik meydana getirecektir. Bu tür milliyetçi siyasetlerin yerine getirdiği üç temel işlev vardır. Bu işlevlerden ilki, devlete karşı çıkmak için farklı sebeplere sahip olan elitleri ortak çıkarlar etrafında bir araya getirecek olan iş birliğini sağlamasıdır. İkincisi, elitlerin yanı sıra siyasal süreçlerden dışlanan diğer toplumsal grupların söz konusu milliyetçi harekete destek vermesi için harekete geçirmedir. Bu harekete geçirme işlevi, daha önce

değınilen, milliyetçılığın toplum ile devleti kaynaştırma işlevinin toplum içerisindeki birlikteliğı sağlayan bir versiyonu olarak da düşünülebilir. Milliyetçılığın üçüncü işlevi ise, gerek karşı olunan devlet, gerekse de dünyadaki diğer devletler ve kamuoyu nazarında bir meşruiyet sağlamasıdır (Özkırmılı, 1999: 128).

Milliyetçiliğı genel anlamda bir siyasal talebin aracı olarak gören Breuilly, pek çok kuramcı gibi indirgemeci bir yaklaşıma sahip olduğu iddia edilerek eleştirilmiştir. Bu eleştiriyi en net biçimde dile getiren kuramcılardan biri olan Smith'e göre Breuilly politik indirgemecilik yaparak milliyetçiliğın sosyal ve kültürel boyutlarını es geçmektedir (Smith, 1998: 91).

Ayrıca Breuilly'nin kendisine göre de araçsalcı bakış açısı bazı insanların, çıkarlarına aykırı olmasına rağmen yine de milliyetçiliğı desteklemeye devam ettiğini açıklayamamaktadır (Özkırmılı, 1999: 145).

2.2.3.2.2. Paul Brass

Paul Brass, milliyetçiliğı siyasi bakımdan araçsal bir unsur olarak gören, Amerikalı siyaset bilimci ve bilhassa Güney Asya'daki milliyetçilikler üzerine çalışmalarıyla ünlü bir araştırmacıdır.

Araçsalcılar ve bilhassa Brass, etnisitelerin oluşumunda kişisel seçimlerin ve seçkinlerin yönlendirmelerinin temel unsur olduğunu savunmaktadırlar. Ona göre etnisitelerin araştırılması demek doğrudan seçkinlerin grup kültürünün temel dinamiklerini seçip onlara yeni ve özgün anlamlar yükleyerek grubun desteğini almaya çalışmalarının incelenmesi demektir. Zira seçkinlerin temel amacı siyasi çıkar sağlamaktır. Etnisite araştırmaları da bu anlamda araçsallaşmaktadır.

Brass'ın temel görüşlerini üç ana unsur etrafında ifade etmek mümkündür. Bunların ilki, etnik kimliklerin değışkenliklerini vurgulamasıdır. Ona göre bir etnik kimliğin milliyetçiliğe dönüşmesi bir zorunluluk değıl, ihtimaldir. Hatta bu ihtimal de ancak belirli şartlar altında vuku bulabilecek düşük bir ihtimaldir. İkincisi, etnik kimliğı milliyetçiliğe dönüştürecek koşulların kültürel görüngülerde değıl seçkin gruplarının genel siyasi ve ekonomik ortamda şekillenen rekabetlerinde aranması gerektiğidir. Üçüncüsü ise, etnik

topluluğun kültürel değerlerinin, aslında seçkinlerin çıkarları için oluşturdukları birer argüman olduğu fikridir. Zira Brass'a göre söz konusu kültürel öğeler gerektiğinde etnik grubun mensuplarını yeni siyasi bir kimlikle özdeşleştirebilecek semboller halini alabilir. Dolayısıyla bu kültürel öğelerin içerik ve manaları değişkenlik arz edebilir (Özkırımlı, 1999: 129-130). Fakat bu durum zengin bir kültürel miras ve kurumsal bir çatı yapının bulunduğu durumda var olan geleneklerin önemli olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Yani Brass'a göre geleneklerin araçsal oluşları, onlara değer veya önem kaybettirmez (Smith, 2013: 82).

Onun çalışmaları, Breuilly'nin araştırmaları ile uyumlu olarak milliyetçiliğin varlığını siyasal çatışmaların ve ciddiyetle düşünülmüş seçimlerin sonucu olarak görmektedir. Fakat Breuilly mevcut yönetime karşı milliyetçi siyasal muhalefetin dış formlarını irdelerken, Brass bu muhalefet içerisindeki çatışmaları anlamlandırmanın, milliyetçilikleri açıklamada daha işlevsel olduğunu düşünmektedir. İki boyut da oldukça önemlidir çünkü milliyetçiliğin basit bir lobcilik faaliyeti olmadığı göz önünde bulundurulduğunda Brass ve Breuilly'nin araştırmalarının bu anlamda birbirini tamamlar vaziyette olduğu söylenebilir. Her ikisine göre de milliyetçilerin amacı devletin herhangi bir şekilde desteğini sağlamak değil, uzun vadede çıkarlarını daha iyi koruyacak biçimde onu revize etmek veya doğrudan yönetim erkini ele geçirmektir (Roger, 2008: 147-156).

Brass'a göre kültürü eski veya yeni olsun – ki burada Brass milliyetçilik araştırmalarının ana noktasının milletlerin ortaya çıkış tarihleri olmaması gerektiğini ifade etmektedir- milliyetçilerin temel hedefleri siyasi çıkarlarını en üst düzeyde sağlamaktır. Zira milliyetçilik doğrudan doğruya siyasi olarak uyarılan kültürel değişim çabalarıdır. Yani kültürel değişim asıl odak noktası olan siyasi çıkarın yalnızca bir sonucudur. Örneğin, Brass'a göre, etnik grupların liderlerinin gelenekleri vurgulamasındaki ana sebep kitlenin ilgisini ortak bir noktada birleştirmek ve böylece ortak bir toplumsal yapı oluşturmaktır (Brass, 1994)

Paul Brass'ın görüşlerini örneklendirdiği bölgelerin başında Güney Asya bölgesi gelmektedir. Çalışmalarının önemli bir bölümünü bu bölge üzerinde yoğunlaştıran Brass, örneğin Pakistan'ın kuruluşu ile ilgili olarak Britanya siyasi yönetiminin Müslümanların çıkarlarına ters düşmeye başladığı bir noktanın mihenk taşı olduğunu ifade etmektedir. Bu mihenk taşı bölgenin kuzeybatısında yaşayan Müslüman kitleleri harekete geçirmek için kullanan Müslüman seçkinler ülkenin kuruluşunda baş aktör olmuşlardır. Burada dikkat

çekici olan bir nokta da Brass'ın, Müslüman seçkinlerin propagandasında İslami simgesel kaynakları oldukça etkin bir biçimde kullandıklarını da vurgulamasıdır (Smith, 2013: 81). Simgesel kaynakların önemi modernist ve primordialist teorilerin yetersizliği üzerine Anthony Smith başta olmak üzere pek çok araştırmacı tarafından kabul edilen etno-sembolist bakış açısında oldukça vurgulanmaktadır. Bu bakış açısına oldukça uzak görüşlere sahip olmasına karşın Paul Brass'ın da simgelerin rolüne dikkat çekmesi kayda değerdir.

Brass'a da Breuilly'e yöneltilen eleştirilerin aynısını yöneltmiş ve bakış açısını indirgemeci olmakla ve insanların milletleri uğrunda ölmeye hazır oluşlarını açıklayamamakla eleştirilmiştir.

2.2.3.3. Kültürel inşacılar

Anthony Smith'in milliyetçilik araştırmalarını beş başlık altında incelediği tasnifinde toplumsal-kültürel yaklaşımclar ve inşacılar olarak iki ayrı başlık altında incelediği araştırmacılar Ernest Gellner, Eric Hobsbawm ve Benedict Anderson milliyetçiliği farklı kavramları önceleyerek açıklasalar da üçünün de dikkate aldığı unsurlar kültürel görüngülerdir. Gelenekleri birer icat olarak gören Hobsbawm, matbaa kapitalizmine dikkat çeken Anderson ve oluşturulan yüksek kültürü ön plana alan Gellner aslında milletleri kültür esaslı bir inşa sürecinin ürünü olarak görmektedirler.

2.2.3.3.1. Ernest Gellner ve yüksek kültür

Milliyetçiliğin ortaya çıkışını, aynı ülke içerisindeki merkezdeki veya yereldeki topluluklar arasındaki kültürel farklılıklara bağlayan Ernest Gellner, başlangıçta milliyetçiliklerin zamanla yok olacağını savunan bir teorisyen olsa da, daha sonra bu görüşünü revize etmiştir. Klasik Marksizm etnik kimliklerin dört aşamada yok olacağını savunmaktadır (Gellner, 1998: 62) :

- 1) Endüstriyel biçimde örgütlenen toplumlar, toplumsal yapıda erozyona sebep olmaktadır.
- 2) Kültürel farklılıkların temelinde yatan yapısal ayrışmalar, yine bu kültürel farklılıklar ile idame edilmektedir.

- 3) Etnisiteyi meydana getiren, karşılıklı olarak kültürel farklılıkları harekete geçiren ve rakip kültürlerin birbirine karşı olmasını sağlayan farklılıklardır.
- 4) Sonuç evresi kültürel ayrışmanın sona ermesi temelinde etnisitenin politik önemini kaybetmesi ve en nihayetinde etnik kimliğin ortadan kalkması olacaktır.

Gellner Klasik Marksizm'in bu dört önermesinin 19 ve 20. Yüzyılların politik realitesini yansıtmadığını, aksine milliyetçiliğin büyüdüğünü ve daha da önem kazandığını ifade etmektedir. Ona göre söz konusu yüzyıllara etnik hislerin belirginliği damgasını vurmuştur. Bu, liberal toplumsal düşüncenin de Marksizm'in de artık üzerinde hemfikir olduğu bir gerçekliktir (Gellner, 1998: 58).

Böylelikle milliyetçiliğin on dokuz ve yirminci yüzyılların bir gerçekliği olduğunu vurgulayan Gellner, milliyetçilikle ilgili kuramını oluşturmaya toplumların tarihsel süreçteki evrimini inceleyerek başlamaktadır. Tarihsel süreçteki toplumsal yapıları avcı-toplayıcı, tarım ve endüstri toplumları olarak üç başlıkta inceleyen Gellner, özellikle tarım toplumlarından endüstri toplumlarına geçiş evresini ele almakta ve milliyetçiliği bu geçiş sürecinde ve endüstriyel toplumlarda aramaktadır. Tarım toplumları, tarımla uğraşan köylüler ve onların hiyerarşik anlamda üzerinde bulunan askeri, idari, ticari veya dini gruplardan oluşmaktadır. Tarım toplumlarında üst katanlarda bulunan sınıfları köylülerden ayıran en önemli unsur okuryazarlıktır. Üstelik okuryazarlığa, ayin dilinin farklılaştırılması gibi, katmanlar arasındaki farklılıkları derinleştirecek unsurlar da eklenmektedir. Hem sınıflar arasında hem de aynı sınıf içerisindeki topluluklarda ciddi kültürel farklılıklar görülmektedir. Yani hiyerarşik anlamda üstte bulunan sınıfların diğerleri üzerinde bir kültür emperyalizmi söz konusu değildir. Böylece tarım toplumlarında oldukça karmaşık ve çok sayıda kültürel yapı ile karşılaşılması mümkündür. Söz konusu dönemde siyasal sınırların belirlenmesi kültürel sınırlardan oldukça bağımsızdır (Gellner, 1992: 36-38).

Tarım toplumlarında köylüler ile üst sınıfları birbirinden ayıran okuryazarlık, Gellner'a göre daha sonra endüstri toplumunun bir parçası olabilmenin de gerekliliklerindedir. Okuryazarlık hedeflerinin başarılması şayet topluluk içerisinde bir akrabalık veya yakınlık söz konusu ise toplumsal anlamda endüstrileşme açısından bir avantaj sağlayabilir. Fakat bu avantajın geçerliliği eğitim dili ile evde konuşulan dilin aynı

olması gerekmektedir. Zira milletlerin oluşumu ve milliyetçiliklerin yükselişinde Gellner kitlesel eğitime büyük önem atfetmektedir (Gellner, 1994)

Gellner sanayi toplumunu ise ilerleme ve sürekli gelişme mefhumları veya ideallerinin merkeze oturduğu ilk toplum türü olarak ifade etmektedir. Bu toplum tipinin en belirgin özelliği tarım toplumundaki katı hiyerarşinin aksine sosyal mobilizasyonun varlığıdır. Gellner'a göre bu durum modern sanayi toplumlarını eşitlikçi kılmaktadır. Sanayi toplumları yüksek enerji teknolojilerinin kullanıldığı, sürekli büyüme beklentilerinin canlılığını koruduğu, ortak bir iletişim biçimi ve hareketli bir iş bölümünü gerektiren toplum tipolojisidir. Bu toplum türünün en önemli özelliklerinden biri de yerel özelliklere göre değişmeyen, ortak ve uzmanlaşmaya dayalı bir kitlesel eğitim anlayışı belirlemesidir. Üstelik Gellner'a göre sanayi toplumu insanlık için geri dönüşü olmayan, nihai bir toplumsal yapıdır. Milliyetçilik de bu toplumsal yapının sonuçlarından biridir (Gellner, 1992: 51-81).

Gellner, milliyetçiliğin sanayi toplumlarında ortaya çıkışını kendi tabiriyle bir "senaryo" ile açıklamaktadır. Ruritanyalılar adını verdiği köylüler ve Megalomanya adını verdiği merkezi yönetim erkleri arasındaki ilişki temelinde geçen bu senaryoda Ruritanyalılar birbirine yakın lehçeler konuşan bir topluluk iken, Megalomanyalılar kendilerine ait bir "saray dili" konuşmaktadırlar. Sanayileşmenin zirve yapmasıyla eş zamanlı olarak yaşanan nüfus patlaması Ruritanyalıları daha gelişmiş olan sanayi bölgelerinde iş aramaya ve dolayısıyla bu bölgelere göç etmeye itmiştir. Pek çok Ruritanyalı göç ettiği bu bölgelerin "yüksek kültürü" tarafından asimile edilse de önemli bir kısmı köylü faziletlerine sahip çıkmış ve bu aidiyet köylerinin ihmal edilmişliği, hemşerilerine uygulanan ayrımcılık sanayi kentlerinin varoşlarında yaşadıkları yabancılaşma gibi pek çok etkenle birlikte Ruritanyalılar arasında bir bilinç meydana getirmişlerdir. Bu bilinç tahmin edileceği üzere milliyetçiliğe dönüşmüş ve söz konusu milliyetçilik de en nihayetinde Ruritanyalıların kendilerine ait bir bağımsız devlete sahip olmasıyla sonuçlanmıştır (Gellner, 1992: 109-113).

Burada önemli olan bir nokta da, alt kültüre sahip olan toplulukların kendi kültürünün değerli olduğunu düşünmeye başlamasındaki temel katalizörlerden birinin, kendi milletlerinden biriyle iletişim kurmanın kültürlerine düşmanlık besleyen birileriyle iletişim kurmaktan çok daha kolay ve sağlıklı olduğuna inanmalarıdır. Burada, bir entelijansiyadan

çok, göç ve bürokrasideki iş olanakları gibi unsurların etkisiyle yerel topluluğun bu yönde kendi bilincinin oluşması etkin rol oynamıştır (Özkırımlı, 1999: 155).

Milliyetçiliklerin ve daha sonrasında ortaya çıkan milli devletlerin kaynağını bu senaryo ile birlikte açıklayan Gellner, aslında milleti merkezde vuku bulan yüksek bir kültür etrafında tanımlamakta, bu yüksek kültürü benimseyenler ancak milletin bir parçası haline gelebilmektedir.

Herkesin paylaşması gereken ve her yere sinen bu kültür Gellner tarafından “yüksek kültür” olarak tanımlanırken; geri kalan kültürel öğeler işlenmemiş bir bahçeye benzetilen “alçak kültür” olarak adlandırılmaktadır. Gellner daha genel anlamda ise kültürü politik meşruiyetin zengin bir kaynağı olarak görmekte ve milletler modern olmasına rağmen, kültürlerin oldukça kadim olduğunu belirtmektedir. Modern toplumlarda ise milliyetçiliğin kültürel anlamda homojenleştirici bir rolü olduğunu ve homojen bir yüksek kültür yaratıldığını ifade etmektedir (Smith, 1998: 32-34).

Söz konusu yüksek kültür vurgusu Sadri Maksudi Arsal tarafından da dile getirilmiş ve milletlerin yok edilmesi veya milliyetsiz bir beşeri kitle yaratılmasının önündeki en büyük engelin yine milletlerin sahip oldukları yüksek kültür olduğu vurgulanmıştır. Zira Arsal’a göre tüm medeni milletlerin milli tarihleri, lisanları ve zengin kültür eserleri bulunmaktadır (Arsal, 1979: 112-113).

Gellner’in milliyetçiliği yüksek kültürler bağlamında ele alan bakış açısı literatürdeki diğer kuramcılar tarafından pek çok eleştiriye tabi tutulmuştur. Bu eleştirilerden ilki milliyetçiliğin dünyanın pek çok yerinde endüstrileşmenin bir sonucu olarak değil, aksine sanayileşmeden önce doğmuş olmasıdır. Bu husustaki temel örneklerden biri de 18. ve 19. Asırlarda Osmanlı Devleti’nde yaşanan Bulgar ve Yunan isyanlarıdır (Öksüz, 2016: 283). Anthony Smith’e göre de Gellner’in bakış açısı insanların nasıl olup da milletler uğrunda ölümü göze aldıklarını açıklayamamakta ve milli hisleri önemsememektedir. Yine Smith’e göre; Gellner’in, milletlerin ve milliyetçiliklerin ortaya çıkışında büyük önem atfettiği kitlesel eğitim milliyetçiliklerin sebebi değil sonucudur (Smith, 1998: 39).

2.2.3.3.2. Eric Hobsbawm ve icat edilen gelenekler

Ünlü tarihçi Eric Hobsbawm, milliyetçilik konusunda yaptığı araştırmalarla literatüre ciddi katkılar sunmuştur. Marksist bir tarihçi olan Hobsbawm'ın millet ve milliyetçilik konularındaki araştırmalarında da ciddi oranda Marksizmin izleri görülmektedir. Onu milliyetçilik araştırmalarında önemli kılan çalışmalarının başında milletlerin var oluşunda büyük ehemmiyeti olan geleneklerin birer icat olduğunu iddia ettiği, Terence Ranger ile birlikte kaleme aldığı "Geleneğin İcadı" ve yine bu temelde şekillenen temel fikirlerini, milliyetçilik tarihini modernist bir perspektifle anlattığı "1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik" adlı eserleri gelmektedir.

Geleneğin İcadı adlı eserinde de sıkça vurguladığı üzere, Hobsbawm'a göre millet, milliyetçilik, ulus-devlet ve milli semboller gibi pek çok konu ve kavram bir sosyal mühendislik ürünüdür (Hobsbawm ve Ranger, 2006: 1) Kanunlar ve yönetim sistemi ve anlayışındaki standardizasyon ile birlikte tek elden verilen – ki bu tekel devlettir- kitlesel eğitim insanları spesifik olarak bir ülkenin vatandaşı haline getirmektedir. Böylece toplum ve devlet gittikçe, ayrılmaz iki parça halini almaktadır (Hobsbawm, 1994: 77).

Gelenekler icat etmek, geçmişten referans almak suretiyle belirginlik kazanan bir resmileştirme ve rutinleştirme sürecidir. Fakat Hobsbawm'a göre, burada gelenek ile kastedilenin özellikleri doğru saptanmalıdır. Zira gelenek veya geleneksel olanın temel hedefi ve özelliği değişmezliklerdir. Gelenekler sabit pratikler dayatan ve sosyal yaşamın bir bölümünü bu sabitlikler etrafında dizayn etmeye çalışan değişmezlik hedefleridir. Bu kavram sıkça birlikte kullanıldığı görenek ile karıştırılmaktadır. Görenekler, geleneksel toplumların bünyesinde bulunan ve değişmezlikten ziyade toplumsal normlarla uyumlu değişiklikleri öngören toplumsal pratiklerdir. Bu nedenle iki kavramın farkı dikkate alındığında ve geleneğin icadından kastedilenin basit toplumsal pratikler değil bir değişmezlik arzusu olduğu fark edildiğinde, geleneklerin göreneklerden veya daha teknik işlevlere sahip temayüllerden farklı olduğu görülmektedir (Hobsbawm ve Ranger , 2006: 3-4).

Hobsbawm icat edilen geleneklerin bilhassa 1870-1914 yılları arasındaki dönemde kümelendiğini ifade etmektedir. Fransa'daki Bastille günü, Olimpiyat Oyunları'nın milli bir amaç halini alması, farklı ülkelerdeki askeri geçit törenleri, anıt heykeller veya milli

bayramlarda her yıl icra edilen unsurlar, icat edilen geleneklere örnek teşkil etmektedir (Hobsbawm ve Ranger, 2006: 351).

Hobsbawm'ı diğer teorisyenlerden ayıran en önemli noktalardan biri, milliyetçi hareketlerin olgunlaşma süreçlerini değil, kitleselleşmesini temel hareket noktası olarak almasıdır. Hobsbawm'a göre milliyetçilik ancak kitlesel anlamda destek bulduğu zaman önemli hale gelmektedir. Söz konusu kitlesel desteğin sağlanmasında ise en önemli argüman milliyetçi hareketin doğuşundan önce de var olan kolektif kimlik unsurlarıdır. Hobsbawm'ın ön-milliyetçilikler olarak kavramsallaştırdığı bu unsurların milliyetçi argümanlara dönüşmesi ise "küçük burjuva" tarafından girilen propaganda çalışmaları ile mümkün olmaktadır. Yani, günümüzdeki anlamıyla milliyetçiliklerin oluşumunda yine bir grubun – ki bu grup genelde entelektüellerden oluşan bir topluluktur- icadı söz konusudur (Roger, 2008: 72).

Hobsbawm'ın kolektif aidiyet duyguları olarak da tanımladığı ön milli bağlar, yerellik üstü popüler kimlik biçimleri şeklinde tezahür edebileceği gibi, genelleştirip popülerleştirilme potansiyeline sahip bir grup seçkin görüşü olarak da değerlendirilebilir. Her iki ihtimalde de söz konusu bağlar modern milliyetçilikler için bir temel oluşturmaktadır. Bu husustaki en önemli örneklerden biri kutsal toprak kavramıdır. Zira kutsal toprak halkı veya bir başka deyişle yaşadığı toprağı kutsal gören halk günümüz milletleri ile özdeşleştirilse de özdeşleştirilmese de kutsal toprak mefumu Hobsbawm'a göre millet kavramından eskidir (Hobsbawm, 1993: 65-70). Fakat bu, söz konusu halkı bir millet olarak tanımlamak için yeterli değildir.

Hobsbawm'ın milletlerin ve milliyetçiliklerin modernliği ve yapaylığı hususunda dikkat çektiği en önemli noktalardan biri de modern dillerin yapay olduğu iddiasıdır. Ona göre milli dillerin tamamına yakını yarı yapay kurgulardır. Üstelik içlerinde İbranice gibi tamamen yapay diller de mevcuttur. Daha önce de söz konusu edilen entelijansiya tarafından dilin temeli olarak bir lehçe seçilmekte ve kelimeler ve gramer bu lehçe etrafında dizayn edilerek yeni bir milli dil oluşturulmaktadır. Oluşturulan dil ve daha pek çok milliyetçi unsur kitlesel eğitim yoluyla – ki Hobsbawm özellikle ilkokullarda verilen milliyetçi eğitime dikkat çekmektedir- toplumun, mensubu olduğu millete ve bağlı olduğu milli devlete bağlılığı artırılmaktadır (Hobsbawm, 1993: 73-75).

Milletlerin, bir seçkin grup tarafından kitleye aşılana milliyetçilikler sayesinde icat edilen veya yaratılan gerçeklikler olduğu fikri Hobsbawm tarafından doğrudan milliyetçi İtalyan lider Massimo d’Azeglio(1798-1866)’nın şu ifadeleri ile de temellendirilmektedir (Hobsbawm ve Ranger, 2006: 310) :

“İtalya’yı yarattık, şimdi de İtalyan milletini yaratmak zorundayız”

Milliyetçiliğin daima milletlerin oluşumundan önce meydana geldiğini savunan Hobsbawm, tarihsel olarak onu iki ana başlıkta incelemektedir. İlk olarak 1870-1918 yılları arasındaki dönemi milliyetçiliğin dönüşüm yılları olarak tanımlamıştır. Buradaki dönüşümden kasıt ön milli bağlardan modern anlamda milliyetçi unsurlara geçiştir. Özellikle dünya savaşlarının yaşandığı ve savaşın etkisinin oldukça yoğun bir şekilde hissedildiği yıllar olan 1918-1950 arası dönem ise Hobsbawm tarafından milliyetçiliğin zirvesi olarak tanımlanmaktadır. Bu yıllardan sonra yaşanan milliyetçi hareketler ise Hobsbawm tarafından, milliyetçi düşüncelere harekete geçirilmekten çok başka unsurların harekete geçirip milliyetçiliğin bir sonuç olarak değerlendirilebileceği olaylar olarak tanımlanmıştır (Hobsbawm, 1993: 125-197). Hobsbawm doksanlı yıllarda kaleme aldığı eserinde, milliyetçiliğin geleceği hakkında ise; milliyetçiliğin sosyal bilimler içerisinde bir analiz unsuru olmaya başlamasının ve bu konuda ilerleme kaydedilmesinin dahi söz konusu fenomenin zirve noktasını geride bıraktığına işaret olabileceğini ifade etmektedir. Bu hususta Georg Wilhelm Fredrich Hegel(1770-1831)’in Minerva Baykuşu metaforuna atıf yapan Hobsbawm, Minerva Baykuşu’nun milliyetçiliğin etrafında dolaştığını ifade etmektedir (Hobsbawm, 1993: 224).

Hobsbawm’ın analizleri diğer milliyetçilik araştırmacıları tarafından pek çok açıdan eleştirilmiştir. Bu eleştirilerden biri milliyetçiliğin 18. Yüzyılda ortaya çıktığını ve modern bir unsur olduğunu kabul etmekle birlikte, onun “çağın ruhu”nun bir parçası olmakla birlikte daha kadim motif, fikir ve tahayyüllere de bağlı olduğuna dairdir (Smith, 2016: 118). Yöneltilen bir diğer eleştiri ise Hobsbawm’ın icat ve yapaylık vurgularıyla indirgemecilik yaptığı yönündedir. Zira bu Hobsbawm’ın Klasik Marksizm’in milletlere bakışıyla örtüşen görüşleri de ekonomik indirgemecilik yapmakta, insanların nasıl olup da milletleri için ölmeyi göze aldıklarını açıklayamamaktadır (Smith, 2016: 24).

2.2.3.3.3. Benedict Anderson ve hayali/hayal edilen cemaatler

1993 yılında yayınladığı “Imagined communities” adlı eseriyle milliyetçilik araştırmalarına yeni bir soluk getiren ve literatürde uzun yıllar boyunca oldukça fazla atıf alan ve tartışılan bir isim olmayı başaran Benedict Anderson, Marksist bakış açısına sahip modernist teorisyenlerden biridir. Fakat onun önemli bir yönü de sıkı bir İrlanda milliyetçisi olmasıdır (Öksüz, 2016: 104).

Anderson’ın söz konusu eseri başta ismi olmak üzere pek çok hususta farklı algılamalara sebebiyet verecek şekilde yorumlanmıştır. Bunun ilk ve en net örneği eserin isminin çevirisinde karşımıza çıkmaktadır. Eserin Türkçe çevirisi de “Hayali Cemaatler” şeklinde yapılmıştır (Anderson, 2015: 1). Halbuki eserin orijinal isminde kullanılan kelime İngilizce’de hayali anlamı veren “Imaginary” değil, hayal edilen anlamı veren “Imagined”dir. İki kelime arasındaki fark milletlerin gerçekliği hususundaki fikir ayrılığını da yansıtmaktadır. Zira millete hayali demek, onu sosyolojik bir gerçeklik olmaktan çıkarmaktadır. Bu bakış açısı da insanların kültürel kaynak, gelenek ve politik kurumlara sadakatlerini hiçe saymaktadır. Dolayısıyla milletlerin birer tasarım ürünü olduğu iddiası bir yana, onların uydurma veya sahte olduklarını iddia etmek gerçeği yansıtmamaktadır (Smith, 1998: 137). Her ne kadar Türkiye’deki milliyetçiliği eleştiren pek çok düşünür Anderson’ı milletleri bir hayal olarak görmekle “itham” etse de (Öksüz, 2016: 104), o aslında tam aksine bu konuda Gellner’ı eleştirmektedir. Anderson’a göre Gellner icat edilmişliği “yaratma” ile değil, “sahtelik” ve “uydurma” ile özdeş görerek hata yapmaktadır. Yine Anderson’a göre Gellner bu anlayışıyla, gerçeklik açısından milletler ile karşılaştırılabilecek başka topluluklar olduğunu ima etmektedir. Halbuki, Anderson herkesin birbirini tanıma veya görme olasılığının olduğu köy gibi küçük topluluklar dışında dünya üzerindeki toplulukların tamamının hayal etme üzerine kurulu olduğunu ifade etmektedir. Ona göre topluluklar gerçek mi yoksa sahte mi olduklarından çok hayal ediliş tarzlarına göre tasnif edilmelidirler (Anderson, 2015: 21).

Anderson’ın milletleri ve milliyetçilikleri açıklama noktasındaki hareket noktalarından biri modernist yaklaşımların içerisinde bulunduğu üç paradoksu tespit etmesidir. Bu paradokslardan ilki, milletlerin modernist teorisyenler gözündeki yeniliğine rağmen, milliyetçilerin gözündeki öznel kadimliği ve bu özneliliğin çoğu yer

ve durumda aşılammamasıdır. İkincisi, bir milliyete sahip olmanın evrensel bir durum oluşu karşısında, sahip olunan milliyetin tikel oluşudur. Örneğin bir uyruktan olmak tıpkı cinsiyet gibi evrensel bir durum iken, Yunan uyruğundan olmak kendine özgüdür. Modernist bakış açısının içerisinde bulunduğu üçüncü paradoks ise milliyetçiliklerin, siyasal ve felsefi anlamda onu besleyecek büyük düşünürler yaratamamasına karşın bu kadar etkin oluşudur. Anderson'ın tabiriyle milliyetçiliğin “Thomas Hobbes(1588-1679)'ları, Alexis de Tocqueville(1805-1859)'leri, Karl Marx(1818-1883)'ları veya “Weber'leri yoktur. Hatta bu boşluk kozmopolit aydınların, milliyetçiliğe tepeden bakmasına neden olmuştur (Anderson, 2015: 19).

Anderson, bu noktalardan da hareketle milletleri diğer modernist teorisyenlerden farklı olarak birbirini tanımayan bireylerin ortak bir kimlikte buluşabildiği hayal edilen yapılar olarak tanımlamaktadır. Milletler hayal edilmiştir çünkü en küçük ulusun bile tüm bireylerinin birbirini tanımasına imkan yoktur. Söz konusu topluluğu bir millet yapan olgu bireylerin kafalarındaki, kendileriyle aynı düşünen, aynı konuşan başka bireylerin varlığını bilmek ve zihinlerinde o bireylerin toplamını yaşatmaktır (Anderson, 2015: 20). Örneğin bir Amerikalı diğer milyonlarca Amerikalı ile hiç karşılaşmayıp, isimlerini dahi bilmese bile kendini onlarla aynı görecektir ve onların varlığı daima aklında yer tutacaktır (Anderson, 2015: 41).

Bu yeni, hayal edilen topluluk biçimi olarak milletlerin hayal edilebilirliğine katkıda bulunan ana unsurlardan biri insanların zaman kavramına bakışlarındaki değişimdir. Ortaçağ'da insanlar için –özellikle de kilisenin etkisiyle- zaman, sonu yaşanan bir mefhum olarak görülmekte idi. Herhangi bir gelecek nesil tasavvurları söz konusu değildi. Bu anlayışın yerini alan homojen ve içi boş zaman anlayışı – Anderson bu kavramı Walter Benjamin(1892-1940)'den aldığını ifade etmektedir- almıştır. Bu yeni zaman tasavvuru yalnızca haber ya da vaat ile değil, onu keserek işleyen ve saat, takvim gibi onu ölçebilen unsurları merkezine almıştır. Bu durum da zamanı bir süreç olarak gören anlayışı beraberinde getirmiştir (Anderson, 2015: 38-39).

Milletlerin hayal edilebilirliğinde etkisi olan bir diğer argüman da basın kapitalizmidir. Basılı eser sayısının ve dağıtımının artması ülkenin farklı yerlerindeki bireylerde birlik duygusunu artırmıştır. Bu hususta Anderson'ın en çok vurguladığı basın araçlarının başında gazeteler gelmektedir. Gazetelerin genellikle en üst

bölümlerinde yer alan takvim Benjamin'in homojen ve içi boş zaman anlayışı kavramını pratiğe döken bir unsurdur. Ayrıca Anderson'a göre gazete kitabın bir nevi aşırı ucudur. Devasa tiraj rakamlarına ulaşabilmektedir fakat popülerliği geçicidir. Anderson bu durumu açıklamak için gazeteleri "bir günlük best-seller"lar olarak tanımlamaktadır. İnsanlar kendi gazetelerinin diğer kamusal veya toplumsal yerlerde, diğer insanların ellerinde de olduğunu gördüklerinde kendilerini hayal ettikleri bir topluluğun parçası olarak görmekte ve bu topluluğa daha da sıkı sıkıya bağlanmaktadır (Anderson, 2015: 48-50). En nihayetinde basın kapitalizmi ve meydana getirdiği yeni yayın dili bir topluluğun kendini millet olarak görmesi hususunda üç önemli katkıda bulunmuştur. Bunlardan ilki, Anderson'ın tabiriyle yukarıda da bahsedilen, aynı basın organlarının takip edilmesinin getirdiği "okur-yoldaşlık"tır. İkincisi, dilin standartlaşmasının zamanla getirdiği kadimlik düşüncesidir. Üçüncüsü ise, eski halk dillerinden farklı olarak ortaya çıkan yeni iktidar dilinin toplumu tek bir lehçe etrafında birleştirmesidir (Anderson, 2015: 60).

Milletlerin meydana gelişini bu argümanlarla açıklayan Anderson milliyetçiliğin yükselişini ise üç kültürel görüngünün ortadan kalkmasına bağlamaktadır. Bunların ilki, kutsal yazı dillerinin önemini kaybederek yerel dillerin güçlenmeye başlamasıdır. İkincisi, toplumların bir yüksek merkez etrafında şekillenmesi esaslı merkezîyetçi ve hiyerarşik anlayışın yani bir nevi kut anlayışının çökmesidir. Üçüncüsü ise, kozmoloji ile tarihin birbirinden ayrılıp, insanların kökenlerinin özdeş olduğu fikrinin önemini kaybetmeye başlamasıdır. Bu üç unsurun yerine daha seküler, yerel ve tarihsel konu ve kavramların ön plana çıkması milliyetçiliği yükselten ana unsur olmuştur (Anderson, 2015: 51).

Bu şekilde milliyetçiliklerin yükselmesi ve bireylerin kendilerini bir milletin ferdi olarak görmeye başlamaları ulus-devletlerin ortaya çıkış sürecini hazırlamıştır. Anderson, diğer modernist kuramcılarının aksine ulusların doğuşu hakkında net bir tarih veya olay örnek vermemekle birlikte ulus-devletlerin doğuşunu tespit etmektedir. Ona göre 1922'de artık tarih sahnesinde Habsburglar, Romanovlar, Hohenzollernler ve Osmanlılar bulunmamakta; Milletler Birliği ön plana çıkmakta ve bununla birlikte yeni uluslararası norm olarak ulus-devlet görülmeye başlanmakta idi. Hatta bu tarihte Milletler Birliği'ne katılan imparatorluklar dahi, imparatorluk elbiseleri yerine ulusal

kıyafetleriyle toplantılara katılmakta idiler. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ise ulus-devletler zirve noktalarına ulaşmışlardır (Anderson, 2015: 129).

Anderson'ı milliyetçilik araştırmaları açısından önemli kılan bir diğer nokta da, insanların nasıl olup da milletleri için ölmeyi göze aldıklarına dair eleştirilere kendi perspektifinden tutarlı bir cevap vermeye çalışmış olmasıdır. Anderson'a göre milliyetçi tahayyül ölümsüzlüğü arzulamaktadır. Bu, onu dinselleştirmekte ve diğer ideolojilerden farklı kılmaktadır. Mukadderatı sürekliliğe, rastlantıyı ise anlama dönüştürecek ve bunu dünyevi tarzda yapacak en elverişli unsur ulus kavramıdır. Anderson'a göre milliyetçiliğin büyümesi de rastlantıyı kadere dönüştürmesidir. Yani Anderson için milliyetçilik geçmişte dinin sahip olduğu işlevi modern bir tarzda yerine getirmektedir. Bu hususta meçhul asker anıtlarını örnek veren Anderson, söz konusu anıtların hemen hemen her ülkede bulunduğunu ve milliyetçiliğin kaleleri olduğunu söylemektedir. Daha önce sayılan unsurlarla birlikte meçhul asker anıtları da milletlerin kültürel köklerindeki sembollerin milletlerin ve milliyetçiliklerin ortaya çıkışındaki önemini ortaya koymaktadır (Anderson, 2015: 23-35).

Milliyetçiliklerin ortaya çıkışı veya başka görüşlere göre yeniden uyanışı, iletişim olanaklarının artmasıyla daha da kolay hale gelmiştir. Anderson'ın her fırsatta dile getirdiği bu görüş, Çek ulusu üzerinden örneklendirmek suretiyle Sadri Maksudi Arsal tarafından da dile getirilmiştir. Arsal'a göre Çek ulusunun örtülü veya gizlenmiş milli ruhu, matbaanın icadı ve dolayısıyla milli kültürün unsurlarını bünyesinde barındıran eserlerin çoğalmasıyla yeniden ortaya çıkmıştır. Bu tip eserlerin yayılması, özgün bir milli kültüre sahip olan milletlerin yok olmasını imkansız hale getirmiştir (Arsal, 1979: 149). Ayrıca daha temel düzeyde, iletişim olanaklarının artması toplumların, dünyanın farklı yerlerinde kendilerinden oldukça farklı özelliklere sahip topluluklar olduğunu görmesi ve kendi özgünlüğünün farkına varması sonucunu da doğurmaktadır (Öksüz, 2016: 352).

Diğer pek çok kuramcı gibi Anderson'a da indirgemecilik yaptığı yönünde eleştiriler yöneltilmiştir. Breuilly'e göre Anderson milletlerin oluşumu ve milliyetçiliklerin yükselişi hususunda kültürel köklere gereğinden fazla önem atfetmekte ve siyasal gelişmeleri göz ardı etmektedir (Breuilly'den aktaran Özkırımlı, 1999: 177).

3. BÖLÜM

BİR ÜÇÜNCÜ YOL OLARAK ETNO-SEMBOLİZM

Millet ve milliyetçilik kavramlarına yönelik etno-sembolist bakış açısı, Anthony Smith başta olmak üzere, milletlerin kökenlerinin etnik dönemlerde aranması gerektiğini savunan teorisyenler tarafından geliştirilmiştir. John Armstrong'un 1960'lı yıllardaki çalışmalarından oldukça etkilenen Smith, modernist bakış açısının millet ve milliyetçilik gerçekliklerini hakkıyla açıklayamadığını ve söz konusu kavramların muhtevasının ancak etnik geçmişlerin ve sembollerin irdelenmesi ile anlaşılabilceğini savunmuştur. Bu görüşler de etno-sembolizmin temel taşını oluşturmuştur. En nihayetinde etno-sembolizm, modernist ve ilkçi yaklaşımlara bir eleştiri olarak ortaya çıkmıştır.

3.1. Etno-Sembolist Kuramcılar Tarafından Modernist Yaklaşımın Yönetilen Eleştiriler

Millet ve milliyetçilik gerçekliklerinin tarihi, özellikleri ve son yüzyılların toplumsal yapılarına etkilerinin açıklanabilmesi için ortaya konulan kuramlardan biri de etno-sembolizmdir. Etno-sembolizmin temel savlarının algılanabilmesi için öncelikle onu diğer kuramlardan ayıran noktaların belirtilmesi gerekmektedir. Zira etno-sembolist bakış açısı modernist kuram başta olmak üzere kendisinden önceki bakış açılarının içerisinde, onlara bir eleştiri şeklinde tezahür etmiştir.

Etno-sembolizmin kurucusu olan Anthony Smith, milliyetçiliğe modernist pencereden bakan kuramcılarını, milletlerin üzerine hiç düşünmemeleri üzerinden eleştirmeye başlamış ve bu hususun irdelenmeye muhtaç olduğunu belirtmiştir. Buradan hareketle onu modernist bakış açısının dışına çıkartan hususun, antik dünyada milletlerin veya bugünkü milletlerin kökeni olabilecek yapıların var olup olmadığı, sorusu olduğunu belirtmektedir (Smith, 2004: 127).

Millet ve milliyetçilik çalışmalarında Smith'in tabiriyle "egemen ortodoksi" olarak adlandırılabilcek modernist yaklaşım, ilk olarak tarihsel açıdan itiraza müsaittir. İdeolojik unsurları ve bir hareket haline gelişi itibariyle milliyetçiliklerin nispeten yeni bir fenomen oldukları doğru kabul edilebilirse de milli duyguların varlığı çok daha eski dönemlere

dayanmaktadır. Modern kimlikler kaynaklarını kadim kültürel bağlardan ve etnik kimliklerden almaktadırlar. Söz konusu kültürel bağlar ve etnik kimliklerin sağladığı yerli milliyetçilikler en çok da köylüler, zanaatkarlar ve işçiler arasında karşılık bulmakta ve modernist kuramcılar bu durumu göz ardı ederek inşa, icat gibi olgulara ağırlık vererek yanılmaktadırlar. Bahsi geçen halk kitlelerinin mit, sembol ve anıları, milletler ve milliyetçiliklerin doğru algılanabilmesi için irdelenmeye muhtaçtır (Smith, 2002b: 37-48). Milletlerin kadimliğini es geçen ve onları birer icat veya inşa olarak gören modernist kuramcılardan bilhassa Anderson ve Hobsbawm, Smith tarafından yoğun şekilde eleştirilmiştir.

Bu tarihsel sürecin doğru okunması hususundaki eleştirilerle birlikte, modernist kuramcılar milliyetçiliklerin bireyler üzerinde yarattıkları hisleri tam manasıyla algılayamamak ile de eleştirilmişlerdir. Modernist kuramcılarının bir kısmının milletleri araştıran yorumları, etno-sembolistler tarafından milli hislerin bireyleri ve toplumları ne derece etkiledikleri hususunu yok saymakla eleştirilmektedir. Milyonlarca kadın ve erkeğin ülkeleri ve milletleri için hayatlarını feda ediyor olmaları millete aidiyetin akılcı seçim veya siyasal hedefler ile açıklanamayacağını ortaya koymaktadır. Bilhassa yirmi ve yirmi birinci yüzyılların etnik problemleri göz önünde bulundurulduğunda, sıradan bir kamusal yararın bunca insanı bir değer uğruna savaşmaya ve ölmeye ikna etmesi pek rasyonel görünmemektedir (Smith, 2002b: 39). Dolayısıyla iki kavramı da doğru bir şekilde anlamlandırmanın yolu politik süreçlerden milliyetçilik açısından hislere, millet açısından da tarihsel süreçlere eğilmek olmaktadır. Devlet gibi kurumsal ve politik yapılardan çok grup aidiyetlerinin irdelenmesi gerekmektedir (Armstrong, 1982: 3).

Etno-sembolcüler tarafından yöneltilen eleştirilerden bir diğeri de modernist kuramcılarının literatürdeki kavramların yeniliği üzerinden bir sonuca varmaya çalışmalarıdır. Örneğin Walker Connor milliyetçilik kavramının literatürde ilk kez 1798'de kullanıldığını ifade etmektedir. Üstelik bu tarihten 1830 yılına kadar kavramın hiç kullanılmadığını ve hatta sözlüklerde bile bulunmadığını ifade etmektedir. Ayrıca Connor yine kavramın yirminci yüzyılın başlarına kadar da yaygın bir şekilde kullanılmadığını ve atıl olduğunu ifade etmektedir. (Connor, 1994b). Fakat kavramların yeniliği duyguların da yeni olduğu anlamına gelmemektedir. Hissin kavramsallaştırılmasının ve literatüre katılmasının yeniliği, milli his veya milliyetçiliğin yeni bir gerçeklik olduğu anlamına gelmemektedir.

Etno-Sembolist kuramcılarının başında gelen Smith modernist kuramcılarını ayrıca küreselleşme kavramına bakış açıları itibariyle de ciddi şekilde eleştirmiştir. Özellikle Marksizm temelli modernist kuramcılar milletlerin, insanlığın evrim sürecinde bir aşama olduğunu ve ulus-devletlerin de bu aşamalardan biri olduğunu ifade etmekte, insanlığın bu evreden sonra sınırların ortadan kalktığı bir dünyada yaşamaya başlayacaklarını savunmaktadır. Yirmi birinci yüzyıldaki küreselleşme yönündeki gelişmeler de bu savların güçlü bir dayanak noktası olarak sunulmaktadır. Fakat Smith bunu öncelikle bir “hayal” olarak nitelendirmektedir. Etnik, dini veya diğer sosyal sınırların ortadan kalktığı bir dünya küresel kültüre sahip bir dünya olacaktır. Her ne kadar yirmi birinci yüzyılda oluşturulmaya başlandığı görülen bir küresel ortak kültürel öğeler demetinden söz edilebilirse de bunun topyekün bir küresel kültür haline gelip tüm insanlığı kapsayıcı ve ortak noktada buluşturucu bir tek kültür olup olamayacağı tartışmalı bir husustur. Zira Smith de bu konuda ebedi bir küresel kültürün gerçek toplumsal ihtiyaçlara cevap veremeyeceğini, üstelik bireylerin hafızalarında yerleşik olan kültürel değerlerini de tazeleyemeyeceğini savunmaktadır. İnsanların hafızalarında derin bir yer etmiş olan öz kültürlerinin yerine düz bir kozmopolit kültür yerleştirmek için gerekli olan kolektif amnezi gerçekleşmesi oldukça zordur. Bu tür bir amnezi Smith’e göre yalnızca bir takım aydınların hayali olmaktan öteye gidememektedir. Ayrıca tüm insanlığı kapsayacak küresel bir birlik emperyal hedeflerin de bir tezahürü olarak görülebilir. Smith bu hedefin geçmişte kendini uygarlığın taşıyıcısı olarak görüp evrensel imparatorluk ülküsü ile hareket eden topluluklara dek uzandığını, yirmi birinci yüzyıldaki küresel birlik hedeflerinin de temel olarak bu görüş veya hissiyatın bir tezahürü olduğunu savunmaktadır (Smith, 2002b: 13-20).

Genel anlamda modernist bakış açısı maddi ve siyasi alanların önemini vurgularken etno-sembolist kuramcılar fikirleri ve kolektif hareketleri güdüleyen öznel kaynakların ve sembollerin önemine dikkat çekmektedirler. Buradan hareketle etno-sembolistlerin, bireylerin iç dünyasına, algı ve vizyonlarına önem atfettiğini söylemek mümkündür. Yine etno-sembolcülere göre modernist kuramcılar ise bunu yapmak yerine elitist ve tepeden inmece bakış açılarını önemsemektedirler. Bir başka deyişle etno-sembolcüler bireylerin iç dünyasına dair ipuçlarına odaklanmaya çalışırken modernist kuramcılar milletler ve milliyetçiliklerin ortaya çıkışında seçkinlerin rollerine dikkat çekmektedirler. Etno-sembolcüler, bu hususta önemli olanın seçkin-avam hiyerarşisi değil, popüler inanç, hatıra ve kültürlerin seçkinleri nasıl etkilediği olduğunu savunmaktadırlar (Smith, 2017: 30-34).

Bu hususlar başta olmak üzere etno-sembolist kuramcılar pek çok konuda modernist kuramcılarını eleştirerek ortaya yeni bir bakış açısı koymuş ve yeni bir milliyetçilik kuramını oluşturmuşlardır.

3.2. Etno-Sembolist Kuramcılar Tarafından İlkçilik ve Kadimciliğe Yöneltilen Eleştiriler

Etno-sembolist bakış açısı, milletlerin kökenlerinin etnik tarihte ve toplumların geçmişlerindeki mit, sembol ve anılarda aranması gerektiğini savunmaktadır. Fakat söz konusu tarihsel vurgu milletleri doğal –verili- yapılar olarak gören ilkçilik ve yine milletleri tarihsel süreklilik bağlamında tarih sahnesinde daima var olan gerçeklikler olarak ele alan daimicilik kuramlarını da pek çok noktada eleştirmektedir.

Bu eleştirilerden ilki ve Smith'e göre en görünür olanı, farklı toplumsal gruplar halinde yaşayan insanların gruplaşmasında bazı unsurların daha belirgin ve önemli olduklarına dair ilkçi yaklaşımdır. Smith'e göre insanların topluluklar haline gelmesinde etnik bağ etkilidir fakat bu etki diğer unsurlardan daha önde değildir. Etnik bağ kitleleri saran değişken bağlardan yalnızca biridir. İkinci eleştiri, etnik yapının değişmezliği ve saflığı iddiasına yöneliktir. Smith'e göre etnik yapı; farklı etnik gruplardan insanların evlenmesi, salgın hastalıklar, farklı halklar arasındaki yoğun ticari faaliyetler, dış fetihlerin sıklığı, nüfusun azalması ile bağlantılı olarak azalan işgücü daralmasının getirdiği göçler ve daha pek çok unsur etnik toplulukların birbiriyle kaynaşmasına ve karışmasına neden olmuştur. Bu durum da ilkçilerin sözünü ettiği kültürel homojenlik veya milletin sahip olduğu bir saf öz iddiasını ortadan kaldırmaktadır. İlkçiliğe yöneltilen üçüncü eleştiri ise, diğer iki itirazla bağlantılı olarak insanların kendilerini ait hissettikleri etnisiteyi seçme hürriyetinin ilkçilerin belirttiğinden çok daha fazla olduğuna dairdir. Bir başka deyişle ilkçilerin savunduğu milletlerin verili oluşu ve bireylerin tıpkı diğer kimlikleri gibi etnik kimliklerinin de doğal olduğu iddiası, etniye daha kültürel bir anlam yükleyen Smith tarafından eleştirilmiş ve aidiyet hissinin önemine dikkat çekilmiştir (Smith, 2002b: 31)

Milletlerin tarihsel süreçteki sürekliliğine vurgu yapan ve bu nedenle kadimciler, daimiciler veya perennialistler olarak adlandırılan milliyetçilik kuramcılarını da Smith tarafından millet ve milliyetçiliklerin muhtevasını tam olarak algılayamamak ve açıklayamamakla eleştirilmişlerdir. Smith, etno-sembolistlere göre modernistlerin zaman

sınırlamaları ne kadar eksik ise, kadimcilerin iddiaları da bir o kadar mesnetsizdir diyerek net bir şekilde iki yaklaşımı da reddetmektedir. Zira etno-sembolistlere göre söz konusu milletlerin kökenleri ve tekamül süreçleri ampirik araştırmaların konusudur. Birkaç Batı Avrupa ulusu ve bazı diğer milletler modernlikten çok daha önce var olmuş olabilirler. Fakat buna müteakip tekamül eden milletlere zemin hazırlayan unsurlar daimicilerin söylediği milli devamlılıktan ziyade, etno-sembolistlere göre etnik bağlardır. Bu bağların da milletlerin kültürel ve toplumsal temellerinde ne derece etkin rol oynadıkları da yine tarihsel sürecin irdelenmesi ile ilgili bir meseledir (Smith, 2017: 56-57).

Hem modernist yaklaşımlara hem de ilköçilik ve kadimciliğe bir eleştirisi olarak ortaya çıkan etno-sembolizm, milliyetçilik araştırmalarında çıkış noktası itibariyle modernist kuramcılara yönelttiği eleştirilerde ilköçi ve kadimci kuramcılardan; ilköçi ve kadimci kuramcılara yönelttiği eleştirilerde ise modernist kuramcılardan beslenebilmektedir. Bu, etno-sembolizmin bir üçüncü yol olarak görülebilmesinin de en önemli argümanlarından biridir. Dolayısıyla bilhassa Smith tarafından perennializme yöneltilen eleştiriler milletlerin modern unsurlarına temas etmektedir. Smith, kadimcilerin modern-öncesi ile modern dönem arasındaki toplumsal ve kültürel farklılıkları es geçtiklerini ifade etmektedir. Bu temel farklılıklardan ilki olarak da modern milletin ortak bir hukuk ile yönetilen bir topluluk oluşu ve millete mensubiyetin aynı zamanda hukuki bir statü olduğunu ifade etmektedir. İkincisi, modern dünyadaki siyasal yapı itibariyle milletlerin uluslararası sistemin bir parçası oluşu ve dünyanın milli devletlere ayrılmış yapısıdır. Söz konusu uluslararası sistem 1648 yılında imzalanan Westphalia Anlaşması ile ortaya çıkmış ve 1815'ten sonra Avrupa, Kuzey Amerika ve Latin Amerika'da hakim siyasal sistem haline gelmiştir. Üçüncü farklılık ise, topluluğun tüm sosyal, siyasal veya kültürel katmanlarının veya farklılıklarının millet bünyesinde buluşmasıdır. Bu bir nevi homojen bir yapıya da tekabül etmektedir. Modern dönemi, öncesinden ayıran dördüncü özellik olarak ise Smith milliyetçiliğin rolüne dikkat çekmektedir. Zira modern çağda milletlerin varlığı bir ideoloji olarak milliyetçilik ile meşrulaştırılmaktadır. Ayrıca uluslararası sistem içerisinde meşruluğun kaynağı da millet olabilmektir. Beşinci ve son dikkat çekici farklılık ise, modern toplulukların fazlasıyla toprağa bağlı oluşlarıdır. Zira modern millet hareket alanını belirli bir toprak parçasıyla sınırlandırmış ve o alanı yurt belirleyerek aidiyetini o yurt ekseninde şekillendirmiştir (Smith, 2002b: 56-59). Modernite bir milat olarak kabul edildiğinde iki dönem arasındaki bu farklılıklar oldukça önemlidir ve daimiciler bu farklılıkları es geçerek millet ve milliyetçilik hususunu algılamada hataya düşmektedirler.

Daimicilere yönelik önemli bir eleştiri de; milletleri eski ve yeni milletler olarak ikiye ayıran ve eski milletlerin oluşum süreçlerinin gizli ve yavaş olduğunu savunan Hugh Seton-Watson'ın (1916-1984) millet tanımına yöneliktir. Çok sayıda insanın bir topluluk içerisinde kendilerini millet olarak görmelerinin, o grubun millet olarak kabul edilmesi açısından kafi olduğunu söyleyen Seton-Watson, Smith'e göre ciddi bir genelleme yaparak millet gerçekliğini muğlak bir konuma sürüklemektedir. Zira söz konusu tanımda "çok sayıda insan" ve "topluluk" ifadeleri oldukça belirsiz kalmaktadır. Smith'e göre net bir millet tanımı yapamamaları tüm perennialistlerin ortak ve temel sorunlarından biridir (Smith, 1998: 173-174).

3.3. Etno-Sembolizm Nedir?

Milliyetçilik kuramları arasında bilhassa yirmi birinci yüzyılda oldukça rağbet görmeye başlayan ve dönemin gerçeklikleri itibariyle de diğer kuramlara yönelttiği eleştirilerle araştırmalarda kendine ciddi bir yer açan etno-sembolizm yaklaşım öncelikle terimin muhtevası itibariyle ele alınabilir. Etno-sembolizm terimi millet ve milliyetçilik araştırmalarında etnik geçmiş ve kültürün önemine dikkat çeken kuramcılarını nitelemektedir. İlkçiliği reddeden ve modernist yaklaşımları da yetersiz bulan Anthony Smith, John Armstrong ve John Hutchinson gibi kuramcılar iki yaklaşımın da eksik buldukları yönlerini eleştirerek yeni bir bakış açısı ortaya koymuşlardır (Özkırımlı, 1999: 194).

Kuramın en önemli isimlerinden olan Smith, söz konusu üç kuramcının aslında tarihsel etno-sembolizmin savunucuları olarak adlandırılabilirliğini ifade etmektedir (Smith, 1999: 9). Bu da, Smith'in etno-sembolizm bağlamında tarihselliğe atfettiği önemi göstermektedir. Zira Smith, çıkış noktasının antik dünyada milletlerin var olup olmadığını merak etmesi olduğunu ifade etmektedir (Smith, 2004: 127).

Smith, modernist yaklaşımın tarihsel anlayışının cevap veremediği sorulardan yola çıkarak yeni bir perspektif oluşturmuştur. Bunu "modernist paradigmanın kusurlu doğası" olarak ifade eden Smith, başlangıçta modernist yaklaşımın eksiklerini gidermek ve bir anlamda onu güçlendirmek için eksik yönlere yoğunlaşsa da bu durum daha sonra yeni bir kuramın ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur (Smith, 1998: 46).

Mevcut kuramların –özellikle de modernist yaklaşımın- bir eleştirisi olarak ortaya çıkan etno-sembolizm milliyetçilik araştırmalarında eski veya yeni doktrinler için ciddi bir tamamlayıcı ve düzeltici işlevi görmektedir. Modernistlerin savlarındaki boşlukları doldurma amacı itibariyle tamamlayıcı; ilkçi, daimici ve yine modernist kuramcılarının argümanlarını tartışması ve tadil etmeye çalışması itibariyle de düzeltici bir hüviyete sahiptir (Smith, 2017: 11).

Smith'in de açıkça ifade ettiği gibi etno-sembolizm, modernist yaklaşımların tamamıyla yapısalcı ve millet ve milliyetçiliklerin oluşum sürecinde kültürel değerler ve sembollerin önemini yok sayan anlayışının tatminsizliğinden ortaya çıkmıştır. Etno-sembolist yaklaşım hem modernistlerin hem de daimicilerin ve ilkçilerin değinmediği noktaları irdeleyerek ve her üç yaklaşımın da sorunlu bulunan alanlarından kaçınarak bir “orta yol” sunmaktadır. Böylece etno-sembolizmin temel amacı milletler ve milliyetçilik araştırmalarını etnik kökenlere de inerek genişletmek olarak değerlendirilmektedir (Smith, 2017: 188)

Etno-sembolizme göre etnik köken ve millet kavramları arasında dönemsellik ve gelişmişlik düzeyleri açısından farklılıklar mevcuttur fakat modern dönemdeki milletler modern öncesi dönemin etnik topluluklarının bir devamı olarak kabul edilmelidir. İki gerçekliğin ciddi farklılıklarını kabul etmekle birlikte muhtevalarının benzerliği de etno-sembolcülerin dikkatini çekmektedir. Zira onlara göre modern milletler, kadim etnik kültürlerin “gölgesi altında şekillenmektedir” (Özkırımlı, 1999: 195-196).

Smith'e göre etno-sembolizmin sunacağı tarihsel çerçeve diğer kuramlara göre çok daha tamamlanmış ve ikna edici bir alternatiftir. Milliyetçiliğin his derinliği ve toplumsal dayanak noktası olması ancak tarihsel ispat alanına dayanılarak açıklanabilecek bir olgudur. Bir başka deyişle milliyetçiliğin etkinliğini ve milletler gerçeğini algılamak için tarihsel bir perspektif elzemdir. Etno-sembolizmin temel çıkış noktalarından biri de bu bakış açısidir (Smith, 2002b: 21). Smith, çalışmalarının odak noktasının milliyetçilikten milletlere, milletlerden de etnik topluluklara doğru yöneldiğini ifade etmektedir. Çünkü ethnica çalışmaları milletlerin “nerede” ve “niçin” oluştukları sorularını merkeze almaktadır. Zaman ve mekan açısından ortak bir köken miti etnik topluluk duygusunun en önemli katalizörlerinden biridir. Bu yüzden etnik toplulukların anlaşılması için de mit, sembol ve anıların iyi irdelenmesi gerekmektedir (Smith, 1998: 191).

Smith etnik köken, etnik bağlar ve tarihe böylesi önem atfetmesinin nedenini de üç şekilde açıklamaktadır. Birincisi, dünya üzerindeki ilk milletler modern dönem öncesinde var olmuş olan etnik çekirdekler temelinde oluşmuşlardır. Kültürel açıdan güçlü olan bu milletler, daha sonra oluşan milletlere de örnek teşkil etmişlerdir. İkincisi, modern çağa dek varlığını koruyan toplulukları halka dayalı bir topluluk biçimi olarak görmek oldukça elverişlidir. Yani etnik model toplulukların sosyal yapısını anlama itibarıyla kullanışlıdır. Üçüncüsü ise, gurur duyulacak bir etnik geçmişi olmayan, hatta etnik bağların muğlak ve belki de uydurma olduğu durumlarda bile var olan mit ve sembollerden bir sembolizm ve mitoloji meydana getirme ihtiyacı, milletin bekası için elzem hale gelmekte ve bu da millet oluşumunda etnik geçmişin yokluğunun, süreci yarım bırakacağı anlamına gelmektedir. Bu üç sebep, milletler ve milliyetçiliklerin açıklanmasında etnik geçmiş vurgusunun önemini ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu durumu Smith kuluçka dönemi benzetmesi ile açıklamaktadır. Ona göre etnik geçmiş milletlerin oluşumunda bir kuluçka dönemidir (Smith, 1999: 72-73, 137). Smith, tarihselliğe atfettiği bu önemi kültür ile de birleştirmektedir. Ona göre etno-sembolist analizin kuramsal açıdan başlıca görevlerinden biri tarihi bir kültür topluluğu olarak gördüğü milletin kültürel tarihini sunabilmektir. Söz konusu kültürel tarih sunumundan kasıt, birbirini takip eden sosyal ve kültürel imgeler ve kimlik anlayışı; belirli bir bölge ve-veya devlet içerisindeki kültür esaslı tanımlanmış kitlenin ideolojik anlaşmazlıkları ve toplumsal değişimlerine dikkat çekilmesi ihtiyacıdır. İrdelenecek etnik çekirdek ise gücünü bilhassa etnik dayanışma güdüsünden veya hissinden almaktadır (Smith, 2017: 58-67).

Millet ve milliyetçilik araştırmalarında yeni bir bakış açısı ortaya koyan ve literatüre ciddi katkılar sunan etno-sembolizmin sacayağı olarak kabul edilebilecek, kuramın genel perspektifini belirleyen tema ve motifleri vardır. Bu ana unsurlardan ilki, Fransızca “La Longue Duree” olarak da kavramsallaştırılan, milletlerin tarihi arka planını önceleyen, olayların ve durumların incelenmesinde uzun dönem geçmişi önceleyen bir anlayıştır. Etno-sembolizmin tarihselliğe atfettiği önem ve “la longue duree” metodolojisi temel bir veridir. Kuramın ikinci ana teması, Smith’in milli geçmiş, bugün ve gelecek olarak üç başlık altında topladığı; milletlerin etnik temellere dayanarak tarih sahnesinde yeniden nüksetmesi, belirli bir süreklilik inancının vuku bulması ve en nihayetinde geçmişteki etnik bağlar, haldeki millet yapısı ve gelecekte tasavvur edilen yapı arasında bir yeniden bölümlenimin yapılmasıdır. Burada Smith’in anlatmak istediği temel mesele bireylerin, milletlerinin kadimliğine ve geleceğine duydukları inancın rolüdür. Etno-sembolist bakış açısının üçüncü

sacayağı olarak, kuramcılar tarafından her fırsatta ifade edilen milletlerin etnik geçmişleri gösterilir. Etno-sembolist kuramcılar modern milletlerin kökenlerini etnik geçmişte görmekte ve görüşlerini bu temel üzerine oturarak etnik tarih araştırmasına yönelmektedirler. Dördüncüsü ise, etnilerin kültürel bileşenlerinin irdelenmesidir. Milliyetçilik araştırmalarına Fransızca “ethnie” kavramını kazandıran – veya zaten var olan bu kavramın millet ve milliyetçilik incelemelerinde ön plana çıkmasını sağlayan- Anthony Smith söz konusu kavrama kültürel bir anlam atfetmiş ve kültür esaslı bu kavramın bünyesindeki kültürel bileşenlerin incelenmesi gerektiğini savunmuştur. Kuramın esas aldığı temel motiflerden beşincisi, mitler ve sembollerdir. Etnik tarih bünyesinde milletlerin temel kültürel kodlarının en önemli argümanlarından olan mitler ve semboller, milletlerin tanımlanmasında ve milliyetçiliklerin anlamlandırılmasında önemli argümanlar olarak ön plana çıkmaktadır. Etno-sembolist kuramcılar mit ve sembollerden yola çıkarak modern milletlerin kökenlerini ve muhtevalarını ortaya çıkarmaya çalışmaktadırlar. Milletlerin kimliklerinin oluşumunda söz konusu mitlere ve sembollere büyük önem atfetmektedirler.

Etno-sembolizmin temel taşlarından bir diğeri, etno-tarih anlayışıdır. Etno-tarih anlayışı, milletlerin oluşum sürecini etnik tarih perspektifi ile incelemek ve modern milletlerin kökenlerini bulmaya çalışmak esaslı bir anlayıştır. Söz konusu metot “La longue duree” ve diğer temalarla oldukça yakın ve uyumludur. Yine bu metot ile uyumlu olan bir diğer temel motif de etno-sembolizm bünyesinde milliyete giden yollar ve süreçlerin incelenmesidir. Yine tarih, etnik geçmiş ve mitlerle oldukça yakın olarak değerlendirilebilecek bu süreç de etnik geçmişten modern millete geçiş sürecine eğilmektedir. Smith’in, etno-sembolizmin temel motif ve sacayakları arasında saydığı sekizinci ve son unsur milliyetçiliğin uzun ömürlülüğüdür.

Fakat buradaki uzun ömürden kasıt milliyetçiliğin tarihsel süreçteki kadimliği değildir. Zira Smith millet mefhumunun aksine pek çok kaynakta milliyetçiliğin modernliğini kabul etmektedir. Burada söz konusu olan uzun ömürden kasıt milletler ve milliyetçiliklerin dünyanın geleceğini belirleyecek gerçeklikler olduğudur. Milliyetçilik, Smith’e göre modern bir ideolojik hareket olsa dahi dünya siyasetinin geleceğini belirleyecek olan küresel kültür veya modernist açıklamalar değil, bizatihi milliyetçilik ve onun etkisinde gittikçe güçlenen milletler gerçekliğidir (Smith, 1999: 10-19).

Etno-sembolizmin bu konu ve kavramlarına John Armstrong tarafından dile getirilen din etkisi de eklenebilir. Armstrong'a göre etnik kimliğin mevcudiyetinde dini bağlılıkların ve etno-dini bilincin de önemi vardır. Üstelik Armstrong'a göre diğer pek çok unsurun rolü olsa da din ve meşrulaştırılmış mitler, etnik kimlik ve aidiyetin oluşumunda başroldedir (Armstrong, 1982: 201).

Anthony Smith, John Armstrong'un fikirlerinin modernizme getirdiği eleştiriler ve etnilerin irdelenmesi hususuna dikkat çekmesi itibariyle oldukça önemli olduğunu fakat tek başına bir kuram olarak kabul edilemeyeceğini ifade etmektedir (Smith, 1998: 185).

3.3.1. Etno-Sembolizmin Ethnie ve Millet Kavramlarına Bakışı

Etno-sembolist kuramcılar genel itibariyle, yirmi birinci yüzyıldaki haliyle milletlerin modern gerçeklikler olduğunu kabul etmekte fakat milletlerin tarihsel arka planlarında etnik geçmişlerinin ve mit, sembol ve hatırlarının büyük yer kapladığını savunmaktadırlar. Bir başka ifadeyle modern milletlerin nasıl oluştuğunu anlamak için onların etnik geçmişlerini bilmek elzemdir. Zira antik dönem, şehir devletleri, krallıklar ve imparatorluklar dünyası olmakla birlikte aynı zamanda etnik gruplaşmalar dünyasıdır (Smith, 2013: 153).

Millet ve ethnie kavramlarını birer kimlik olarak ele almak, ayrıca bu kimliklerin ve aidiyet duygularının içeriklerini anlamlandırmaya çalışmak etno-sembolist kuramcılarının önceliklerinden biridir. İnsanlar değişik zaman dilimlerinde, şartlara bağlı olarak önem ve öncelik sırası değişebilen çok yönlü kimliklere sahiptirler. Aile, sınıf, din, cinsiyet etni ve millet bu kimliklerden yalnızca birkaçıdır. İnsanlar yurtlarındaiken kendilerini belirli bir bölge, sınıf veya başka bir kimliğe ait hissedebilirler. Yurtdışında olduğunda ise kendilerini belirli bir etnik grup ya da milletin üyesi olarak görebilir, önceliklerini bilinçli veya bilinçsiz bir biçimde bu yönde belirleyebilirler. Bazı amaçlar veya durumlar bünyesinde insanların kimliğini dinsel yakınlıklar belirleyebilirken, bazılarında toplumsal cinsiyet ya da aile belirleyici olabilecektir. Pratikte bireyler bağlam ve durum nazarında söz konusu kimlikler arasında izafi bir kolaylıkla, salınma eğilimindedirler (Smith, 2002b: 139). Fakat Smith, millet gerçekliği ile kolektif kültürel kimlik türlerini de birbirinden ayırmakta, bir başka deyişle millete aidiyeti, farklı kolektif kültürel gruplara aidiyetten ayırarak farklı bir konuma yerleştirmektedir (Smith, 2004: 128).

Etno-sembolizmin merkeze aldığı ethnîe kavramı ve etnik geçmiş; tarih olarak, Smith'in ifadesiyle en az milattan önce üç bin sonlarında, Sümerler, Elamlılar ve Mısırlılar ile birlikte kayıtlarda ortaya çıkmaya başlamışlar ve farklı dönemlerde her kıtada tekrar belirmişlerdir. Şayet milletler milliyetçi ideoloji tarafından meşrulaştırılan kitlesel bir fenomen olarak modern iseler dahi, modern biçim ve karakterlerinin önemli bir kısmını tarihsel süreçteki etnik bağlarına borçludurlar (Smith, 2002b: 60).

Etniler genellikle anı, gelenek, mit ve sembolleri bir miras olarak barındıran topluluklar iken, modern milletler bu mirası devam ettiren veya bu miras sayesinde oluşan unsurlardır. Zira ulus-devlet modeli tarih sahnesinde yeni bir unsur olabilir, lakin ulus-devlet mensuplarının tarihsel bir ortak yaşamışlık duygusu vardır. Üstelik bu duygu sıradan bir etnik soy meselesinden ziyade, sıklıkla ahlaki üstünlüğe dair ortak bir inanç ve var olan bir etnik seçilmişlik mitine dek dayandırılabilir kültürel değer merkezli bir duygudur (Smith, 2002b: 108-109).

Böyle değerlendirildiğinde modern çağ bir “tabula rasa” değildir. Aksine modern dönem, eski çağların karışık sosyal ve etnik oluşumları ve modern çağın dönüştürdüğü fakat yok etmediği veya edemediği farklı etni türlerinden ortaya çıkmıştır. Smith, modern çağı üzerine farklı devirlerin tecrübe ve kimlikleriyle pek çok etnik oluşumun etkisinin sindiği bir parşömene benzetmektedir (Smith, 2002b: 63).

Söz konusu etnilerin iki temel biçimi vardır. Yatay ve dikey etniler olarak adlandırılan bu iki biçim arasındaki farklılıklar ve hatta çatışmalar; modern dünyadaki pek çok siyasal sorunun da temelini teşkil etmektedir (Smith, 2002b: 63). En yaygın etnik kitleler, aristokratik olarak da nitelendirilebilecek olan yatay etniler ve halk tipi olarak görülebilecek dikey etnilerdir. Karakter itibariyle hayli kapsamlı ve yaygın olan yatay etniler, etnik kültür ve aidiyet açısından ise yalnızca üst sınıflarla sınırlıdır. Bu üst sınıflar, toplumdan topluma farklılaşabilmekle birlikte genellikle saray, bürokrasi, soylular, zengin tüccarlar veya ruhban sınıfıdır. Dolayısıyla yatay etni, yüksek statülü bir grup olarak tanımlanabilir. Dikey etniler ise aristokratik etnilere nazaran bölgesel açıdan daha kapsayıcıdır. Etnik kültürler, topluluğun tüm katmanlarına yayılmaktadır. Söz konusu dikey etnilerde de sıklıkla sıradan bireylerin arasından çıkan liderler etkin rol oynayabilmekte ve topluluk bu liderler tarafından seferber edilebilmektedir. Her iki etni türü de bazen bir seçilmişlik miti ile seferber edilebilir (Smith, 2002b: 62).

Aristokrat sınıfın etkin rol oynadığı yatay etnilere İngiliz tarihinde, Norman istilasından önceki Wessex Krallığı veya Fransız tarihinde Capetian Krallığı örnek verilebilir. Zira Smith'e göre Capetian Krallığında yönetici etnik bir sınıfın varlığı net bir gerçekliktir. Daha çok halk kitlelerinin etkin rol oynadığı dikey etnilere ise Araplar örnek verilmektedir. Arapların geçmişten gelen bağlarının etkisi millet oluşumunda entelijansiyanın katkısından kat be kat fazladır. Ayrıca Yahudiler ve Ermeniler de dikey etnilere örnek verilen diğer topluluklardır. Burada belirtilmesi gereken bir husus da, dikey etnilerin oluşumunda da elbette seküler bir entelektüel kitlenin etkisinin etno-sembolistler tarafından da kabul edildiği, fakat bu etkinin milletleri icat veya inşa edecek dereceden çok daha az olduğu savıdır (Smith, 1989).

Yatay/Aristokratik-Dikey/Demotik etni ayrımı tarihsel süreçteki etnik toplulukların sınıflandırılması açısından oldukça önemlidir. Bu ayrımın modern dönemdeki etnik problemlerin anlamlandırılmasında da önemi büyüktür. Zira Smith benzer bir ayrım olarak merkez etniler ile çevre etnilerden söz etmektedir. Çevre etniler, dikey etnilerin devamı olarak görülmektedir. Smith'e göre modern Batılı devletler çekirdek etniler üzerine kurulmuşlardır. Buradaki çekirdek etniden kasıt merkez etnidir. Tarihsel süreçteki ayrım göz önüne alındığında ise yatay etnidir. Batıda İspanyol, İngiliz, İsveçli veya Fransız etnileri, Doğuda da kısmen Ruslar, Sırplar, Macarlar, Lehler ve Litvanyalılar bunlara örnek olarak verilebilir. Söz konusu etnilerin seçkinleri ve iktidara sahip olan isimleri, etraftaki azınlıkları bünyesine katan devletler kurmuşlardır. Bu "egemen-bağımlı mozaik" milli devletin modern çağa hakimiyetinde tarihsel arka planı hazırlamıştır (Smith, 2002b: 65). Fakat burada dikkat edilmesi gereken hususlardan biri Smith'in sıklıkla vurguladığı çoğul millet terimi ve anlayışıdır. Zira bir millet içerisinde farklı etnik toplulukların bulunması zaten modern ulus-devletin doğal bir unsurudur. Burada Smith'in sözünü ettiği egemen-bağımlı etniler ilişkisi daha çok ana unsur etni ile diğer etnik topluluklar arasındaki ekonomik ve sosyal farklılıkların doğurduğu sonuçlar ile ilgilidir. Zira Smith, yatay ve dikey etni tipolojilerine ek olarak bilhassa denizaşırı göçler sonucu Amerika kıtasında oluşan üçüncü bir rotadan, çoğul milletlerden söz etmektedir. Söz konusu üçüncü rota, etnik ve kültürel çeşitliliği; kapsayıcı, politik, legal ve dilsel bir milli kimliğe dayanan bir etnik tipolojidir (Smith, 1998: 194).

Hangi sınıflandırmaya tabi olursa olsun etnik toplulukların devamlılığı, nesilden nesile kendi üyelerinin bilincini diri tutmasına bağlıdır. Kültürel kavrayışta bazı değişiklikler

yaşanmakla birlikte demografik süreklilik etnik bekanın sağlanması açısından önemli bir unsurdur. Doğurganlığın azalması, göçlerle birlikte diğer gruplarla iç içe geçilmesi, katliamlar gibi unsurlar ise demografik sürekliliği ve dolayısıyla etnik bekayı tehdit etmektedir (Smith, 2002a: 133).

Etnilerin modern anlamda milletlere dönüşmesi veya bir başka deyişle kadim etnik kültürlerden beslenerek bir milletin meydana gelmesi farklı unsurları olan oldukça tartışmalı bir konudur. Hobsbawm'a göre büyük milletler – buradaki büyük milletlerden kastı başta Britanya ve Fransa'da ve ardından Almanya'da ve İtalya'da oluşturulan geniş topraklara ve kalabalık nüfuslara sahip milletlerdir- modern milleti meşrulaştırmak için “eşik ilkesi”ni ortaya koymuşlardır. Uluslararası toplumda saygı görmeyi hak eden milletler teritoryal genişlik, demografik büyüklük ve ekonomik güç olarak belirli bir eşğin üzerine çıkabilen milletler olacaktır. Hobsbawm'a göre 1830'dan 1870 yılına kadar bu eşik ilkesi hüküm sürmüştür (Smith, 2013: 127-128).

Seton-Watson ise farklı bir tasnif yapmakta ve eski ve yeni milletlerden söz etmektedir. Ona göre 1800 yılından sonra özellikle Doğu Avrupa ve Asya'da oluşmaya başlayan milletlerin aksine Batı'da İngilizler, Felemenkler, İskoçlar, Kastilyalılar, Fransızlar ve Portekizliler; kuzeyde Danimarkalılar ve İsveçliler; doğuda ise Macarlar, Polonyalılar ve Ruslar kadim milletler olarak kabul edilmelidirler. Seton-Watson'a göre bu örneklerdeki milletler icat veya inşa değil verilidir (Smith, 2013: 135).

Etnik topluluklar ile milletler arasındaki farklılıklar; milletlerin ortaya çıkış tarihi, oluşumlarındaki tarihsel arka plan, bünyelerindeki diğer etnikler ile aralarındaki ilişkiler ve daha pek çok konunun aydınlatılması için bilhassa üzerine eğilmesi gereken bir husustur. Zira Weber her milletin bir etnik dayanışma duygusuna sahip olduğunu fakat her etnik dayanışma duygusuna sahip topluluğun millet olmayı başaramayacağını ifade etmektedir. Aynı hususta Walker Connor da bir etnik grubun, bir antropolog veya bir gözlemci tarafından fark edilebileceğini fakat grup üyelerinin kendilerini bir millet olarak görmediği sürece topluluğun bir etnik grup olarak kalacağını savunmaktadır. Bir başka deyişle millet, kendini millet olarak bilen, öyle değerlendiren bireylerden oluşan etnik gruptur (Connor, 1994b).

Connor'un millet mefhumuna yaklaşımda önemsedığı bir diğer ayırım da devlet ile millet kavramları arasındaki farklılıktır. Zira Connor literatürde muhtevaları itibariyle devlet ile milletin birbirine karıştırıldığını ifade etmektedir. Bu iki kavram, aynı anlama geliyormuş gibi algılanmaktadır (Connor, 1994c).

Devlet, milletin bir yeni nüfus matrisi olarak oluşumunda etkin rol oynayan unsurlardan biri olabilir. Bu “yeni” topluluk türü –yani millet- yoğun bir birlik hissi ve bir yere kadar homojenleşmeye dayanır. Devlet, modern anlamda milli bağların oluşumunda gerekli koşulları sağlayan unsurlardan biridir. Fakat devlet bunu çok daha eski etnik “öz” topluluklara borçludur. Burada Smith, bahsettiği eski etnik topluluklardan kastının ırk değil; mit, sembol, hatıra ve geleneklere dayalı etnisite olduğunu ifade etmektedir (Smith, 1989).

Connor'a göre ise devlet sınırları ve unsurları belli, somut bir yapı iken, millet daha inanç ve his odaklı soyut bir kavramdır. Millet belirsiz ve anlaşılması zor bağlardan meydana gelmekte, homojenlik veya birlik algısı olarak tanımlanabilmekte fakat bu tanım veya tespitler onun özgünlüğünü açıklamakta yeterli olamamaktadır. Çünkü soyut bağlar, homojenlik veya birlik duygusu veya inancı milletin diğer topluluk türlerinden farkını yeterince ortaya koyamamaktadır. Connor her fırsatta milletlerin oluşumunda gen, coğrafya gibi somut görülen unsurların değil insanların neye inandıkları ve kendilerini neye ait hissettiklerinin belirleyici olduğunu vurgulamaktadır (Connor, 1994b).

Bu açıdan bakıldığında farklı etnik grupları bünyesinde barındıran milletlerin, birliklerini koruma hususundaki anahtar sözcük konusu çoğul millet anlayışı olabilir. Zira Connor millet içerisinde farklı etnik unsurlar olmasına rağmen milletin tek bir topluluk olarak görülmesi ve varlığını sürdürmesini, John Locke'un toplum ile devleti bir gören anlayışına bağlamaktadır. Bu anlayış zamanla devlet ile milletin bir görülmesine yol açmış ve özellikle Fransız İhtilali ile birlikte milletin tek meşru egemenlik kaynağı olarak görülmesinde rol oynamıştır. İhtilal sonrasında yayınlanan bildiride de tek bir Fransız unsurundan bahsedilmektedir. Lakin o ulusun içerisinde Basklar, Bretonlar, Katalanlar, Korsikalılar, Flemenkler gibi pek çok etnik unsur bulunmakta idi. Connor bu tespitinin ardından modern dönem milletleri için de aynı durumun geçerli olduğunu ifade etmekte ve 1971 yılı itibariyle yüz otuz iki devletin etnik yapılarını homojenliklerine göre şu şekilde sıralamaktadır (Connor, 1994b):

- Dünyadaki devletlerin yalnızca on ikisi tam anlamıyla bir ulus-devlet olarak kabul edilebilir. Bu da dünya devletlerinin yaklaşık yüzde dokuzuna tekabül etmektedir.
- Yirmi beş devlet, bünyesinde oransal olarak yüzde doksanın üzerinde bir hakim etniye sahiptir. Fakat yine de içlerinde önemli azınlık etnik unsurlar da barındırmaktadırlar. Bu sayı da dünya devletlerinin yaklaşık yüzde on dokuzuna tekabül etmektedir.
- Bir başka yirmi beş devlet içerisinde yüzde yetmiş beş ile yüzde seksen dokuz oranında bir hakim etni bulundurmakta, kalan oran yine diğer etnik gruplara işaret etmektedir.
- Otuz bir devlette egemen etni oransal olarak yüzde elli ile yüzde yetmiş dört arasında değişmektedir. Bu sayı dünya devletlerinin yaklaşık yirmi üç buçuğuna denk düşmektedir.
- Dünya üzerindeki otuz dokuz devlette ise egemen etninin oranı yüzde ellinin altında kalmaktadır. Bu sayı da dünya devletlerinin yaklaşık yüzde otuzuna tekabül etmektedir.

Buradan hareketle milletlerin çoğul yapıları ve bu yapıyı bir arada tutan temel unsurlardan birinin bağıllık ve birlik inancı olduğunu ifade edebiliriz. Elbette devletlerin çoğulculuğa saygılı veya aksine homojenleştirici yaklaşımları da her iki açıdan bu durumda etkili olabilmektedir.

Milletleri bir arada tutan önemli unsurlardan biri de sahip oldukları milli kimliktir. Milli kimlik veya milli karakter düşüncesi bilhassa Montesquieu ve Rousseau'da görülmektedir. Rousseau, her halkın sahip olduğu veya olması gerektiği bir milli karakterden söz eder. Bunu izlenmesi gereken ilk kural olarak belirtir (Smith, 2016: 123).

Köklü milletlerde tüm milletin sahip olduğu umumi ruhi temayüller bulunmaktadır. Bu temayüllerin tamamı milli karakter veya bir başka deyişle milli seciyedir. Milli seciye, muayyen hallerde benzer hislere sahip olma ve aynı hareketlerde bulunma, yine muayyen durumlara aynı kıymeti verme şeklinde tecelli etmektedir (Arsal, 1979: 84).

Armstrong'a göre modern öncesi etnik topluluklarda bir politik biçimlendirme olmasa da, etnik kimlikler, modern milli kimliklerin ortaya çıkışında ve dolayısıyla ona bağlı olarak oluşan politik kurumların meydana gelmesinde öncül rol oynamaktadırlar (Smith,

1998: 167). Armstrong etnik kimlikler ile milletler arasında bir süreklilikten ziyade bir yinelenmeye vurgu yapmaktadır. Yani ona göre milletler etnilerin modern versiyonlarıdır. Smith, bu düşüncelerinin Armstrong'u perennializmden kopararak etno-sembolizme yaklaştırdığını savunmaktadır.

Ortak değer, sembol ve geleneklerden bir birliktelik oluşturarak bireyler arasında bir toplumsal bağ oluşturmak için millete ihtiyaç duyulur. Bayrak, üniforma, marş ve anıt gibi semboller aracılığıyla topluluktaki fertlere ortak mirasları ve kültürel yakınlıkları hatırlatılır. Bu sayede ortak kimliğe olan inanç ve aidiyet duyguları güçlendirilir. Bu şekilde millet pek çok engeli aşmaya muktedir, “iman teknesi” bir grup haline gelmektedir (Smith, 2016: 35). Milletlerin oluşumları hususunu biraz daha açmak gerekirse; bir milletin meydana gelmesi bir olaydan çok süreçtir. Olayların tarihini vermek kolaydır, fakat süreçler için aynısını söylemek mümkün değildir. Millet oluşum sürecinin üç temel ayağı vardır. Bunlar, milli kimliğin içselleştirilmesi, milliyetçilik ve kitlelerin katılımıdır. Fakat bu üç sacayağının tarihsel süreçteki yerlerini net bir biçimde saptamak da zordur (Connor, 1994b).

Milletlerin oluşumunda etno-sembolist bakış açısının en net olduğu konu ise etnik tarihin, mitlerin, sembollerin, anıların, geleneklerin, kısacası ethnienin önemidir. Armstrong etnik kimlikler ile milletler arasında bir süreklilikten ziyade bir yinelenmeye vurgu yapmaktadır. Yani ona göre milletler etnilerin modern versiyonlarıdır. Etnik bağlılıkların da zamanla modern milliyetçiliğe dönüştüğünü savunmaktadır. Smith, bu düşüncelerinin Armstrong'u perennializmden kopararak etno-sembolizme yaklaştırdığını ifade etmektedir (Smith, 1998: 167).

Smith millet oluşum sürecinin odak noktalarını şu şekilde sıralamıştır (Smith, 2002b: 98-99):

- Topluluğun ortak mit, sembol ve anılarının geliştirilerek aktarılması
- Topluluğun tarihsel gelenek ve ritüellerinin geliştirilerek aktarılması
- “Halk”ın dil, adet veya din gibi ortak kültürel öğelerinin otantik unsurlarının geliştirilerek aktarılması
- Belirli demografik yapı içerisindeki otantik değerlerin homojenleştirilmiş kurum ve yöntemler vasıtasıyla kitleye aşılması

- Topluluk için tarihi öneme sahip bir kara parçasının – bir anavatanın- sembol ve mitlerinin belirlenip geliştirilerek aktarılması
- Sınırları çizili kara parçası içerisinde beceri ve kaynakların kullanımı
- Topluluğun tüm mensupları için ortak hak ve görevlerin tanımlanması .

Smith bu süreçte devletin de önemli rol oynadığını ve bu rolün de üç başlık altında toplanabileceğini ifade etmektedir (Smith, 2002b: 100-104) :

- Öncelikle devlet halk eğitimi hususunda baş aktördür. On dokuzuncu yüzyılın sonundan itibaren çoğu devlet zorunlu, standart, hiyerarşik, akademi destekli ve diploma veren bir halk eğitimi sistemi benimsemiş, kurduğu bu sistemi finanse etmiş ve yönetmiştir.
- İkincisi, kitle iletişim araçlarının etkin bir biçimde kullanımınıdır. Bu, bilhassa 1930’lu yıllarda tek parti ile yönetilen komünist ve faşist devletler tarafından kesin olarak benimsenmiştir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında Daniel Lerner (1917-1980) araştırmasında özellikle Ortadoğu’da televizyon ve radyonun kullanımının orta sınıflar üzerinde oldukça derin etkiler bıraktığını ortaya koymuştur. Daha sonraki süreçte ise zaten kitle iletişim araçlarının insanlar üzerindeki etkisi tüm dünyada katlanarak artmıştır.
- Üçüncüsü, milli devletin kültürel ve toplumsal politikalara müdahalesinin artmasıdır. Yirminci yüzyıl ile birlikte devletlerin milliyetçi kültürel politikaları daha da etkin hale gelmeye başlamıştır.

Fakat burada unutulmaması gereken bir nokta milletin tek bir siyasal çatı altında yönetilmesinin her zaman kültürel homojenizasyonu beraberinde getirmeyeceğidir (Smith, 2002b: 141).

En nihayetinde etno-sembolist bakış açısı milletleri tesadüfi, mekânsal yakınlığa bağlı veya bir üst gücün baskısı ile açıklamak yerine; böylesi güçlü bir bağı sağlayan “çimentoyu” arayarak işe başlamaktadır. Bu çimentoyu ise tarihi örnekler ışığında milletlere en yakın görüngü olan etni ve etnilere ait unsurlarda bulmak mümkündür. Etnik toplulukların mit, sembol, anı ve aralarındaki etkileşim milletlerin doğuşunda kilit rol

oynamışlardır. Bu nedenle kadim etnik toplulukların zihin dünyalarının anlaşılmaya çalışılması milletlerin açıklanması için değerli bir çaba olacaktır. Zira insanların hayatlarında zihinsel tutumlar, maddi tutumlardan daha etkin rol oynamaktadırlar (Armstrong, 1982: 3-14).

3.3.2. Etno-Tarih ve Etno-Sembolist Bakış Açısında Mit ve Sembollerin Önemi

Etno-sembolist kuramcılar için milletler ve milliyetçiliklerin açıklanmasında kilit öneme sahip olan tarihsel bakış açısı, milletlerin etnik geçmişlerinde bulunan mitleri etno-tarih perspektifi ile ele almaktadır. Etno-tarihten kasıt nesnel bir araştırmacının tarihe dair objektif bir bakış açısı değil; halkın, tarihine dair öznel görüşüdür. Bu görüş mit ile eşdeğer görülebilir. Zira mitler de uydurma veya salt hayal ürünü değil, abartma ve idealleştirmeyi içerisinde barındıran tarihsel nüveler bütünüdür. Siyasal mitler ise doğrudan kahramanlıklarla dolu geçmişin anlatıldığı, birlik ihtiyacına katkılar sunan anlatılardır. Etno-tarih; duygusallık kahramanlık ve benzersizlikleri vurgulayarak topluluğun sonraki kuşaklarına tarihi dönem için heyecan verici ve özel bir örnek sunar. Homeros'un şiirleri Batı'daki en ünlü etno-tarihsel yazılı eserlerdir. Etno-tarihin temel türü epik ve kronolojik yazılardır. Smith, bu tür bir didaktik tarihin temel özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır (Smith, 2002b: 67-68) :

- Kahramanlığa ve ağırbaşlılığa dair vurgu
- Topluluğun bir erdem örneği olduğuna dair inanç
- Topluluğun kökenlerine dair bir değerlendirme
- Topluluğa ait bir altın çağ miti
- Etnik yeniden doğuş için bir katalizör.

Etno-tarih yazımının en önemli unsuru olarak kabul edilecek olan mitler milletlerin zaman ve yer unsurlarının temelini teşkil etmektedir. Etnik topluluğu algılayabilmek için kesinlikle mitleri algılamak gerekmektedir. Zira mitler grup algısında veya bizzat bireylerin şahsı üzerinde iz bırakmaktadırlar (Smith, 1998: 191).

Etnik toplulukların ve haliyle modern milletlerin açıklanmasında böylesi önemli olan mitlerin bileşenleri şunlardır (Smith, 1999: 63-67) :

- Topluluğun nereden, nasıl ve ne zaman geldiği hususlarının açıklığa kavuşturulması
- Topluluğu kimin yetiştirdiği ve tarihsel süreçte topluluğun kendini nasıl geliştirdiğinin belirtilmesi
- Topluluğu özgürleştirmeyi kimin başardığı ve bu başarıyı kimin şanlı kıldığının açıklığa kavuşturulması
- Etnik topluluğun içerisinde bulunduğu “çürüme” durumuna nasıl düştüğünün belirtilmesi
- Topluluğun içerisinde bulunduğu kötü durumdan, eski şanlı günlerine nasıl döneceğinin belirtilmesi.

Genel anlamda bir mitin işlevsel olabilmesi için cevap vermesi gereken sorular bunlardır. Zira mitler geçmişteki büyük kahramanlıklar ve başarılarla hayranlık oluşturmanın yanı sıra içerisinde bulunulan durumun, geçmişteki “altın çağa” nazaran oldukça kötü olduğunun bilincini oluşturup, yeniden eski günlere dönüş için topluluk nazarında bir kıvılcım oluşturmaya çalışmaktadırlar.

Mitlerin en büyük anlatılarından biri topluluk üyelerinin “ortak kadere” müzahir olduklarına dair yoğun bir bilinci canlandırmaya yöneliktir. Bu ister tarihi bir temele dayansın ister Armstrong’un tabiriyle “purely mythical” olsun; etnik topluluk açısından düşmanlara karşı kuvvetli bir dayanışma duygusu sağlamaktadır (Armstrong, 1982: 9).

Smith, etno-sembolist kuram içerisinde büyük öneme sahip olan etnik mit ve sembolleri beş başlık altında toplamaktadır. Bunların ilki soy mitleridir. Soy ve köken mitleri genel olarak tüm insanlığın kökenlerini inceleyenler ve özel olarak belirli bir topluluğun soy ve kökenini inceleyenler olarak ikiye ayrılmaktadırlar. Özel bir topluluğun soy mitleri de kendi içerisinde etnik ve sivil mitler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Etnik mitlere Japonların güneş tanrıçasından geldiğine dair mit, sivil mitlere ise İsviçre’nin 1291 tarihli Federal Beyannamesine dayanan “Ant Kardeşliği” isimli kuruluş miti örnek olarak verilmektedir. Tarihsel doğrulukları bir yana bu soy miti türlerinin her biri yarattıkları ortak aidiyet hissiyatı ve nesiller boyu süren bir devamlılık fikri ile işlevsel olmaktadır. Modern dönemde, insanların bu mitlere inanmaktan vazgeçtikleri durumlarda bile hala hatırlanıyor olmaları önemlerini belirli bir ölçüde koruduklarının ispatıdır (Smith, 2017: 129-130).

İkinci mit türü seçilmişlik mitleridir. Seçilmişlik mitleri isminden de anlaşılacağı üzere, topluluğun kendini özel ve seçilmiş, bir misyona sahip hissetmesi temelinde oluşan mitlerdir. Modern öncesi dönemde bu mitler genellikle rahipler, katipler ve ozanlar tarafından derlenmekte ve yorumlanmakta idi. Modern dönemde ise bu işlev sanatçılar ve aydınlar tarafından yerine getirilmektedir. Seçilmişlik mitlerinin ahdi ve misyoner mitler olmak üzere iki türü mevcuttur. Tarihsel olarak daha eski olan ahdi seçilmişlik mitleri yaratıcı ile ethnîe arasındaki bağı esas almaktadır. Bunun ilk örneklerinden biri İsrailoğulları'nın Tanrı tarafından seçilmiş topluluk olduğuna dair mittir. Diğer seçilmişlik miti türü ise misyoner seçilmişlik mitleridir. Ahdi mitlerden türeyen bu türde, etnik topluluğa veya topluluğun başındaki kişiye Tanrı tarafından, insanlığın geri kalanına öğretilmesi gereken değerlerin olduğu bir görev misyon yüklenmektedir. Bu mit türünde neredeyse yegane gerçek Tanrı uğruna dünyanın geri kalanını fethetmektir (Smith, 2017: 130-132).

Mit ve sembol türlerinin üçüncüsü kutsal anavatandır. Etnik topluluğun mensupları tarafından atalar diyarı olarak görülen bir teritorya, bireyler tarafından bir "hürmet ve huşu alanı"na dönüşebilmektedir. Kahramanlıkların yaşandığı alanlar, bölgeye duyulan saygının artmasını sağlayan argümanlardan biridir. Ataların mezarları, politik faaliyetlerin abideleştiği tarihi alanlar, anıtlar ve daha pek çok unsur toprağın kutsal sayılmasında ve bu kutsallığın gösterilmesinde önemli unsurlar olarak ortaya çıkmaktadırlar (Smith, 2017: 133-134).

Dördüncü tür Smith'in "fedakarlıkla kaderine ulaşma" olarak adlandırdığı ve kültürel kaynakların en etkini olarak tanımladığı ve topluluk mensuplarına daima topluluğun yararı için çalışmayı ve fedakarlıklar yapmayı gerekli kılan milli kader idealidir. Bu milli kader ideali, mensupların anavatani savunmaları için en önemli seferberlik aracı olmuştur. Savaşları ve bu savaşlardaki şerefli ölümleri konu edinen kahramanlık mitlerinin en önemli ilham kaynaklarından biri bu milli kader fikridir. Üstelik bu mitin ön plana çıktığı savaşlar zaferlerden çok savunma savaşlarıdır (Smith, 2017: 137-138).

Mit ve sembol türleri içerisinde beşinci ve son başlık ise altın çağlardır. Etnik topluluklar, tarihlerini dönem dönem kahramanlıklarla zirveye çıkan, dönem dönem de başarısızlıklarla dibe vuran bir bütün olarak değerlendirmekte ve kahramanlıkların yaşandığı dönemleri altın çağlar olarak kutsamakta ve mit haline getirmektedirler. Bilhassa on sekizinci yüzyıl ve sonrasında milletlerin varlıklarını özgünlükleri ile ortaya koyma

çabalarının önemli bir argümanı olarak altın çağlar mitinin önemi artmıştır (Smith, 2017: 135-136). Altın çağlar mitine değinen bir diğer etno-sembolist araştırmacı ise John Armstrong'dur. Armstrong altın çağ yerine nostalji ifadesini kullanmakta ve bunu kısaca geçmiş özlemi olarak ifade etmektedir. Nostalji tabiri, uzak geçmişteki üstün yaşam tarzına atıf yapmaktadır. Bu nostaljinin ortaya çıkmasında kolektif hafıza etkin rol oynamaktadır. Zira kavram, topluluk mensuplarının, içerisinde buldukları yozlaşmış yaşam tarzından kurtulmak için kendilerine geçmişteki özel bir dönemi örnek almalarını ifade etmektedir. Armstrong'un ifadesiyle nostalji, topluluğa bin yıllık kültür tarafından yüklenen ağır yüklerden doğan bir belirtidir (Armstrong, 1982: 16). Smith ise eski gelenek ve değerleri koruma arzusunun bir "antikacı nostaljisi" olmadığını, kayıp bir topluluğu geri getirip, yabancı unsurlardan arındırarak topluluğu yenilemek ve özgün kültürel mirasını tekrar tahsis etmeye dair bir itki olduğunu ifade etmektedir. Bu itki, altın çağın yeniden yaşanması ile ilgilidir (Smith, 2002b: 165). Smith'in burada altın çağın bir antikacı nostaljisi olmadığını vurgulayarak anlatmak istediği, altın çağ mitinin aktif bir hedefe, bir ideale sahip olduğu düşüncesidir. Dolayısıyla bu, Armstrong ile çelişen bir durum değildir. Armstrong çok benzer bir fikri altın çağ yerine farklı bir ifade ile kavramsallaştırmıştır.

Milletlerin kimliklerinin oluşumunda altın çağlar, devletler tarafından da modern dönemde özellikle önemsenmiştir. Şanlı etnik tarihin, resmi olarak tekrar benimsendiği çok sayıda ülke mevcuttur. Bu ülkelere en güzel örneklerden biri İran'dır. Öncelikle Pehleviler tarafından Ari Ahimemiş İmparatorluğunun görkemli tarihi referans alınmış ve bu referans 1975 yılında Şah'ın gücünün sergilendiği Hürmüz Sarayı'nın kalıntılarında çok net bir biçimde görülmüştür. Bundan birkaç yıl sonra, Şah rejiminin devrilmesine yardım eden Şii Mollalar, İslam'ın dördüncü halifesi Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in yedinci yüzyıldaki altın çağını referans almışlardır. Hz. Hüseyin'in şehadetini de dramatik bir biçimde sahneleyerek bir sembol haline getirmişlerdir (Smith, 2017: 55).

Etnilerin tarihinin incelenmesi ve bu tarihteki unsurların modern milletlerin oluşum süreçleri içerisindeki yeri ve önemi etno-sembolist bakış açısının temel taşı oluşturulmaktadır. Bu unsurların da başlıcaları olan mit, sembol ve anılar, etno-sembolist kuramcılar tarafından sıklıkla örneklendirilmişlerdir. Bu örneklerin en dikkat çekicilerinden biri medeniyetin en eski dönemlerinden biri olan Sümerlere aittir. Üstelik Sümerlerde kendi arasında tabir-i caizse bir altın çağ yaratarak etnik birlikteliği sağlama durumu söz konusudur. Milattan önce üçüncü bin yılın sonlarında Kral Uruk'un öncülüğünde Sümerler,

Guti'lere karşı bölgesel bir direniş hareketi gerçekleştirmiş ve bu direniş daha sonra geniş bir Yeni-Sümer kültürel hareketi halini almıştır. Üstelik Üçüncü Ur Hanedanı döneminde (M.Ö 2113-2006) bu kültürel hareket bir Pan-Sümer rönesansı haline gelmiştir. Ur-Nammu kurucu hanedan devrinde (M.Ö 2113-2096) ticaret ve tarım canlandırıldı, kanallar kazıldı, şehir duvarları tekrar inşa edildi ve Ur, Uruk, Erida ve Nippur kentlerinde Sümer'lerin ihtişamını sergileyen ziguratlar inşa edildi. Ur-Nammu'dan sonraki yönetimlerde de orta Dicle bölgesine yayılan Sümerlerin kültürleri bereketli hilal boyunca yayıldı. Bu dönemlerde Sümer mit ve ayinleri yeniden incelenmiş ve Pan-Sümerci hissiyatın üst kademelere nüfuz etmesi söz konusu olmuştur (Smith, 2002a: 84).

Mitlerin etnik bilincin kuvvetlenmesi ve birlikteliğın sağlanmasındaki etkisine önemli örneklerden biri de Yahudi topluluklardaki etkisidir. Yahudi topluluklar, kökenlerini Hz. İbrahim'e, bağımsızlıklarını Eski Ahid'e, kuruluş beratlarını Sina Dağı'na ve altın çağlarını da Hz. Davud ve Hz. Süleyman'ın krallığına ya da geç dönem İkinci Tapınak ve ardından gelen azizler çağına dayandırmaktadırlar. Bu unsurların tümü Smith tarafından mit olarak ifade edilmekte ve modern dönemde de dini açıdan önemlerini korudukları ifade edilmektedir. Fakat söz konusu önem yalnızca dini değildir, bu unsurlar seküler Yahudiler için dahi etnik kimliklerinin beratı olarak görülmektedir (Smith, 2016: 59-60).

Görüldüğü üzere gerek Sümerlerin dünya sahnesinde var oldukları Antik dönemde, gerekse de 19. Yüzyılda ve sonrasında pek çok millet, tarihini mitler oluşturmakta; kolektif aidiyet duygusu ile bu mitlere sıkı sıkıya sarılmakta ve söz konusu mitleri çoğu zaman politik hedeflerde araçsallaştırabilmektedir.

Bu etkiyi sağlayan bir diğer kadim unsur da sembollerdir. Zira etno-sembolist kuram mitlerle birlikte, modern milletlerin oluşumunda etnik sembollerin de kilit rol oynadığını ve kitlenin çoğu zaman semboller etrafında toplanabildiğini savunmaktadır. Bu semboller mimari bir eser, başka tür bir sanat eseri, bir tamga veya bir yer bile olabilir. Bu sembollerin, semboller arasında etkileşim kurulmasının ya da insanların bu sembolleri anlamlandırmasının temelinde kelimeler yatmaktadır. Armstrong'un deyişıyla sembolik bağ mekanizmalarının, yani etnik grupları birbirinden ayıran temel mekanizmaların, başında kelimeler gelmektedir. Kelimeler başta olmak üzere bu semboller aracılığıyla grup içi veya gruplar arası işaretler iletilmektedir. Bu sembolik etkileşim aynı zamanda önemli bir iletişim

türüdür. Ayrıca etnik kimliklere aidiyet duygusu ve milletlerin oluşum süreçlerinde sembollerin devamlılığı, tarihteki çıkış noktalarından daha önemlidir (Armstrong, 1982: 8).

Bu sembollere pek çok örnek verilebilir. Nitekim Smith'in meçhul asker anıtlarına; hem milletin birliği hem de bireysel manada insanlara ölümsüzlüğü sağlayarak seküler bir ülkü vermesi açısından atfettiği öneme değinilmmişti. Buna benzeyen bir diğer sembol de "isimsiz kahramanlar"dır. Sadri Maksudi Arsal bu hususta bir milletin asıl kahramanlarının, tarihçiler tarafından yazılan meşhur simaları değil; milletlerin hayatında, herhangi bir sahada, herhangi bir biçimde kilit rol oynamış fakat adı tarihe geçmemiş kahramanlar olduğunu ifade etmektedir. Zira milli karakterlerin oluşumunda ve gelişiminde bu isimsiz kahramanların rolü çok büyüktür (Arsal, 1979: 89).

Söz konusu sembollere örnek olarak modernist bir kuramcı olmasına karşın Benedict Anderson'ın milletlerin oluşumunda ısrarla önemini vurguladığı haritalar ve müzeler de verilebilir. Zira milliyetçiler haritalar sayesinde hiç görmedikleri yerler ile aralarında bağ kurabilmekte, bu bağı bazı hayaller ile geliştirebilmekte ve hatta bu yerler için savaşıp ölmeyi göze alabilmektedirler. Benzer bir diğer sembol de müzelerdir. Çünkü müzeler ve müzeleştirilen hayal gücü köklü bir biçimde siyasaldır. Burada Anderson'ın dikkat çektiği "müzeleştirilen hayal gücü" tabiri son derece dikkat çekicidir. Zira bu tabir, etnik topluluğu veya milleti oluşturan bireylerin, mensubu oldukları topluluğun genel özelliklerini, tarihsel rollerini ve kültürel normlarını öğrenmelerinde veya Anderson'ın tabiriyle "hayal etmelerinde" müzelerin önemine dikkat çekmektedir (Anderson, 2015: 197-198).

Müzeler bu noktada milletin ortak hafızası işlevi görmektedir. Etno-sembolist yaklaşımın tarihsel süreçte önem atfettiği üç unsur olan mit, sembol ve anıların bir araya geldiği en önemli noktalardan biri müzelerdir.

Milletlere ait sembollere daha özel ve topluluklar bazında örnekler de verilebilir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde her yıl kutlanan Şükran Günü bunlardan biridir. 1620 yılında Amerika kıtasına gelen Kalvinist göçmenlerden yüz kişi Plymouth bölgesinde karaya çıkarak toprağı işlemeye başlamışlardır. 1621 yılının hasat döneminde yüz Kalvinistten sadece elli tanesi hayatta kalmayı başarabilmiştir. O kış mevsiminde, Kalvinistlerin İngiltere'den gelirken yanlarında getirdikleri erzakları bitince yerlilerin verdiği yiyeceklerle beslenmiş ve yine mısır yetiştirmeyi ve yılan balığı avlamayı onlara

yerliler öğretmişti. Hayatta kalmayı başarabilen bu Kalvinistler hem hayatta kalmayı başardıkları hem de ilk hasatlarını aldıkları için Tanrıya şükretmek üzere bir hindi ziyafeti hazırlayarak yerlileri de davet etmişlerdir. Elli Kalvinist ve doksan yerlinin katıldığı bu ziyafet şükran günü olarak modern Amerika’da da her Kasım ayının üçüncü Perşembesinde Amerikan ulusu tarafından kutlanmaktadır ve bu kutlama tıpkı 1621 yılında olduğu gibi hindi pişirilerek yapılmaktadır. Yirmi birinci yüzyıldaki Amerikanların, 1620’de Mayflower gemisi ile Plymouth bölgesine çıkan kişilerle bir kan bağının bulunması oldukça düşük bir ihtimaldir. Fakat Amerikanlar bu etnik sembolü benimsemekte ve bu kültürel görüngüyü devam ettirmektedirler (Öksüz, 2016: 224).

Milletlerin etnik sembollere sahip çıkışı ve bu kültürel görüngüleri devam ettirmekteki ısrarlarına bir diğer güzel örnek de Avustralya ve Yeni Zelanda’da her yıl 25 Nisan günü gerçekleştirilen Anzak Günü’dür. Anzak terimi, Birinci Cihan Harbi’nde İngiltere’nin bu iki ülkeden, savaşmak üzere topladığı kişilere verilen müşterek isimdir. İngiltere’nin Çanakale kara hareketinde kullandığı bu ülkelerdeki insanlar *“Biz millet olduğumuzun farkına Anzak felaketiyle vardık”* ifadesini sıklıkla kullanmaktadır. Fakat yirmi birinci yüzyılda Avustralya ve Yeni Zelanda ülkelerinde ikamet edenlerin çok büyük bir kısmının dedeleri veya babaları söz konusu dönemde henüz bu ülkelere göç etmiş değillerdi. Fakat Anzak günü yirmi birinci yüzyılda da, söz konusu ülkelerde yaşayanlar tarafından, o savaşlarda ölen insanlar öz atalarımış gibi ciddiyetle icra edilmekte ve “atalar” ciddiyetle ve hürmetle anılmaktadır (Öksüz, 2016: 225).

Tüm bu örneklerin de desteklediği üzere mitler, semboller ve hatıralar toplulukların etnik bilinç kazanması ve modern anlamda birer millet haline gelmelerinde önemli işlevlere sahiptir. Bu mit, sembol ve anıların tarihsel geçerliliklerinden çok topluluk mensuplarındaki, söz konusu unsurların gerçekliğine dair inanç önem kazanmaktadır. Etnik öncelikli tarih veya başka bir deyişle etno-tarih, bu mit, sembol ve anıların araştırılmasında etkin bir perspektif sunmaktadır. Etno-sembolist kuram genel itibariyle, milletlerin oluşumunda etnik döneme dikkat çekmekte; söz konusu etnik dönemi de mit, sembol ve anılar çerçevesinde ele almak gerektiğini savunmaktadır.

3.3.3. Etno-Sembolizmin Milliyetçiliğe Bakışı

Bazı bilim insanları, bilhassa da modernist kuramcılar, milliyetçiliği ya politik hedefler için araç olarak görmekte, ya da bir kültürel homojenizasyon aracı olarak görmektedirler. Fakat Smith başta olmak üzere etno-sembolist kuramcılara göre milliyetçilik nesnel bir kültürel homojenlikten ziyade; kişisel bilincin ve hislerin, toplumsal ve kültürel olarak birlik olmasını amaçlamaktadır. Milliyetçiler, bireylerin benzer olmalarını değil, yoğun bir dayanışma hissi içinde olmalarını ve milli hususlarda birlik olmalarını istemektedirler (Smith, 2013: 45).

Modernist itiraz ve iddialara karşılık Adrian Hastings (1929-2001) Ortaçağ milletlerinde de milliyetçilikler olduğunu savunmaktadır. Söz konusu ortaçağ toplulukları bir milliyetçilik kuramından yoksun olmalarına rağmen, bilhassa tehdit altında olduklarında veya çatışmalar esnasında özgün, berrak ve etkin bir milliyetçilik türü sergilemekteydiler. Hastings'e göre milliyetçilik esasen yöreselci bir harekettir. Milliyetçiliğin güç kaynağı kendi kaderini tayin hakkına dayanan genel kuram değildir. Ona göre, 1800 yılından itibaren pek çok millet, milliyetçi ideoloji tarafından biçimlendirilmiş olabilirdi fakat bu tarihten öncesi için durum tam tersini göstermektedir. 1800 öncesi dünyada milletler tehdit veya saldırı altında oldukları zamanlarda kendi milliyetçiliklerini oluşturmuşlardır. Hastings'e göre modernist bakış açısı, milliyetçilik tarihinin sadece yarısını anlatmaktadır. Smith'in yeni-daimici olarak nitelendirdiği Hastings görüşlerini daha çok modernist teorilerin eleştirisi üzerine inşa etmiş, örneklerini de daha çok Batı Avrupa ve Britanya menşeli olarak seçmiştir (Smith, 2013: 134-135).

Smith iki temel biçim olarak politik ve kültürel milliyetçiliklerden söz etmektedir. Politik milliyetçilik daha çok gelişen akılcı medeniyet dünyasına eşit bir mensup, bir temsilci olarak katılabilmek için milletlerin yüceltilmesi gereğini ülkü edinen milliyetçilik türüdür. Kültürel milliyetçilik ise daha çok, milletin kendine ait tarih, kültür ve coğrafi profili ile ilgilenmektedir. Önemli olan, milletin söz konusu argümanlara dayalı olan ruhudur. Politik kurum ve hedefler daha arka plandadır. Kültürel milliyetçilikte millet, aile gibi doğal bir dayanışmanın ürünü olarak görülmektedir. Yani Smith bu tasnifte kültürel milliyetçiliği daha çok perennializm ile özdeşleştirmektedir. Bu milliyetçilik türünün üç temel dayanağı bulunmaktadır (Smith, 1998: 177-178) :

- Milletin oluşumunda tarihi hafızanın rolü
- Ulus kavramının birbirine rakip tanımları oluşu ve bu rekabetin topluluklar arası etkileşimde var olan deneme-yanılma yöntemiyle çözülmesi
- Kültürel sembollerin rolü ve önemi.

Kültürel sembolere ve hafızaya vurgu yapıyor oluşu, kültürel milliyetçiliği etno-sembolist kuramcılarının da ilgi haline getirmektedir. Zira milliyetçilikte milletlerin kadimliğine vurgu yapması, onu perennializm ile yakınlaştırsa da bu kadimliğin irdelenmesi sürecinde elde edilen somut veriler; modern milletlerin köklerinin, etnik geçmişlerinde yattığını savunan etno-sembolistler için de oldukça değerli olabilmektedir.

Modernist teorisyenler ise modern milliyetçilikler ile, modern öncesi dönemdeki etnik bağlılığa dayalı duygular arasında ciddi farklılıklar bulunduğunu savunmaktadır. Breuilly, etnik bağların anlaşılmaz, sürekli olmayan ve bölük pörçük olduğunu savunmaktadır. Çünkü bu bağlar kurumlar olmadan varlık gösteren bağlardır. Ona göre insanların kurumlar olmadan sosyal ve coğrafi aidiyetlerini kurmaları oldukça zordur. Smith ise Breuilly'nin etnik bağlar ve milliyetçiliğe yönelik, kurumları esas alan anlayışını sığ bulmaktadır. Örneğin Antik Mısır ve Sümer'deki okullar, manastırlar ve tapınakların da kayda değer kurumlar olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca etno-sembolistler antik dönemlerdeki ticari “fuar”lar, kutlamalar veya ritüellerin etnik kimliği pekiştirdiğini her fırsatta ifade etmektedirler (Smith, 1998: 196-197).

Milliyetçiliğe ya da tarihteki etnik bilinçlere yönelik tartışmalar söz konusu çalışmaların ana eksenini oluşturmaktadır. Milliyetçilik ve hatta milletlerin varlığına yönelik eleştirel tutumda olan araştırmacılar dünyadaki çatışmaların büyük bir kısmını milliyetçiliğe atfetmekte ve milletlerin olmadığı bir dünyada ırkçılık, faşizm veya yabancı düşmanlığının da olmayacağını varsaymaktadırlar. Onlara göre milletler ve milliyetçiliklerin olmadığı bir dünya daha istikrarlı, barış dolu, adil ve özgür bir dünya olacaktır. Smith bu görüşün genel itibarıyla milleti insanlığın gelişiminde zorunlu bir evre veya şiddetli bir sapma olarak gören sosyalistler veya liberaller arasında oldukça yaygın olduğunu ifade etmektedir. (Smith, 2002b: 167-168).

Etno-sembolizm açısından bakıldığında bu durum gerçeği yansıtmamaktadır. Zira politik ve kültürel milliyetçilik türlerini birbirinden ayıran Smith, aynı ülke içerisindeki

milliyetçiliği de yurttaş milliyetçiliği ve etnik milliyetçilik olarak ikiye ayırmaktadır. Yurttaşlığın değer yargıları ile etnik özelliklerin tam olarak çakıştığı yerlerde insanlar hem etnik mensuplar hem de yurttaşlar olarak birlikte yaşama iradesi gösterebilmektedirler. Smith'in "ortakyaşarlık" olarak adlandırdığı bu durum gerçekleştiğinde kültürle yurttaşlık birbirini güçlendirmekte ve millet nihai halini almaktadır. Aksi halde ise milletin birliği ve gücü zayıflamakta, yurttaşlık ile etnisite birbiri ile çatışır duruma gelebilmektedir. Milliyetçiliğin, yaygın bir biçimde çatışmaların ana sebebi olarak karalanması, aslında etnik milliyetçilik ya da etnik dışlayıcılığa yöneltilmesi gereken bir suçlamadır. Milliyetçiliği mahkum eden bu yaklaşım, son derece komplike bir sorunlar demetini, aşırı derecede basite indirgemektedir. Üstelik etnik milliyetçilikler de farklı tür ve derecelerde tezahür etmektedir. Yani tüm etnik milliyetçilikler çatışmacı değildir. Smith çatışmacı olanlara, etnik milliyetçilik yerine etnik dışlayıcılık denmesi gerektiğini savunmaktadır. Benzer şekilde barışçıl görünen yurttaş milliyetçiliği de azınlıkları marjinal görüp veya öyle görmek isteyip homojenleştirme politikaları ile bir baskı uygulayabilmektedirler. Smith Fransız yurttaş milliyetçiliğini bu hususta örnek vermekte ve Fransızların Siyah seçkinler ve Yahudilere karşı, kültür ve miraslarını değersizleştirmek, geleneksel dinlerini hor görmek ve en nihayetinde etnisitelerini ellerinden almak suretiyle uyguladıkları politika ile onları siyah ya da Yahudi Fransızlar haline getirdiklerini ifade etmektedir. Dolayısıyla mesele etnik ya da yurttaş milliyetçiliklerinden ziyade, çatışmaların kaynağını ararken genellemelerden kaçınmanın gerekliliğidir. En genel haliyle Smith'in ısrarla savunduğu budur (Smith, 2002b: 111-112). Önemli olan milliyetçiliğin farklı biçim ve derecelerde ortaya çıktığını unutmamaktır. Bu farklı biçim ve dereceler tek bir "aşırılık" başlığı altında toplanamaz (Smith, 2002b: 172). Üstelik milliyetçilik kendi doktrinin ortaya çıkmasından önceki dönemlere uzanan devletlerarası çatışmalardan da sorumlu tutulamaz. Milliyetçiliğin yaptığı, devletlerarası rekabeti kitlesel anlamda kültürel temele oturtmak, toplumsal değişim dönemlerinde yeni bir toplumsal uyum sağlamaktır. Yani milliyetçilikler çatışmayı yoktan var eden görüngüler değildir (Smith, 2002b: 174). Üstelik modern öncesi dönemlerdeki çatışmaları milliyetçiliğe bağlamak, o dönemki etnik bağlılıkların kabulü anlamına gelir ki bu da modernist yaklaşımın savunularının aksi bir durumdur.

Smith'e göre milliyetçilik net bir biçimde demokratik veya liberal bir hareket olmamasına rağmen, milliyetçiliğin temel ilkeleri göz ardı edildiği takdirde insan hakları ve demokrasinin gelişimi de engellenmiş olacaktır. Ayrıca yine ona göre yirminci yüzyılın sonları itibarıyla milletlerin çoğul düzeni ve milliyetçiliğin kalıcı olacağına dair üç önemli

argüman vardır. Bunların ilki, milliyetçiliğin siyasal olarak gerekli oluşudur. 1789 yılında gerçekleşen Fransız İhtilali sonrasında dünya siyasetinde hakim konuma gelen ulus-devlet formu, devletlerarası sistemi temellendirmiş, genişletmiş ve Smith'in tabiriyle insancıllaştırmıştır. Fakat Smith devrim öncesindeki dünyada tarihsel kültür-toplulukların bulunduğunu ve mevcut sistemin bu topluluk yapılarının üzerine kurulduğunu ifade etmektedir. Bu tarihsel kültür-cemaatlerin kültür ve gelenekleri, onların amaçlarını dışa vurmaktadır. Milliyetçilik de dünyadaki güç dağılımı içerisinde söz konusu topluluklara veya toplulukların kültür ve geleneklerine bir yer edindirmeye çalışmaktadır. Bu nedenle milletler ve milliyetçilikler siyasal açıdan işlevselliklerini korumaktadırlar. Zira sadece onlar devletlerarası nizamı halk hakimiyeti ve halk iradesi mefhumları üzerine oturtmaktadırlar. Milletler ve milli devletler halihazırda emperyal tiranlıklara karşı tek koruyucu unsur durumundadırlar (Smith, 2002b: 175-176).

İkinci argüman ise, milli kimliğin sosyal açıdan işlevsel oluşudur. Diğer kolektif türler haricinde milli kimlik modern çağın sosyal grupları ve bireylerinin pek çok ihtiyacını karşılamaktadır. Modern toplumlardaki heterojen ve değişik amaçlara sahip sosyal ve etnik bileşiminde milliyetçiliğin mit, sembol ve anıları oldukça önemli bir yer kaplamaktadır. Bireylerin kendilerini ait hissedecekleri anavatan unsuru etrafında gerçekleşen birleşme sıklıkla tekrarlanan “kardeşlik ayinlerini” beraberinde getirir ve yurttaşlar arasında güçlü bir kolektif kimlik ve yakınlık hissi sağlar. Bu durum da beraberinde bir “özfarkındalık ve toplumsal düşünümsellik” sunar. Bu hisler de her kuşakta milleti yüceltmede kullanılacak ritüel, merasim, gelenek, görenek ve sembollerin doğmasına neden olur. Bu unsurların ortak emeli milli bilinci artırmak ve ortak bir milli irade yaratmaktır. Milli kimliğin sağladığı birlik duygusu, diğer kolektif kimliklerle karşılaştırılamayacak ölçüde toplumsal açıdan işlevseldir (Smith, 2002b: 176-178).

Üçüncü ve son argüman da milletin tarihsel olarak yerleşik oluşudur. Milletler, kendilerinden önceki etnilerin modern varisleri ve dönüşmüş halleridir. Bu nedenle de etnisitelerin mit ve sembollerinin tamamını kendinde toplamıştır. Milliyetçilikler de bu etnik bağ ve duyguları halk egemenliği ve kitle kültürünün gücü ile birleştirmiştir. Yine milliyetçilik, kahramanlıkları ve destanları da kendine mal edebilmiştir. Kitlelerin destanlara, mitlere veya sembollere bağlılıklarının derecesi bir yerde milliyetçiliklerin de başarı derecesini göstermektedir (Smith, 2002b: 179-180).

Milletlerin yerleşikliğinin en önemli unsurlarından olan etnik tarih aynı zamanda seçkinlerin milletleri şekillendirmedeki manipülasyonlarını da sınırlayabilmekte, bunun yerine ona ve onun yazgısına yönelik geçmişten ilham alan idealler sunmaktadır. Böylelikle millet, geleceğini de biçimlendiren bir tarihin içerisinde yerleşik olarak kalmaktadır (Smith, 2002b: 180-181).

Modern anlamda milliyetçiliğin tarih sahnesine çıkışını da moderniteden eski dönemlere dayandıran tarihçiler mevcuttur. Örneğin Hollandalı tarihçi Johan Huizinga (1872-1945) Fransız ve İngiliz milliyetçiliklerinin tarihçesini 14. Yüzyıla dek uzatır. Üstelik 14. Yüzyılda söz konusu milliyetçiliklerin çoktan olgunlaşmış olduklarını savunur. Bir başka örnek de İngiliz Sydney Herbert (1810-1861) tarafından, İngiltere ve Fransa arasındaki Yüzyıl Savaşları esnasında Jeanne d’Arc (1412-1431) gibi unsurların milliyetçiliğin en net örnekleri olduğu ve savaşın daha pek çok milliyetçi argüman barındırdığı savunulmaktadır (Connor, 1994c). Jeanne d’Arc örneği pek çok kaynakta daha karşımıza çıkmaktadır. Örneğin İngiliz ve Fransız milletlerinin, yeni birer millet olarak teşekkül eder etmez Yüzyüncü Yıl Savaşları’nın başladığını ifade eden Sadri Maksudi Arsal söz konusu savaşı milliyet duygusundan doğan rekabet ve mücadele olarak tanımlamaktadır. Fransızlar, İngilizleri ülkelerinden atmak için bir milli his ve şuur etrafında birleşmiş ve bunu başarmışlardır. Bu birlikte, milli hissin varlığının en önemli kanıtlarından biri de Jeanne d’Arc’ın oluşturduğu milli hareketin etkinliğidir (Arsal, 1979: 136).

Jeanne d’Arc kadar eski bir örnek olmamasına karşın modernist bir kuramcı olarak nitelendirilen Benedict Anderson’ın, 19. Yüzyılın henüz başlarında genç Yunan milliyetçisi Adamantios Koraes’in kendisini izleyen Parisli gruba yönelik şu sözlerine yer vermesi de dikkat çekicidir:

“İlk kez (Yunan) ulusu kendi cehaletinin oluşturduğu iğrenç manzarayı taryyor ve kendisini atalarının ihtişamından ayıran mesafeyi gözleriyle ölçünce titriyor”

Bu nutukta açıkça görüldüğü üzere, bir altın çağa özlem ve bu özlem etrafında şekillenen bir milliyetçilik 1803’te Yunanlılarda tezahür etmiştir. Söz konusu tarih modern dönem olarak görülebilirse de bu tarihte meydana gelen milliyetçiliğin kökenlerinin oluşumu elbette çok daha önceki gelişmelere dayandırılabilir. İfadenin başındaki “ilk kez” vurgusu Anderson’a göre 1776 ve 1789’un yankısını barındırsa da Koraes’in bakış açısının geleceğe

yönelik değil atalarının ihtişamlı geçmişine dönük oluşu devamlı hale gelecek, en eski öze dönmenin kesin bir yolu olarak sürekli ve tedrici bir uyanış yaşanacaktı (Anderson, 2015: 215).

En nihayetinde, etno-sembolist kuramcılar genel itibariyle modern anlamda milliyetçiliğin köklerinin geçmişteki etnik bağlarda aranması gerektiğini savunmaktadırlar. Bu etnik bağlardan örnekler vererek, mit, sembol ve hatıraların da rollerine dikkat çekerek kuramlarını özgün kılmaktadırlar.

3.3.4. Etno-Sembolizmde “Entelektüellerin Rolü”

Etno-sembolist kuramcılarının, milletlerin meydana gelişinde entelektüellerin rolüne bakışı modernist bakış açısından oldukça farklılaşmaktadır. Milletlerin oluşumunda etki bakımından önceliği daima etnik hareketlenmeye ve etnik geçmişin önemine veren etno-sembolistler, daha sonra entelektüellerin veya liderlerin rolü ve etkisi olabileceğini ifade etmektedirler (Smith, 1998: 57). Lakin bu etki bir inşa veya icat şeklinde tezahür eden bir etki değildir. Bu etkinin anlaşılması için öncelikle entelektüel sıfatının muhtevasını doğru anlayabilmek gerekmektedir.

Smith, entelijansiyanın doğuşunu doğrudan bilimsel devletin gelişimiyle açıklamaktadır. Bilimsel devlet öncesi dönemde devlet görevlilerin işe alımı yalnızca hükümdarın isteklerine bağlıyken, bilimsel örgütlenme modeli işe alma usullerinin yasalarca düzenlenmesini öngörmektedir. Endüstri çağının başı itibariyle geleneksel unsurlara fazlasıyla bağlı çalışanlar yerine daha yetkin teknisyenlere iş verilmesi bir zorunluluk halini almış, bu da işe alımlara bir standart getirilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Söz konusu ilkesel ihtiyaç ve mecburiyetler bilimsel devletin bir getirisi olan devletlerarası rekabetin artmasıyla daha da perçinlenmiştir. Entelijansyası olan devletler bu rekabetteki üstünlüklerini hızlı bir şekilde ispatlamışlardır (Smith'den Aktaran Roger, 2008: 99, 100).

Entelijansiyanın sosyal ve siyasal alandaki beklentilerini ise ancak etnik çözüm karşılamaktadır. Etnik çözüm veya toplulukların etnik temelde ele alınmasının öncelenmesi, endüstri toplumunun özgüllüklerine uyumlu yeni bir topluluk olması ve uzak bir geçmişe, bir altın çağa göndermede bulunmasının sonucudur. Etnik çözümün dayandığı altın çağ miti entelijansiyanın “kültürel köksüzlüğü” aşmasını ve onda eksik olan “topluluk bağı” nın

kuvvetlenmesini sağlamaktadır. Ayrıca yine entelijansiya kendisine vurulmaya çalışılan “yenilik” damgasını da bu şekilde aşabilmektedir. Topluluğun; bayramları, mevsimlik törenleri, kahramanlıkları ve daha pek çok unsuru entelektüeller için kültürel bir derinlik sağlamaktadır. Kültürel kimlik kökleriyle zenginleşen ve cesaretlenen entelektüeller geleceğin ellerinde olduğu inancına varmaktadırlar (Smith'den Aktaran Roger, 2008: 104).

Milletin sahip olduğu kültürel unsurların entelektüeller üzerindeki etkisi önemliken, entelektüellerin, yeni kültürel öğelerin keşfedilmesi hususundaki rolü de ayrıca önemli bir husustur. Bu hususta entelektüeller ile profesyonellere iki ayrı rol biçen Smith, entelektüellerin milletin tanımlanması ve nitelenmesi açısından, profesyonellerin ise entelektüellerin fikir ve bulgularının halka aktarılması açısından önemli olduğunu ifade etmektedir. Entelektüellerin kendi aralarındaki ilişki, profesyonellerin de halk ile olan ilişkisi topluluğun etnik veya milli hareketlenmesinde oldukça önemlidir. Smith bu önemi, iki unsurun milliyetçi hareketlerden ayrıldıklarında birbiriyle savaşmaları ve bu savaşın da milli hareketin sonunu getirmesi üzerinden dile getirmektedir (Smith, 1998: 56-57).

Entelektüellerin ve onların fikirlerinin topluluğa ulaştırılmasında etkin rol oynayan profesyonellerin rolü, genel etno-sembolist bakış açısı itibariyle, var olan bağların veya kültürel öğelerin yeniden keşfi ile ilgilidir. Eğer söz konusu bir icat veya inşa unsuru gelenek veya kültürel öğe var ise bu öğeler de zaten var olan etnik bağların ortaya çıkarılmasında etkin rol oynayacaktır. Bu durum da milletleri, entelektüeller tarafından inşa ya da icat edilen unsurlar yapmaya yetmeyecektir.

Dolayısıyla entelektüellerin çok sayıda olması ya da etkinliği milletin oluşumu için tek başına yeterli değildir. Bir başka deyişle entelektüellerin sayısının çok olması, güçlü bir millet veya milli bilincin ortaya çıkacağı anlamına gelmez. Mesele elit fenomeninden çok milli bilincin ortaya çıkışı ile ilgilidir (Connor, 1994c).

Modern dönemde pek çok entelektüel ve profesyonel kentleşme, laikleşme ve Batılılaşma sebebiyle kendi topluluğuna yabancılaşmaktadır. Bu entelektüeller Batıya gitmek ya da onun bürokrasi veya iş alanlarına katılmaya çabalamaktadırlar. Bunların içerisinde, Batı'da gördüğü ya da yaşadıkları karşısında hayal kırıklığına uğrayan ve kendi topluluklarına geri dönenler olmuş, en nihayetinde üç temel entelektüel tepkisi veya tipolojisi ortaya çıkmıştır (Smith, 2017: 81).

Bunların ilki, Batı karşısında öz geleneğini ve değer yargılarını korumayı ve güçlendirmeyi temel ülkü edinen yeni-gelenekçilerdir (Smith, 2017: 81). Geleneklerine bağlılıkları daimi olan yeni-gelenekçiler; söz konusu gelenek ve değer yargılarını etkin kılmak için ise seküler metotların kullanılması gerektiğini savunmaktadırlar. Fakat tam anlamıyla bilimsel ve akılcı metot anlayışını benimsedikleri ise söylenemez (Smith'den Aktaran Roger, 2008: 91).

İkinci entelektüel tipi topluluğun zorunlu olarak Batılılaşması gerektiğini, dolayısıyla da seküler modernliğe geçişi savunan asimilasyonistlerdir (Smith, 2017: 81). Asimilasyoncular temelde Batı'nın akılcı ve bilimsel perspektifinin tek doğru olduğunu, medeni olmanın yolunun Batılı değerleri benimsemekten geçtiğini, bu değerlerin küresel değerler olarak kabul edilerek oluşturulacak temel hayat normunun tüm insanlık ve elbette asimilasyoncu entelektüellerin kendi toplulukları tarafından benimsenmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Benzer şekilde, onlara göre küresel sorunların potansiyel çözümü, bilimsel devletin evrensel bir kurum olarak kabul edilmesi ve uygulanmasında yatmaktadır. Smith'in tabiriyle asimilasyoncular, modern devlette somutlaşan değerleri adeta "mesihçi bir şevkle" kucaklamaktadırlar (Smith'den Aktaran Roger, 2008: 92).

Üçüncü ve son entelektüel tipolojisi ise, Batı'nın yöntem ve fikirlerini, topluluğun değerleriyle birleştirerek yerli topluluk ile yabancı modernliği dengelemeye çalışan reformistlerdir (Smith, 2017: 81). Reformistler eleştirel rasyonalizm ve bilimi ön plana çıkardıklarını savunmaktadırlar lakin dini otoriteyi de tamamen reddetmemektedirler. Onlara göre modern dünyada ikili meşruiyet yapısı mevcuttur ve bilimsel devlet ve din söz konusu iki meşruiyet kaynağını ifade etmektedirler. Bir nevi reformistler modern, seküler akılcılıkla; ahlaki dinsel gelenekleri harmanlamaktadırlar. Reformistler ahlaki hususta, geçmişteki saf din anlayışının yeniden hakim kılınması gerektiğini savunmaktadırlar. Bunun için uygulanacak dini eğitim de bir ruhsal gelişimi tetikleyecek ve en nihayetinde bu da etnik toplulukları yeniden yükseltecektir. Kültürel etnik milliyetçilik de rasyonel dünyada etnik toplumun güven ve itibarını artıracaktır (Smith'ten Aktaran Roger, 2008: 93).

3.4. Etno-Sembolizme Yöneltilen Temel Eleştiriler

Millet ve milliyetçilik gerçekliklerine dair modernist, ilkçi ve kadimci bakış açlarına bir eleştiri olarak ortaya çıkan ve bu araştırmalarda ilk kez etnik geçmişe odaklanarak, etnik

topluluklar ile modern milletler arasındaki ortak noktalara odaklanan etno-sembolist kuramcılar, diğer bakış açılarını benimseyen araştırmacılar tarafından pek çok konuda eleştirilmişlerdir.

Bu eleştirilerden en çok dile getirileni etno-sembolizmin “öznel” değerlendirmelerden oluştuğu ve soyut kavramlar üzerinden bir kuram oluşturmaya çalıştığıdır. Özellikle modernist kuramcılar etno-sembolizmi sıklıkla öznel yaklaşım olarak tarif etmekte, nesnel faktörleri hariç tutup, bireylerin hislerine odaklanan yaklaşım olarak tanımlamakta ve bunu da milletler ve milliyetçilikleri açıklamada yetersiz bulmaktadırlar. Smith, bu nitelemenin gerçeklerden çok uzak olduğunu savunmaktadır. Ona göre öznel ve nesnel unsurlar arasındaki karşıtlık açıklayıcı değildir. Zira pek çok unsur iki sıfatın da özelliklerini barındırmaktadır. Smith bu noktada, “örneğin “gelenekler” nesnel kategoride mi, yoksa öznel kategoride mi ele alınmalıdır?” sorusunu sormaktadır. Cevap olarak da etno-sembolik bakış açısının her halükarda, öznel ve nesnel boyut arasındaki “keyfi” çizgiyi aştığını ifade etmektedir. Etno-sembolist bakış açısının kullandığı kavramlar ona göre eş zamanlı olarak öznel veya nesnel olarak görülebilir. Etno-sembolistlere göre millet ve milliyetçilik araştırmalarında esas alınması gereken nokta hisler değil kültürdür (Smith, 2017: 40-41). Ayrıca bir milletin oluşumunda bireylerin hislerinin, pek çok gerçeklikten ön planda olduğunu savunan Walker Connor’ın modernist bir teorisyen oluşu da bu eleştiri açısından dikkat çekici bir unsurdur. Her ne kadar Connor, milliyetçi duyguların modern olduğunu savunsa da eğildiği temel nokta soyut mefhumlar olan duygulardır.

Etno-sembolist kuramcılara yöneltilen bir diğer eleştiri; kavramları birbirine karıştırdıkları yönündedir. Brendan O’Leary (1958-) etno-sembolcülerin millet ve milliyetçilik kavramlarına fazlasıyla geniş bir anlam yüklediklerini ve bu geniş anlam dolayısıyla milliyetçiliğin tarihinin oldukça eskiye götürülebildiğini ifade etmektedir. O’Leary’e göre milliyetçiliklerden önce de milletlerin var olduğunu savunanlar, esasen milletlerin doğuşuna zemin hazırlayan kültürel malzemelerden söz etmektedirler ve bu malzeme de milliyetçilerin elinde yoğrulup şekil değiştirecektir (Özkırmı, 1999: 212-213). Öncelikle bu eleştirilerin etno-sembolcülerini mahkum edici bir yönü olmadığı söylenebilir. Zira etno-sembolizmin kurucusu olarak kabul edilen Anthony Smith, milliyetçiliğin modern olduğunu, kadim olanın ise etnik bağlar olduğunu ifade etmektedir. Etnik bağlar ile modern milliyetçiliğin mukayesesi ise millet ve milliyetçilik araştırmaları açısından kayda değer sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Bir diğer husus da milletlerin doğuşunda önemli olan kültürel

malzemelerle ilgilidir. Etno-sembolist kuramcılar zaten modern milletlerin oluşumunda geçmişteki etnik toplulukların önemine eğilmektedir. Milliyetçilerin bu malzemeyi nasıl kullandıkları bir yana, söz konusu unsurların incelenmesi yine kadim etnik topluluklar ile modern milletler arasındaki benzerlikleri ortaya koyabilmektedir.

Tam da bu nokta, etno-sembolizme yöneltilen bir diğer eleştiri, etno-sembolist kuramcıların etnik topluluklar ile modern milletler arasındaki ciddi “farklılıkları” yeterince dikkate almadıklarına yöneliktir. Modernist kuramcılar temel olarak bu iki topluluk türü arasında grup bilinci, modern milletlerde kurumsallığın varlığı ve daha pek çok açıdan farklılıklar olduğunu ve etno-sembolcülerin, iki topluluk türü arasındaki benzerliklere odaklanırken böylesi temel farklılıkları göz ardı ettiklerini savunmaktadırlar. Etno-sembolizmin temelinin modern milletlerin oluşumunda etnik geçmişlerinin rolü olduğu düşünüldüğünde bu eleştiri normalleşmektedir. Zira Smith, iki topluluk türü arasında büyük benzerlikler olduğunu ısrarla savunmaktadır (Özkırımlı, 1999: 213-216).

Bir diğer eleştiri de etno-sembolistlerin, etnik kimliklerin değişken yapılarını göz ardı ederek, onların kalıcılığını abarttıklarına yöneliktir. Zira geleneklerin kalıcılığı için, her nesilde yeniden üretilmeleri ve günün şartlarına uymaları gerekmektedir. Dolayısıyla her değişiklikte birlikte taşıdıkları anlamda da ciddi değişimler oluşacaktır. Ayrıca öykülerden çıkarılan ders nasıl her anlatılışta değişirse, değer yargıları ve ahlak anlayışı da yaşanan çağa göre değişmektedir. Bu değişkenlik etno-sembolcüler tarafından gözden kaçırılmaktadır (Özkırımlı, 1999: 216-217).

4. BÖLÜM

ETNO-SEMBOLİZM VE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

Türk milliyetçiliğinin anlamlandırılması ve Türk Milleti tabirinin tekabül ettiği kitlenin değerlendirilebilmesi için, Türklüğün tarih sahnesine çıkışından bugüne kadar geçen süreç irdelenmeli; Türk milli kimliğinin oluşumunda etkin rol oynayan faktörler ve bu faktörlerin ortaya çıkış tarihleri doğru tespit edilmelidir. Zira dünya tarihinin en kadim topluluklarından biri olan ve modern dönem öncesinde de gerek kurucusu olduğu devletler, gerekse de milli kimliği ve bu milli kimliğe bağlılık duygusu taşıyan insanlardan oluştuğuna dair ciddi tarihi belgeler bulunan Türk milletinin bir “millet” olarak tarih sahnesine çıkışını tespit etmek oldukça meşakkatlidir. Türklerin kadimliği ve boylarına bağlılıkları onların milli kimliğinin ve bu kimliğe bağlılıklarının modern dönemde oluştuğu savının en önemli handikaplarından biridir. Zira modern Türk ulusu ve Türk milliyetçiliğinde dahi antik dönem Türk tarihinin ciddi izleri mevcuttur ve bu izler inşa veya icat eseri olamayacak kadar nettir. Orhun Yazıtları başta olmak üzere yüzlerce yıllık Türk tarihi bu tür somut örneklerle doludur. Dolayısıyla Türk milleti, milli kimliği ve milliyetçiliğini açıklamak için etno-sembolizme başvurmak yerinde olacaktır.

4.1. Modern Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Süreci

Millet ve milliyetçilik gerçekliklerini açıklamak üzere ortaya atılan kuramlar, farklı örnekler üzerinden kendi görüşlerini temellendirmeye çalışmaktadırlar. Bu örnekler göz önüne alındığında ise bir Avrupa merkezci anlayış göze çarpmaktadır. Zira önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere milliyetçilik türleri genelde coğrafi olarak Batılı ve Doğulu milliyetçilikler şeklinde tasnif edilmektedir. Fakat bu tasnif pek çok milliyetçiliği açıklayamadığı gibi, tarih boyunca göç ile özdeşleşmiş ve dünyanın oldukça farklı bölgelerinde yerleşmiş Türkleri ve Türklerin milliyetçilik anlayışını ve bu anlayışı temellerini de açıklamakta zorlanmaktadır.

Her millet, kendine özgü bir “doğuş” sürecine sahiptir. Kendine özgü koşullar içinde kurulmaktadır. Pek çok milletin varlığını sürdürdüğü dünyada “millet” mefhumunun tek bir tanımı olabilmesi bir nebze ihtimal dahilinde görülebilir lakin milliyetçiliği tek bir tür olarak görmek, tek bir milliyetçilik tarifi yaparak dünyadaki tüm milliyetçilikleri bu tanım ile

açıklamak oldukça zordur. Her milletin milliyetçiliği özgün özelliklere sahiptir. Bu durumun temeli de her topluluğun, millet şuuruna erişim sürecinin ve bu sürecin koşullarının farklı oluşudur (Arık, 1981: 188).

Bu itibarla Türk milliyetçiliğinin inkişafı ile Türk toplumundaki yenileşme hareketlerinin eş zamanlı olduğu söylenebilir. Bir başka ifadeyle modern Türk milliyetçiliğinin açıklanmasında en önemli argümanlardan biri milliyetçilik ile modernleşmenin neredeyse eş süreçler olduğudur (Arık, 1981: 49). Modern Türk milliyetçiliğinin tarihi süreci bu argüman ile oldukça “içli dışlıdır”.

Modern Türk milliyetçiliğinin anlaşılmasında bir diğer önemli argüman ise, onun “mektepli” kimliğidir. Zira modern dönemde Türk Milliyetçiliği bir akım olarak öncelikle askeri okullarda ve bilahare yine modern eğitim yapan bir başka kurum olan Mülkiye’de yayılmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde Türk Milliyetçiliğinin politik anlamda da etkinleşmesinde önemli rol oynayan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin de Askeri Tıbbiye ’de kurulduğu göz önüne alındığında, bilhassa Osmanlı’nın son dönemlerinde Türkiye’de milliyetçi hareketlerin mekteplerden kaynaklandığı görülmektedir (Sarınay, 1994: 122).

Söz konusu argümanlar modern Türk milliyetçiliğinin temel ayaklarının anlaşılması için önemlidir. Fakat Türk Milliyetçiliğinin açıklanması için modernist bakış açısından daha geniş bir perspektife sahip olunması elzemdir. Zira Türk milli kimliği ve bu kimliğe mensubiyet şuuru ve hissiyatı tarihin oldukça eski dönemlerine dayanmakla birlikte söz konusu tarihi sürecin tasnifi de oldukça önemli bir husustur.

Bu tasnifin yapılmasında Ziya Gökalp’in (1876-1924), Türk Medeniyeti Tarihini üç döneme ayırmış olması önemli bir yol gösterici olabilir. Zira kadim Türk tarihindeki önemli iki kırılma noktasını esas alarak yapılan söz konusu tasnif milli kimlik ve hissiyatın varlık derecesi hakkında da kıymetli ipuçları vermektedir. Türk Medeniyeti tarihi üç devre ayrılmaktadır (Gökalp, 2015: 21):

- Eski Devir: Türklerin tarih sahnesine çıkışından İslam dinini seçene kadar olan dönemdir.

- Orta Devir: Türklerin İslam dinini seçmesinden, Garp medeniyetinin üstünlüğünü kabul etmelerine kadar olan devir.
- Yeni Devir: Garp medeniyetinin üstünlüğünü kabulden sonraki dönemi kapsamaktadır.

Kadim Türk milliyetçiliğinin tarihi süreci, Gökalp'in söz konusu tasnifinden de hareketle, Antik dönem Türk tarihindeki milliyet unsurları ve İslami dönem Türk tarihindeki milliyet unsurlarının incelenmesi ile açıklığa kavuşturulabilir. Modernleşme hareketlerinin başladığı, Osmanlı'nın son dönemleri ile başlayan süreç ise zaten modern Türk milliyetçiliğinin ortaya çıktığı dönemdir. Modern Türk milliyetçiliğinin unsurları da incelenmek suretiyle bilhassa bu modern milliyetçiliğin köklerine inilmesi, Türk milliyetçiliğinin karakterinin anlaşılmasında büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla metodolojik olarak öncelikle modern Türk milliyetçiliğinin, ardından da onun köklerini oluşturan kadim Türk milliyetçiliğinin irdelenmesinde fayda vardır.

4.1.1. Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Türk Milliyetçiliği

Modern Türk milliyetçiliğinin doğuşu Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde gerçekleşmiştir. Zira dönemin aydınları ve yöneticilerinin kültürel ve politik duruşları, devletin kurtuluşu için en doğru yolun hangisi olduğu üzerindeki tartışmaların ana eksenini oluşturmuştur. Her ne kadar dönemin önemli Türkçü entelektüellerinden biri olan Akçuraoğlu Yusuf (1876-1935) Osmanlı Türkleri arasında Türkçülük faaliyetlerinin 1865 ile 1870 tarihleri arasında başladığını savunsa da (Akçura, 2016a: 47) bu hususta farklı görüşler mevcuttur ve Türkçülüğün modern bir fikir veya faaliyet alanı olarak başlangıcı net bir şekilde tarihlendirilememektedir.

Modern Türk milliyetçiliğinin, içerisine doğduğu ortam günden güne zayıflayan ve parçalanmış bir imparatorluğun, ayakta kalmak ve bütünlüğünü muhafaza etmek için en doğru politik tercihi aradığı bir dönemdir. Bir başka deyişle, son dönem Osmanlı aydınları ve yöneticileri imparatorluğu nasıl ayakta tutacaklarının kavgasını veriyor ve devleti kurtarmak gayesini birincil öncelik olarak ortaya koyuyorlardı (Kösoğlu, 2008: 209).

Bu durumun en dikkat çekici yanı, Türk milliyetçiliğini diğer milliyetçiliklerden ayıran bir husus olarak karşımızda durmasıdır. Zira dünyadaki pek çok millet için veya en

azından kuramsal olarak; devlet yalnızca millet iradesini gerçekleştirme aracıdır. Milletler ve milliyetçiliklerin ehemmiyeti ise devlet aracılığıyla veya devlete karşı müşterek bir siyasi eylem için insanları harekete geçirme kabiliyetine sahip olmasıdır. Yani genel anlamda millet ve milliyetçilik çalışmalarında devlet, milletin varlığı ve devamlılığı açısından araçsal bir rol oynamaktadır (Smith, 2002: 126). Osmanlı'nın son dönemlerinden başlamak üzere Türkiye'de ise bunun tam tersinin geçerli olduğu söylenebilir.

Devlet ile millet arasındaki ilişki açısından bilhassa Batılı milliyetçilikler ile Türk milliyetçiliği arasında derin bir farklılık söz konusu iken, modern Türk milliyetçiliğinin bilhassa aydınlar arasında yayılmasında en önemli tetikleyicilerden biri Batı merkezli kaynaklar olmuştur.

Bu kaynakları iki temel başlık altında inceleyen Gökalp, Osmanlı'nın son dönemlerinde Avrupa'da Türkperestlik ve Türkiyat çalışmaları olarak iki önemli hareketin vücuda geldiğini ifade etmektedir. Türkperestlik bilhassa Türklerin güzel sanatları ve ahlak anlayışları üzerine yoğunlaşmıştır. Türkiye'de üretilen yün ve ipekli dokumalar, şamdanlar, mangallar ve daha pek çok eser Batılıların ilgisini çekmiş ve onlarda Türk güzel sanatlarına yönelik bir hayranlık uyandırmıştır. Avrupalı pek çok sanatsever, evinde bu eserleri toplamak suretiyle bir Türk Odası meydana getirmişlerdir. Türkperestliğin zuhur ettiği ikinci bir unsur olan Türk ahlakı da, Lamartine (1790-1869), Auguste Comte (1798-1857), Pierre Lafitte (1770-1821) ve Pierre Loti (1850-1923) gibi pek çok düşünürün Türkler hakkında yazmış oldukları dostane yazılarda mevcuttur. Batı'da Türklerle alakalı meydana gelen bir diğer hareket de Türkiyat yani Türkoloji çalışmalarının zamanla ciddi oranda artış göstermiş olmasıdır. Rusya, Almanya, Macaristan, Danimarka, Fransa ve İngiltere başta olmak üzere pek çok Avrupa ülkesinde Türklerin, Hunların ve Moğolların tarihleriyle ilgili arkeolojik incelemeler yapılmaya başlanmış, Türklerin oldukça kadim ve dünyanın pek çok yerine yayılmış bir millet olduklarına dair fikirler yayılmaya başlanmıştır. Dönem eserleri arasında Deguignes'in (1721-1800) Türkler, Hunlar ve Moğollar ile ilgili kaleme aldığı eser, Sir Davids Lumley'in (1811-1832) Sultan Üçüncü Selim'e ithaf ettiği ve genel Türk grameri ile birlikte Türk medeniyeti ve etnografyasını incelediği Kitabü'l-İlmü'n-Nafi adlı eseri önemli bir yer tutmaktadır (Gökalp, 2014: 21,22).

Bu iki önemli isim ve eserlerine ek olarak dönemin Türk milliyetçisi aydınlarının neredeyse tamamı üzerinde ciddi bir tesir bırakan Leon Cahun'un (1841-1900) Asya

Tarihine giriş adlı eseri ve Macar kökenli Arminius Vambery'nin (1832-1913) Türkoloji alanındaki çalışmaları ön plana çıkmaktadır (Lewis, 2009: 468, 469).

Batılı Türkiyat çalışmalarının, son dönem Osmanlı aydınları üzerinde oldukça etkili olması, temelde oldukça anlaşılabilir bir durumdur. Zira genel anlamda Osmanlı'daki tarihçiler veya diğer entelektüeller, Osmanlı öncesi Türk tarihi üzerine hiç denecek kadar az eğilmişlerdir.

Osmanlıların kökenleri ile ilgili ise, dönem -burada sözü edilen dönem yalnızca Osmanlı'nın son dönemleri değildir, genel itibariyle Osmanlı'daki tarih anlayışından söz edilmektedir- aydınları farklı rivayetler olmakla birlikte daha çok Oğuz Türkmenlerine dayanan bir tarih anlayışını benimsemişler lakin bu konuda detaylı çalışmalara girişmemişlerdir. Dönemin genel görüşüne göre Oğuz Türkleri genel olarak Moğol baskısı sebebiyle Orta Asya'dan Anadolu'ya göç etmiştir. Oğuz Türklerinin bir kolu olan Kayı Han boyu da Osmanlıların kurucusu olarak kabul edilmiştir. Bu tabuyu yıkan ilk isimler ise Ali Suavi (1838-1878) ve Ahmet Mithad Efendi (1844-1912) olmuştur. Zira Türk tarihini ilk kez belli başlı bir konu olarak ele alan Ali Suavi olmuştur. Osmanlıların Türk soyundan geldiklerini ilk kez açık ve güçlü bir biçimde ortaya koyan ve Osmanlılar hakkındaki yayınlarında Türklere oldukça geniş bir yer ayıran isim de Ahmet Mithad Efendi'dir. (Kushner, 1979: 41, 43, 44).

Bu tür çalışmaların yaygınlaşmasıyla birlikte, dönemin Türkçü aydınları nazarında Osmanlı tarihi, yavaş yavaş bütün bir Türk tarihinin bir parçası durumuna gelmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin bir Türk devleti olduğu genel bir kabul olarak yerleşmeye başlamıştır (Kushner, 1979: 60).

Bu görüşlerin oluşumunda yalnızca Batılı ülkelerde veya Osmanlıda yayınlanan eserler etkili olmamıştır. Osmanlı'nın bir Türk devleti olarak görülmesinde en etkin rol oynayan unsurlardan biri de bilhassa 18 ve 19. Yüzyıllarda Türk dünyasının muhtelif yerlerinden Osmanlı'ya yönelen göç hareketleridir.

1771 yılında Rusların Kırım'a girmeleri Kırım'dan Osmanlı topraklarına yönelik yaklaşık yarım yüzyıldan fazla sürecek olan bir göç dalgasını başlatmıştır. Kırım'ın 1783'te

Ruslar tarafından işgali ile birlikte ise Kırımlıların Anadolu'ya olan göçleri katlanarak artmaya başlamıştır (Uzunçarşılı, 1982: 408).

Benzer durumlar söz konusu iki yüzyıl boyunca yaşanan savaş ve karışıklıklar neticesinde meydana gelmeye devam etmiştir. 18. Yüzyılın sonlarına doğru Rusya'nın güneye ve doğuya doğru – bir başka deyişle Kafkasya ve Türkistan coğrafyalarına doğru yayılma hamleleri bölgedeki Tatarların ve diğer Türk topluluklarının Anadolu ve Balkanlara göç etmeye başlamasına sebebiyet vermiştir (Kushner, 1979: 15).

Gerek demografik yapıdaki değişimler, gerek Türkoloji ve Türk tarihi alanındaki entelektüel çalışmalar Osmanlı aydınlarının Türklüğe ve Türk milliyetçiliğine olan ilgilerini artırmıştır. Fakat bu ilgi ve söz konusu ilginin geliştirdiği milliyetçilik hareketleri, politik bir karşılıktan çok, önceleri kültürel bir karşılık bulmuş ve bir kültür hareketi olarak tezahür etmiştir. Bunun en önemli nedenlerinden biri dönemin Türkçü basın kuruluşlarının iç siyasi tartışmalara yönelmesinin yasaklanmış olmasıydı. Buna rağmen ise, söz konusu basın organlarının toplam tirajları 2. Abdülhamit devrinin ikinci yarısında otuz binlere ulaşmıştır. Bir gazetenin birden fazla kişi tarafından okunma ihtimali de göz önünde bulundurulduğunda gazetelerin etki alanı daha iyi anlaşılmaktadır. Söz konusu basın ve bu basın organlarının yayınları ile Türk milli duygusu yayılmış ve sonraki dönemlerin Türkçü hareketlerine kaynaklık etmiştir (Kushner, 1979: 20-22).

Söz konusu dönemin – 2. Abdulhamit döneminin ikinci yarısı- önemli yayın organlarından olan Osmanlı gazetesi, Türkçülüğünün temelini Türklerin Osmanlı Devleti'nin kurucu unsuru olmasını koymaktadır. Osmanlı gazetesinde yayınlanan yazıların ekseriyeti bir Türk hegemonyası savunusundan çok, Osmanlılık fikrinin uygulanmasının oldukça zora girdiği ve bu politikanın devam ettirilmesi durumunda imparatorluğun daha da parçalanacağına yönelik inanç ile şekillenmektedir. Bu milliyetçilik anlayışı ırkçı veya pancı bir anlayıştan ziyade savunmacı ve savunucularına göre zoraki bir milliyetçiliktir (Mardin, 1964: 103, 104, 202).

Dönemin bir diğer önemli yayını olan Meşveret gazetesinde, Halil Ganem'in neşrettiği yazılar ise doğrudan Osmanlıcı bir tutumu benimsemektedir. Kanun-i Esasi'ye yeniden işlerlik kazandırılması gibi Osmanlı'nın farklı unsurlarını bir araya getirecek ve

Osmanlılığı kuvvetlendirecek adımların savunulması söz konusu yayınların temelini oluşturmaktadır (Mardin, 1964: 138, 139).

Bu Osmanlıcı tutumun, politik anlamda Jön Türklerin daimi tutumu olduğu söylenebilir. Zira kültürel alanda Türkçü fikirlerini ortaya koymaktan vazgeçmeyen Jön Türkler, politik anlamda ise kendilerinden önceki yöneticilerin Osmanlılık siyasetine önemli oranda sadık kalmışlardır. Örneğin kültürel bir milliyetçiliğin sonucu olarak görülebilecek Türkçenin yaygınlaştırılma çabaları dahi Osmanlıcılığın gayelerine erişmek için birleştirici bir politika olarak görülebilir. Zira dönemin aydınlarının Türkçeyi birleştirici bir unsur olarak etkin kılmaya çalışmalarının temel hedefi ayrıştırmadan çok birleştirmektir. Fakat bu politika zamanla devletin gerçek savunucularının yalnızca Türkler olduğu fikrinin yayılması sonucunu doğurmuştur. Hatta farklı düşünen bazı yazarların zihinlerinde devletin güvenliğini korumak için demografik yapının da Türk olarak değiştirilmesi gereğine dair bir inanç taşıdıkları söylenebilir (Kushner, 1979: 149, 156, 157).

Jön Türklerin politik anlamda Osmanlılık ve hatta dönem dönem İslamcılık fikirlerini desteklemeleri dönemin önemli Türkçü entelektüellerinden olan Yusuf Akçura'nın tepkiyle karşıladığı bir durum olmuştur. Öyle ki Akçura, dönemin yönetici ve aydınlarının Fransızca ünvanlarının “Les jeunes Turcs” yani Jön Türkler olmasına rağmen, onların kendilerini “Yeni Osmanlılar” olarak tanımlamasının, Osmanlılık siyasetinin etkisi olduğunu savunmuştur. Fakat bunun yalnızca mantıklı bir çıkarım olduğunu da ilave etmiştir (Akçura, 2016a: 29, 30). Bir varsayım dahi olsa Akçura'nın böyle düşünmesine sebep olacak etmenlerin, dönem aydın ve yöneticilerinin politikalarında Osmanlılık ve İslamcılık fikirlerinin etkili olduğunu gösterdiği söylenebilir.

Akçura söz konusu fikirlerini ifade ederken dönem aydınlarından örnekler de vermektedir. Ahmed Vefik Paşa (1823-1891), Mustafa Celaleddin Paşa (1826-1876) ve Süleyman Paşa (1838-1892) gibi dönemin Akçura'nın ifadesiyle, “Türkçülüğü belirgin ve şuurlu” isimleri dahi siyaseten “milliyet-i Osmaniyye” ve “vahdet-i İslamiyye” fikirlerine öncelik tanımaktadırlar (Akçura, 2016a: 80).

Genel anlamda Jön Türklerin politik ve kültürel anlamda milliyetçilik algılarına bakıldığında; dönemin yönetici ve aydınlarının Türk kavramını gurur duyulacak bir kavram olarak görmeye başladıkları ve Türklüğü bir şeref nişanesi olarak görmeye başladıkları

söylenbilir. Anadolu'yu Türklerin ana yurdu olarak görmeye birlikte, Osmanlı sınırları dışında yaşayan Müslüman Türkler de yakın topluluklar olarak görülmeye başlanmıştır. En nihayetinde dönemin milliyetçilik anlayışının kültür temelli olduğu, başlıca dikkat edilmesi gereken bir husustur. Bu kültürel anlayışın ilmi yönü de elbette tartışmalıdır. Zira dönem aydınları ilk kez kendi milletlerinin benliğini hisseden ve buna ilgi duymaya başlayan düşünürlerdir. Bu aydınların Türk tarihi, dili ve kültüründen çıkardıkları argümanlar gerçeklikleri tartışılır olmakla birlikte – ki bu, söylediklerinin gerçek olmadığı manasını da taşımamaktadır zira dönemin Türkoloji çalışmalarının bazı sonuçları Türk tarihi, dili ve kültürü açısından oldukça aydınlatıcıdır- romantik unsurlar taşımakta ve milli hisse ve aidiyet şuuruna hizmet etmektedir (Kushner, 1979: 151, 152). Burada üzerinde durulması gereken asıl husus milli hissiyatın canlanmaya başlaması ve milli ilginin artmasıdır. En nihayetinde bir idealizm söz konusudur.

4.1.2. Milli Mücadele Döneminde Türk Milliyetçiliği

Osmanlı'nın son dönemlerinde bilhassa kültürel alanda şekillenmeye başlayan Türk milliyetçiliği fikri, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Anadolu'nun işgal edilmeye başlaması ile birlikte bir his olarak farklı bir hüviyete bürünmeye başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması süreci önce Osmanlıcılık, sonra da İslamcılık siyasetlerinin akamete uğraması ile hızlanmış ve Birinci Cihan Harbi'nin ardından elde kalan toprakların kurtarılması için başlayan Milli Mücadele de din ve anti-emperyalizm referansları başta olmak üzere milliyetçi bir hissiyat üzerinden gelişmiştir.

Türk milliyetçiliğinin politik anlamda da bir aksiyona dönüşmeye başladığı Milli Mücadele dönemindeki söz konusu milliyetçilik anlayışının en belirgin özelliklerinden biri anti-emperyalist oluşudur. Öyle ki söz konusu mücadele ve kaynağı olan Türk milliyetçiliği, dünya siyasetinde bir üçüncü yol olarak ortaya çıkan antiemperyalist milliyetçilikler için bir rol model olabilir. Fakat Türk milliyetçiliğinin bu karakteri ezilen halkların isyanıyla aynı kategoride de değerlendirilemez. Zira dönemin diğer ezilen halkların mücadeleleri ile Türk milliyetçiliği ve milli mücadele politikası arasında iki önemli farklılıklar vardır. Ayrıca bu iki farklılık milli mücadele dönemindeki milliyetçilik anlayışının da önemli iki ayağını oluşturmaktadır. Bu farklılardan ilki dönemin Türk milliyetçiliği anlayışının Batı karşıtı olmamasıdır. Zira Batılı devletlerle bir savaş durumunda olunmasına rağmen Batı medeniyeti ve Batılı değerler kabul edilmektedir. İkinci önemli fark da dönemin milliyetçilik

anlayışının anti-kapitalist olmamasıdır. Aksine Milli mücadele ile başlayan bu tür Türk milliyetçiliği anlayışı Türkiye'nin de kapitalist ekonomiye dahil olması gerektiğini ve ekonomik anlamda da medeniyet yarışında yer alması gerektiğini savunmaktadır (Georgeon, 2016: 8, 10). Fakat söz konusu iki karakterin kendini iyiden iyiye göstermeye başlamasının, Cumhuriyet'in ilanı ve sonrasına tekabül ettiğini belirtmek gerekmektedir. Milli Mücadele dönemi söz konusu fikirlerin köklerinin görünmeye başladığı dönem olması itibariyle dikkat çekicidir. Zira parçalanmış imparatorluğun elde kalan son toprak parçasında verilen Kurtuluş Savaşı, emperyalizm karşıtı ve ekonomik olarak müşkül durumda olmanın zorluklarının sonuna kadar farkında olduğu bir anlayış çerçevesinde vuku bulmuştur.

Milli Mücadele dönemindeki milliyetçilik anlayışının bir diğer önemli özelliği de din referansının oldukça ön planda oluşudur. Zira söz konusu dönemde Türklük dini tanıma dayanan şemsiye bir gerçeklik olarak değerlendirilmektedir. Zira Milli Mücadele'nin en önemli ayaklarından biri olan Birinci Meclis'te herhangi bir gayrimüslim mebus bulunmamasına karşın; farklı etnik kökenlerden gelen vekiller bulunmaktadır (Durgun, 2014: 85, 185).

Fikri anlamda bu iki referans noktası milli mücadele dönemindeki Türkçülük anlayışının özünü ifade etmektedir. Pratik açıdan bakıldığında Milli Mücadelenin önemli unsurlarından birinin, dönemin Türkçü kuruluşlarının başında gelen Türk Ocakları olduğu görülmektedir. Ocak mensupları hem fikriyat hem de teşkilatlanma açısından, Milli Mücadelenin başkomutanı olan Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer almışlar ve etkin rol oynamışlardır (Sarıay, 1994: 229).

Bu hususta, cumhuriyet döneminde de uzun yıllar Türk Ocakları'nın başkanlığını yapmış olan Hamdullah Suphi Tanrıöver'in ifadeleri dikkat çekicidir. Zira Tanrıöver; henüz ortada Milli Mücadele'ye dair bir emare yokken, hatta Kuvayı Milliye hareketi bile vuku bulmamışken, dönemin Türkiye'sinde mevcut bulunan yirmi sekiz Türk Ocağı şubesinin merkezi konumunda bulunan İstanbul Türk Ocağı'nın kendine lider olarak seçeceği kişide herhangi bir zorluk yaşamadığını ifade etmektedir. Dönemin İstanbul Türk Ocağı Tanrıöver'in tabiriyle yanı başındaki Babıali veya karşısındaki Saray'a değil, Anadolu'da bir ümit sembolü olan Mustafa Kemal Paşa'ya başvurmuş ve onun etrafında kenetlenmiştir (Tanrıöver, 1987: 11).

Yusuf Akçura ise Türk Ocakları'nın Milli Mücadeleye verdiği desteğin tabii olduğunu, zira Mustafa Kemal önderliğinde başlayan milli hareketin, milli bir Türk devletinin kuruluşunu amaçladığını ifade etmektedir. Bu amaçla Türk Ocakları Milli Mücadele döneminde İstanbul'da düzenlenen milli mitinglere öncülük etmiş, Anadolu'nun muhtelif yerlerindeki milli mücadele teşkilatlarıyla yakın ilişki içerisinde olmuştur. Ayrıca son Osmanlı Mebusan Meclisi seçimlerinde de ocak mensupları "Milli Türk Fırkası" adlı bir fırka kurarak seçimlere girmiş ve iki mebusluk kazanarak milliyetçilerin meclisteki varlığını kuvvetlendirmiştir. Daha sonra söz konusu iki vekil de – biri Antalya mebusu Hamdullah Suphi Beğ, diğeri ise Kütahya mebusu Ahmed Ferid Beğ'dir- Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisi'ne katılmışlardır. Dönemin Türk Ocakları'nın etkinliğinin bir göstergesi de İstanbul'da bulunan İngiliz işgal kuvvetlerinin ocağın tüm faaliyetlerine engel olmak için elinden geleni yapmasıdır. Zira 9 Mart 1929 tarihinde ocağın Bayezid'deki merkezi işgal kuvvetlerince işgal edilmiş, daha sonra ocak merkezi haline getirilen bir başka bina da yine işgale uğramıştır. Dönemin Türk Ocakları Merkez Heyeti Başkanı Hamdullah Suphi, işgallere karşı almaları gereken tavır hakkında bir mektup yazmak suretiyle Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup yazmıştır. Mustafa Kemal de kendilerine cevaben işgallerin protesto edilmesi ve mitingler düzenlenmesinin yerinde olacağını ifade etmiştir (Akçura, 2016a: 266, 267).

Tüm bunlar dönemin en önemli Türkçü kuruluşlarının başında gelen Türk Ocağı'nın Milli Mücadele'de oynadığı etkin rolün göstergesidir. Ayrıca pratikteki bu etkinliğin fikri anlamda da daha sonra kurulacak milli Türk devletine etkisi olduğu da ifade edilebilir.

4.1.3. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Milliyetçiliği

Milli Mücadele'nin ve kazanılan savaşların ardından imzalanan Lozan Anlaşması (1923)'na göre Türkler ve Yunanlılar gerçek yurtlarına dönmüşlerdir (Kushner, 1979: 157). Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin fikri anlamdaki iki temeli medeniyetçilik ve milliyetçilik görüşleri olmuştur. Bir başka ifadeyle yeni kurulan devlet kendisini bu iki ideoloji çerçevesinde tanımlamaya çalışmıştır. Medeniyetçilik ilkesi Batı düşünce ve yaşam tarzını merkezine alırken; milliyetçilik ilkesi de Türklerin kökeninin Orta Asya'da olduğunu ve mevcut Türk milletinin dil ve tarih birliğine sahip olduğunu temel almaktadır. Fakat buradaki milliyetçilik de medeniyetçilik karşısında ancak araçsal bir pozisyonda varlığını sürdürebilmektedir (Durgun, 2014: 71). Bu araçsallık bir başka ifadeyle bir inşa sürecine de

işaret etmektedir. Zira yeni cumhuriyetin milliyetçilik anlayışı ve millet mefhumuna bakışı medeniyetçilik ilkesi ışığında “inşa edilecek” bir millete dayanmaktadır.

Bu durumun önemli örneklerinden biri de daha sonraki dönemlerde başbakanlık görevi de yapan Recep Peker tarafından 1936 yılında Ankara ve İstanbul Üniversitelerinde verilen İnkılap Tarihi derslerinin notlarındaki şu ifadelerde oldukça nettir (Tanyu, 1981: 13):

“ Her ulusun müşterek bir inanç istikameti olmalıdır. İşte üniversite ve yüksek tahsil gençleri için inkılap dersleriyle amaç edinilen şey, Türk ana inaniş istikametini sizlere aşılama, sizlerin kafalarınıza yerleştirmektir.”

Cumhuriyet döneminin resmi milliyetçilik anlayışı dönemsel olarak değişikliklere uğramıştır. Zira 1930’larda gelişen resmi milliyetçilik anlayışı Cumhuriyetin ilk yıllarından da farklı nitelikler taşımakta Türklerin kökeninin Anadolu’da olduğunu işaret etmektedir. Bu sav, Hititler gibi toplulukları “Türk” kavramı çatısı altına almaktadır (Kushner, 1979: 157).

Bu resmi milliyetçilik anlayışındaki değişimin altında yatan temel sebep, Yunanlılar ve Ermeniler ’in tarihi süreçleri örnek göstererek Anadolu’nun kendilerinin ana vatanı olduğunu iddia etmesine karşı bir savunma mekanizması geliştirilmesi ihtiyacıdır. Yani temel hedef Anadolu’nun geçmişte de bir Türk yurdu olduğunu savunmak ve böylece başka milletlerin Anadolu üzerindeki hak iddialarını bilimsel yolla çürütmektir. Burada göze çarpan en net sav “Önce gelen haklıdır” önermesidir. Bu nedenle de Anadolu’nun ilk sakinlerinin Türklüğünü ortaya koymak amacıyla Türk Tarih Tezi için çalışmalara başlanmıştır (Durgun, 2014: 77). Bu çalışmalar yeni cumhuriyet için oldukça önemliydi. Zira devletin ve milletin bulunduğu coğrafyadaki varlığını meşrulaştırma amacı gütmekteydi.

Düzenlenen Türk Tarih Kongreleri sonucu oluşturulan ve dünyaya duyurulan Türk Tarih tezi, özü itibariyle Türklerin kökeninin binlerce yıl öncesinde Orta Asya’ya uzandığını ve Türklerin brekisefal kafa yapısına sahip bir ırk olduğunu savunmaktadır. Teze göre Türkler, Orta Asya’daki bir iç deniz etrafında medeniyet kurmuş lakin değişen iklim şartları sonucu yurtlarını terk ederek Çin, Hindistan, Mısır, Mezopotamya, İran, Anadolu,

Yunanistan ve İtalya'ya göç etmişlerdir. Bu tezin üç temel savı şunlardır (Durgun, 2014: 78, 79) :

- Türkler dünyanın farklı yerlerindeki brekisefal ırkların ataları konumundadır.
- Göç eden Türkler yine dünyanın muhtelif yerlerindeki uygarlıkların yaratıcısı konumundadırlar.
- Hititler vasıtasıyla Türkler Anadolu'daki en kadim uygarlığın kurucusu ve haliyle Anadolu'nun gerçek sahipleridirler.

Dönemin milliyetçilik anlayışında net bir biçimde göze çarpan özellik Batı karşısındaki savunmacı bilinçaltıdır. Bunun nedenleri irdelendiğinde dönemin Batı dünyasının ırk temelli çalışmalara oldukça önem verdiği görülmektedir. Üstelik Avrupa'nın pek çok yerinde bir üstün ırk nazariyesinin yayılmaya başladığı da görülmektedir. İnsanlık beyaz, sarı ve siyah olmak üzere hiyerarşik olarak üç ırka ayrılmış ve beyaz ırk diğer ırklara göre üstün görülmeye başlanmıştır. Bu üstün ırk nazariyesinin Türk siyasal hayatına da elbette etkisi olmuştur. Türkler, beyaz, sarı ve siyah olarak sınıflandırılan ırklardan ikinci sınıf olarak görülen sarı ırka mensup olarak değerlendirilmekteydi. Avrupa'daki pek çok üniversitedeki bu değerlendirmeler Afet İnan'ın durumu Mustafa Kemal Atatürk'e iletmesi ile Türkiye için de bir ilgi alanı olmaya başlamıştır. Afet İnan Atatürk'ün telkini ile doktora tezini Anadolu'da yaşayan Türk ırkı üzerine yapmaya karar vermiş ve Avrupalı akademisyenleri dahi şaşırtan, 64000 kişinin kafatası örneğinin alındığı bir çalışma gerçekleştirmiştir. O yıllarda ülke nüfusunun 15 milyon oluşu göz önünde bulundurulduğunda rakamın büyüklüğü bir kez daha anlaşılmaktadır. Bu durum dönemin Avrupa'sının Türklere bakışına karşı bir refleks olarak değerlendirilebilecektir (Öksüz, 2016: 71-72).

En nihayetinde resmi milliyetçilik anlayışında sosyolojiye öncelik veren bir anlayıştan antropolojiye önceleyen bir anlayışa geçilmiştir (Durgun, 2014: 101). Zira Afet İnan'ın Anadolu'da yaptığı çalışmalar Avrupalı antropologların da ilgisini çekmiş ve "18. Uluslararası Antropoloji Kongresi" nin Türkiye'de gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Dünyanın pek çok yerinden saygın antropologlar söz konusu kongre için makaleler göndermiştir. Üstelik söz konusu kongre genç Türkiye Cumhuriyeti'nde düzenlenecek ilk kongre olacak olması hasebiyle de Mustafa Kemal tarafından ayrıca bir ilgi görmüş ve Atatürk gelen makalelerin bir an önce yayınlanmasını istemiştir. Söz konusu makaleler

Mustafa Kemal'in ölümünden kısa bir sonra "18. Beynelmilel Antropoloji ve Prehistorik Arkeoloji Kongresi" adı ile yayınlanmış fakat kongre İkinci Cihan Harbi'nin çıkması nedeniyle iptal edilmiştir (Öksüz, 2016: 72). Tüm bu gelişmeler, Avrupa'da meydana gelen gelişmelerin de büyük oranda etkilemesiyle resmi milliyetçilik anlayışının antropolojiye ve ırka dayalı bir anlayışa doğru evrildiğini göstermektedir.

Tarih Kongrelerinde sunulan çalışmalar öyle noktalara varmıştır ki, Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu Selçuklu Türkleri ile ilgili kazı çalışmaları yapmış, Anadolu'daki eski kavimlerin iskeletlerini tetkik etmiş ve ırk bakımından Selçuklular ile aynı olduklarını ve bunun da bir sürekliliğin göstergesi olduğunu savunmuştur (Tanyu, 1981: 30).

Bu hususta dikkat çeken örneklerden biri de yine 1936 yılında basılan İnkılap Tarihi ders notlarında bulunmaktadır. Notlarda Recep Peker oldukça kötü bir durumdayken ayağa kalkan bir milletin coğrafya ve "kan" vaziyetinin de oldukça önemli olduğunu vurgulamaktadır (Tanyu, 1981: 13). Daha çarpıcı bir örnek de 1940 yılında gerçekleştirilen Birinci CHP Konferansında Agop Dilaçar'ın şu ifadeleridir (Tanyu, 1981: 10) :

"Türkçülük ırkçı olmadığı için noksandır. Kemalizm ona ırkçılığı ilave etmiştir."

Agop Dilaçar'ın açıkça ifade ettiği üzere Türk Tarih Kongreleri ile başlayan süreçten itibaren başlayıp bilhassa Atatürk'ün ölümü sonrasında gelişen ırkçı anlayış, Osmanlı'nın son dönemlerinde filizlenen Türkçülükten oldukça farklıdır. Zira Osmanlı'nın son dönemlerindeki milliyetçilik daha kapsayıcı ve kesinlikle ırk veya kavme dayalı millet anlayışını reddeden bir anlayışa sahiptir. Zira "İrk atlarda olur" diyen Gökalp'in milliyetçilik anlayışı ile cumhuriyet döneminde Batı karşısındaki savunmacılığın etkisiyle iskelet ölçümlerine kadar varan ırkçılık arasında oldukça derin farklılıklar vardır.

Gökalp'in kültüre ve milli terbiyeye dayalı millet ve milliyetçilik anlayışı Mustafa Kemal Atatürk tarafından da benimsenmiş (Tanyu, 1981: 35) fakat Batı'da yükselen üstün ırk nazariyeleri ve Anadolu üzerinde Yunan ve Ermenilerin tarihe dayalı hak iddiaları Mustafa Kemal'i Türk Tarih Tezi'nin hazırlanması için ön ayak olmaya yöneltmiştir.

Türk Tarih Tezi'nin savunduğu fikirlerin doğruluğu veya bilimselliği bir yana, en nihayetinde bu tez iki cihan harbi arasında Avrupa'da vuku bulan antropolojik ilginin

Türkiye'deki yansımasıdır. Üstelik söz konusu çalışmalar on yıl gibi bir sürede Türklerle ilgili önyargıların kırılmasına katkı sağlamıştır. Türklerin sarı ırka mensup oldukları savı çürütülmüş ve dönemin bilim dünyasının büyük bir kesimi bu tezleri en azından anlamlı bulmuştur. Diğer veciz bir ifadeyle bu tezler sayesinde Anadolu insanı bilim dünyasında sınıf atlamış ve Avrupalılar ile aynı kefeye konmaya başlanmıştır (Durgun, 2014: 119-121).

Zaten dönemin temel hedefi verilen İnkılap Derslerinde de görüldüğü üzere Türk ulusunu en üstün ulus haline getirmeye çalışmaktır. Zira tüm çalışmaların, tezlerin amacı budur (Tanyu, 1981: 16).

Fakat burada değinilmesi gereken önemli bir detay da dönemin kaynaklarında ırk tabirinin, kan veya antropolojik bir kökten çok doğrudan millet anlamında kullanılıyor olmasıdır. Uzun yıllar boyunca kavim, ırk ve millet kavramları aynı anlamda kullanılmıştır (Toprak, 2012: 147). Zira antropolojik bakış açısının temeli tamamen Batı karşısındaki üstünlük-aşağılık mücadelesi ile ilgilidir. Ülke içerisindeki durum değerlendirildiğinde yapılan antropolojik çalışmalarda insanlar etnik kökenlerine göre değil tamamen fiziki – brekisefal, dolikosefal veya mezosefal- özelliklerine göre değerlendirilmekteydiler. Özetle farklı etnik kökenden brekisefal bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı, dolikosefal bir Türk'e göre devlet açısından çok daha evla idi. Ayrıca bir not olarak cumhuriyet döneminde herhangi bir şekilde bir ırk ıslahı çalışması olmadığı, yabancı evlilikten sakındırma, göç politikaları ve benzeri bir anlayışın olmadığı da ifade edilebilir. Zira bu da asıl meselenin Batı karşısındaki aşağı ırk pozisyonundan kurtulmak olduğunun ve ülke içerisinde herhangi bir ırka dayalı politika izlenmediğinin göstergesi olarak kabul edilebilir (Toprak, 2012: 60, 173).

Dönemin Batı'ya karşı güdülen savunmacı üstün ırk politikası kendini pek çok sembolde de göstermiştir. Harp Okulu Marşı'ndaki "Yıldırımlar yaratan bir ırkın ahfadıyız" veya Onuncu Yıl Marşı'ndaki "Türk'üz bütün başlardan üstün olan başlarız; tarihten önce vardık, tarihten sonra varız" dizeleri Türklerin de üstün ırklardan biri olduğunu gösterme çabalarının birer tezahürüdür (Durgun, 2014: 118). Ayrıca bu üstünlük fikri, yıllarca savaşlardan yenilgiyle çıkmış ve pek çok cephede büyük felaketler yaşamış bir topluma özgüven kazandırma ve birliktelik duygusunu pekiştirme amacı da taşımaktadır.

Cumhuriyetin ülke içerisine yönelik millet tanımı ve milliyetçilik anlayışına dair ise İkinci Türk Tarih Kongresinde Ali Fuat Başgil'in yaptığı sunum oldukça net fikirler vermektedir. Zira Başgil sunumunda öncelikle dünyada iki temel milliyet anlayışı olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan biri, birlikte yaşama arzusuna dayanan, nispeten subjektif bir anlayışa dayalı Fransız milliyet sistemidir. Diğeri ise, kan ve dil birliği gibi daha objektif faktörlere dayalı ve doğal faktörleri dayanak noktası olarak alan Alman milliyet sistemidir. Başgil'e göre ise milleti meydana getiren unsurlar bu iki milliyet sisteminin de argümanlarının birleşimi ile açıklanabilir. Yani millet, ne yalnızca hissiyat ile ne de yalnızca dil, soy gibi somut unsurların bir araya gelmesi ile oluşmamaktadır. Müşterek soy, dil, tarih, kültür ve ideal birbirini tamamlayan unsurlardır. Dolayısıyla Türk milleti de; Türk soyundan geldiğine inanan, Türkçe konuşan, Türklüğün tarihini benimsemiş olan gönlü ve kültürü ile Türk olduğunu ifade eden vatandaşlardan oluşmaktadır (Tanyu, 1981: 105).

Türklerin Anadolu'daki tarihi varlığı hususunda ise, Hititlerin Türk olup olmadığı bir yana; Anadolu'ya has kültürel unsurların modern Türkiye'de varlıklarını sürdürdükleri görülmektedir. Anadolu'da sürdürülen arkeolojik ve antropolojik çalışmalar Türklerin Anadolu'daki izlerinin bir devamlılık gösterdiğini işaret etmektedir (Lewis, 2009: 7).

Bu devamlılık inancından hareketle, Türk Tarih Tezi'nin hazırlanmasının arka planında bulunan “ Önce gelen haklıdır” farklı bir anlayış almaya başlamıştır. Bu yeni anlayış, üzerinde yaşanan toprağın vatan oluşunu, yine üzerinde yaşayan insanların ne kadar süredir orada olduklarından çok söz konusu topraklar için ne kadar bedel ödedikleri ile değerlendirmektedir. Zira Türkler Anadolu için yüzyıllar boyunca sayısız şehit vermiş ve Anadolu'yu bu şekilde kendilerine vatan kılmışlardır (Arık, 1981: 84).

Yine milliyet, kavim, ırk ve millet mefhumlarının gerek devlet, gerek aydınlar ve gerekse de halktaki karşılığı açısından Türk Tarih Tezi'nin savunularına göre oldukça değiştiği söylenebilir. Türk milleti ile kaynaşmanın ve Türk milletine mensubiyetin ana unsuru doğum yerinden çok toplumun samimi bir üyesi olmak ile ilgilidir. Bu fikir Türk toplumunun zihninde yerleşmiştir. Ayrıca İslamiyet de Türk karakterinin bütünlüğü içerisindeki yerini muhafaza etmiş ve en önemli unsurlardan biri olarak mevcudiyetini sürdürmüştür. Ancak milli ve ırki bağların önemi de azımsanmamalıdır (Kushner, 1979: 159).

4.2. Modern Türk Milliyetçiliğinin İnkişafında Etkin Rol Oynayan Başlıca Aktörler

Osmanlı'nın son dönemlerinden başlamak üzere, cumhuriyetin ilk dönemlerini de kapsamak üzere Türk milliyetçiliğinin gerek kültürel gerek de politik anlamda temellerinin oluşumunda pek çok düşünürün rolleri olmuştur. Jön Türklerden cumhuriyeti kuran kadroya değin pek çok Türkçü düşünür, önemli eserler neşretmiş ve Türkçülük fikriyatına katkı sunmuştur. Fakat Modern Türk milliyetçiliğinin iyiden iyiye şekillenmeye başlaması 20. Yüzyılın başları itibariyle olmuştur. Söz konusu dönemde de Türkçülüğün hem bir fikir akımı olarak güçlenmesi hem de bir aksiyon olarak Türk siyasal hayatında rol oynamaya başlaması üç önemli aktörün ön plana çıkması ile olmuştur. Bu aktörler Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ve kurumsal anlamda da Türkçülerin tabir-i caizse buluşma noktası olan Türk Ocakları olmuştur.

4.2.1. Ziya Gökalp

Ziya Gökalp'in temel fikirleri ve Türkçülük fikrine önemli katkıları ile yön verişinin anlaşılabilmesi için öncelikle nasıl bir hayat geçirdiği ve kabaca nasıl bir karaktere sahip olduğunun bilinmesi önemlidir.

1876'da Diyarbakır'da dünyaya gelen Gökalp, ilk ve orta öğrenimini bu kentte tamamlamış; ortaokulda Fransızca, Arapça ve Farsça eğitimi almasının yanı sıra Gazali, İbn-i Sina, Farabi, İbn-i Rüşd, İbn-i Arabi ve Celaleddin Rumi gibi düşünürlerin fikirleriyle de bu dönemde tanışmıştır. Daha sonra başkent İstanbul'a giden Gökalp yaşadığı ruhi bunalımlar neticesinde intihar girişiminde bulunmuş; ayrıca fikirlerinden dolayı önce iki yıl hapis yatmış, ardından da Diyarbakır'a sürülmüştür. 1908'den sonra ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik Kongresi'ne Diyarbakır delegesi olarak katılmış ve 1918'de cemiyetin dağılacağı zamana dek sürdüreceği olduğu Merkez-i Umumi üyeliğine seçilmiştir. 1909-1912 yılları arasında Selanik'te; 1912 sonrasında da İstanbul'da çalışmalarını sürdürmüş ve Türkçülük fikrinin önde gelen isimleri arasına adını yazdırmıştır. Birinci Cihan Harbi'nin kaybedilmesinin ardından Malta'ya sürülse de Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması ile Türkiye'ye geri dönmüştür. Savaşın kazanılmasının ardından İttihat ve Terakki'nin yeniden kurulmasını savunanlara mesafeli durmuş ve Mustafa Kemal Atatürk'e sadık kalmayı tercih etmiştir. Gökalp, gerek kurulan yeni mecliste Diyarbakır mebusu olarak aktif siyasette rol almış gerekse de Türk Medeniyeti Tarihi ve Türkçülüğün Esasları gibi önemli eserlerini bu

dönemde neşrederek dönemin önde gelen fikir adamlarından biri olmuştur (Heyd, 2001: 21-45).

Fuat Köprülü; Ziya Gökalp'in çoğunlukla mahcup, sessiz ve alçakgönüllü olduğunu ifade etmektedir. Daha doğrusu dışardan bakıldığında böyle görünen Gökalp, samimi çevresinin yanında neşelenmekte, uzun ve hararetili açıklamalarda bulunmakta idi. Dışarıya karşı; kendine sorulan alelade sorulara bir iki kelimelik cevaplar veren bir yapıda olan Gökalp, sevdiği ahbablarının yanında adeta bambaşka biri olmaktadır (Kösoğlu, 2013a: 97). Ayrıca Gökalp hakkında ifade edilmesi gereken bir diğer önemli husus onun, dönemin diğer mütefekkirlerine nazaran sahip olduğu "taşralı" kimliktir (Georgeon, 2016: 92, 93). Zira gerek Diyarbakır'da doğup büyümüş olması, gerek halka ve halkçılığa verdiği değer; taşraya verdiği değer ve ona duyduğu inancın önemli bir göstergesidir.

Genel itibariyle zorluklarla dolu bir yaşam geçiren ve dışarıya karşı mahcupluğu ile bilinen Gökalp, iki önemli bilim sahasının Türkiye'de yayılmasını sağlayan isim olmuş ve Türkçülüğe katkıları bir yana Türk bilim hayatında da önemli rol oynayan bir aktör olmuştur.

1910 senesinde Selanik Sultani Mektebi'nde verdiği sosyoloji dersleri o güne kadar imparatorluk içerisinde verilen, bu alandaki ilk dersler olmuştur (Kösoğlu, 2013a: 87). Zira Gökalp Türkiye'de, Auguste Comte ve Emile Durkheim akımından esinlenerek bir sosyoloji akımı kurmuş ve daha sonra Darülfünun'da ilk sosyoloji kürsüsü kurulmuştur. Sosyoloji biliminin modern Türkiye'de lise müfredatına kadar girmiş olması, Gökalp'in çalışmalarının kıymetli bir sonucudur (Georgeon, 2016: 94). Ayrıca yine Gökalp'in Türkoloji alanındaki çalışmaları kendisinden sonra Türk üniversitelerinde bu alanın gelişmesine öncü olmuştur (Heyd, 2001: 190, 191).

Türkiye'de özellikle sosyal bilimler alanındaki gelişmelerin kurucularından olan Gökalp'in siyasi ve sosyal alanlardaki görüşleri de oldukça önemli ve dönemin ruhunu yansıtması açısından değerlidir. Zira o da dönemin diğer pek çok aydını gibi öncelikle Osmanlılık fikrinin savunucusu olmuş (Georgeon, 2016: 19) , kaybedilen savaşlar ve toprakların ardından politik anlamda savunmacı bir Türkçülük anlayışını savunmaya başlamış; kültürel alanda ise Türkçülüğünü daima ifade etmiştir. Hatta Georgeon'un ifadesiyle Gökalp; Türk ulusunu arayan bir aydın ile Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü

korumayı ana hedef bilen bir Jön Türk idarecisi arasındaki çelişki veya gerilimi barındıran biri düşünürdür (Georgeon, 2016: 96).

Üstelik Gökalp; devletin içerisinde bulunduğu durumdan kurtuluşu için sunulan reçetelerden bir diğeri olan İslamcılık ile de Türkçülüğün bir beraber olduğunu da savunmaktadır. Doğrudan “Türkçülük aynı zamanda İslamcılıktır” ifadesini de kullanmaktadır (Gökalp, 2016b: 47).

Fakat siyasi anlamda Osmanlı'nın son dönemlerinde diğeri –neredeyse- tüm fikir adamları gibi Gökalp'in de önceliği mevcut devletin korunmasına atfetmiş olması oldukça anlaşılabilir bir durumdur. Zira bu durum Türk milliyetçiliğindeki, devleti önceleyen yapı ve anlayışın bir tezahürüdür. Bu durum, Gökalp'in Türkçü bir fikir adamı olması ve hatta Türkçülüğün teorisyenlerinden olması önünde herhangi bir engel teşkil etmemektedir.

Ziya Gökalp'e göre Türkçülüğün ilk “babaları” Ahmed Vefik Paşa ve Süleyman Paşa'dır. Batıdaki Türkperestlik ve Türkoloji çalışmaları, Türkiye'de bilhassa bu iki önemli isim tarafından geliştirilmiştir. Ayrıca İsmail Gaspıralı tarafından çıkarılan Tercüman Gazetesi ve yine Gaspıralı'ya ait “Dilde, Fikirde, İşte birlik” ilkesi Türkçülüğün tekamülünde önemli rol oynamıştır (Gökalp, 2014: 25).

Gökalp'in millet kavramına bakışı, Osmanlı'nın son döneminde ortaya çıkan Türkçülük akımının, tabir-i caizse Türklerin kültür ve medeniyet anlayışlarına uyarlanmış hali gibidir. Zira Gökalp'in ölümünün ardından Avrupa'da yükselen ırkçı nazariyeler göz önüne alındığında Gökalp'in millet kavramına bakışı daha da değer kazanmaktadır.

Gökalp öncelikle bir topluluğun millet olması için tek başına yeterli olmayacak faktörleri saymakta, daha sonra bir millet tanımı yapmaktadır. Ona göre millet dilce, dince, ahlakça, güzel sanatlarca ortak kanaatleri bulunan yani ortak bir terbiyeye mensup olan fertlerden oluşan bir zümredir. Gökalp bunu Anadolu'da bir samimiyet gösteresi olarak dile getirilen “Dili dilime uyan, dini dinime uyan” ifadesi ile formüle etmiştir. Ona göre insanlar kanca yakın olduğu insanlardan çok, dil ve dince yakın olduğu insanlarla birlikte yaşamak isteyeceklerdir. Zira insanların şahsiyetleri bedenlerinde değil ruhlarındadır (Gökalp, 2014: 37, 38). “Dili dilime uyan, dini dinime uyan” tanımlaması, bütün Türkleri bir olarak gören

ve ortak din ve dil vurgusuyla bu birlikteliği perçinleyen İsmail Gasıralı'nın da dile getirdiği bir ifadedir (Akçura, 2016a: 106).

Ayrıca Gökalp'in sosyal toplulukların ırk temelinde sınıflandırılmaya çalışılmasına son derece olumsuz baktığı ve ırkın ancak hayvanlarda önemli olacağını, hayvanların cinslerine göre ayırt edilmesinin işlevsel olabileceğini savunması son derece dikkat çekicidir. Zira Gökalp'e göre insanlarda ırkın sosyal niteliklere hiçbir etkisi yoktur. Türküm diyen her fert Türk olarak tanınmalıdır (Gökalp, 2014: 39). Örneğin ırk bakımından Türk olmadığı halde terbiye ve kültür açısından tamamen Türk olan, hatta böyle olup milli savaşlarımızda fedakarlıklar gösteren çok sayıda Müslüman vardır. Aldıkları terbiye hasebiyle bu insanlar Türk'tür ve Türk cemiyetinden başka bir cemiyette yaşamaları veya Türk idealinden başka bir ideal için çalışmaları söz konusu değildir (Gökalp, 1973: 228, 229).

Gökalp'in millet kavramına yaklaşımındaki kültürü ve terbiyeyi merkeze alan anlayışı, onun Türkçülük anlayışının bir tezahürü olduğu gibi; milliyet ve milliyetçilik mefhumlarına bakışını da önemli oranda yansıtmaktadır. Zira Gökalp'in milliyetçilik anlayışı kültürel öğelere dayanmakta; üstelik bu kültür milliyetçiliği de diğer milletlerin kültürlerini küçümsemeye değil tamamen kendi kültürüne "meftun" olup onu en güzel kültür olarak görmeye dayanmaktadır. Haliyle, Gökalp'in tabiriyle şoven veya bağnaz değildir (Gökalp, 2014: 122).

Fakat milliyetçiliği doğran etmenlere bakışının onu biraz "inşacı" bir anlayışa yaklaştırdığı da söylenebilir.

Gökalp'e göre kolektif tasavvurlar büyük buhranlar esnasında ortaya çıkmakta ve şiddetli heyecanlarla daha da kuvvetlenmektedirler. Türkçülerin ortaya attıkları fikirler başlangıçta umum bir topluluğa ait iken; Trablusgarp, Balkan ve Cihan Harbinde yaşanan felaketler Türkçü fikirlerin halka yayılmasına sebep olmuşlardır (Gökalp, 2014: 90). Bu yayılma, milli dayanışmanın güçlendirilmesi gereken zamanların önemine dikkat çekmektedir. Gökalp bu hususta da kültürü ön plana çıkarmakta; milli dayanışmayı kuvvetlendirmek için öncelikle aydınların milli kültürü yükseltmeleri gerekmektedir (Gökalp, 2014: 103).

Burada aydınların milli kültürü yükseltmelerinden kasıt bir kültür icadından çok halkta var olan kültürün, medeniyet vasıtasıyla yükseltilmesi olsa gerektir. Zira Halka Doğru ilkesiyle aydınların halktan hars öğrenmesi gerektiğini savunan Gökalp'in kültürel icattan söz etmesi pek olası değildir. Ancak Gökalp'in var olan kültür üzerine, aydınların yönlendirmesi ile halka bir milli bilinç aşılması gerektiğini düşündüğü söylenebilir. Bu da, Gökalp'in tamamen olmasa da bazı hususlarda inşacı çizgiye kaydığını göstermektedir.

Bu inşacı anlayışın temelinde ise, Gökalp'in dönemin sosyoloji anlayışının kabul etmesi ve görüşlerini buna göre şekillendirmesi vardır. Dönemin sosyoloji ilmi açısından hakim görüşü, toplulukların dört evreden geçerek millet aşamasına ulaşmış olduklarıdır. Zira bu görüşe göre topluluklar kabile evresi, kavim evresi ve ümmet evresini geride bırakarak en nihayetinde bir millet olabilmektedir. Kösoğlu'na göre Gökalp bu görüşü kabul ederek tarihsel derinliği sosyolojiye "feda etmektedir". (Kösoğlu, 2013a, 134). Fakat, Gökalp'in bu anlayışı benimsemiş olması –hatta yer yer inşacı anlayışa kayıyor oluşu- onun Türk tarihinin derinliği ve zenginliğine olan ilgisini de gölgelememektedir. Zira Gökalp bu tarihi süreci oldukça önemsemektedir. Hatta Türk Medeniyeti Tarihi gibi doğrudan bu süreci merkeze alan bir eser yazmıştır.

Gökalp'i inşacılığa yaklaştıran önemli bir örnek ise milli kültürün "şuurlu" hale getirilmesi için Milli Müze, Etnografya Müzesi, Milli Hazine-i Evrak, Milli Tarih Kütüphanesi gibi kurumlar oluşturulması gerektiğini savunmasıdır (Gökalp, 2014: 108). Bu kurumların çoğu modernist bir milliyetçilik kuramcısı olan Benedict Anderson'ın milletler ve milliyetçiliklerin ortaya çıkmasında önem atfettiği ve inşacı anlayış olarak yorumladığı kurumlardır.

Bir başka örnek de Gökalp'in eğitimin zorunlu ve parasız olması hususundaki fikirleridir. Zira Gökalp'e göre her ferde seçim hakkı verilmesi, milletin bilinçlendirilmesi gereğini doğurmakta bu da milli eğitimin zorunlu ve parasız olması gereğini ortaya koymaktadır (Gökalp, 1973: 218). Modernist milliyetçilik teorisyenlerinin önemli bir kısmı, devletin verdiği eğitimin bir millet inşası projesinin en önemli ayaklarından biri olduğunu savunmaktadır. Gökalp'in bu husustaki görüşleri kültürel olarak belli değerlerin eğitim yoluyla halka aşılması olmasa da; halkın siyasal tercihlerini belirli bir bilinç ile yapmaları gerektiğine duyduğu inanç klasik halkçı Gökalp çizgisinin biraz dışındadır. Haliyle inşacılığa bir kayış olarak değerlendirilebilir.

Ayrıca her ne kadar kadim Türk tarihine eğilerek Türkçülüğün bunu keşfetmesi gerektiğini savunsa da bazı yazılarında Gökalp; dünyanın farklı yerinde yaşayan Türkler için ortak bir harsın “yaratılması” gerektiğini de ifade etmektedir (Gökalp, 2016b: 63).

Fakat muhtelif ifadeler Gökalp’ın genel anlayışının önüne geçebilecek kadar temellendirilmemekte ve Gökalp tarafında da sık kullanılmamaktadır. Zira Gökalp genel itibariyle Türk milli kimliğinin halk tarafından şuurlu bir biçimde benimsenmesi için milli tarih ve kültürün inşacı veya icadına değil keşfine ihtiyaç olduğunu savunmaktadır. Bu hususta da bilhassa antik dönem Türk tarihine eğilmeye ihtiyaç olduğunu ifade etmektedir (Gökalp, 2016b: 28). Burada değinilmesi elzem olan bir husus da Gökalp’ın antik dönem Türk tarihini başlattığı noktadır. Zira Gökalp açık bir biçimde dönemin bazı yazarlarının savunduğu, Türklerin kökenlerinin Sümerlere, İskitlere veya Kumuklar gibi erken dönem Anadolu kavimlerine dayandığı tezinin kanıtlanmamış olduğunu ifade etmektedir. Üstelik Gökalp’e göre bu bağ ispat edilse bile, söz konusu kavimlerle ilgili yeterli bilgi olmadığı için net yorumlarda bulunulması mümkün değildir. Türk tarihinin aydınlatılmasında meçhulden maluma gitmektense evvela malum olan aydınlatılmalıdır. Türk tarihinde malum olan en net kanıtlar da Çin kaynakları ve Orhun abideleridir (Gökalp, 2015: 233, 234).

4.2.2. Yusuf Akçura

Modern Türk milliyetçiliğinin gelişiminde önemli rol oynayan bir diğer ünlü Türkçü düşünür de Akçuraoğlu Yusuf’tur. Akçura, Gökalp’ın savunduğu Türk milliyetçiliği anlayışının biraz daha dışında bir anlayışa sahiptir. Onun fikirlerini değerlendirebilmek için de öncelikle hayat hikayesinin irdelenmelidir.

Gökalp ile aynı yılda yani 1876’da Rusya’nın Simbir bölgesinde dünyaya gelen ve bir Tatar olan Akçura, çok kısa bir süre sonra İstanbul’a geldi ve ortaöğrenimini tamamlayıp Harbiye’ye girdi. O da tıpkı Gökalp gibi fikirlerinden dolayı tutuklandı ve Trablusşam’a sürgün edildi. Ancak daha sonra Fransa’ya geçti ve öğrenimini burada tamamladı. 1908 Jöntürk Devrimi döneminde ise öğrenimini tamamladıktan sonra geçtiği Rusya’da kalmış, 1909’da ise İstanbul’a geçmiştir. Fakat Gökalp’ın aksine o, söz konusu dönemde aktif siyasette yer almamayı tercih etmiş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne girmeyi reddetmiştir. Bu reddedişte, İttihatçıların Osmanlı’daki tüm unsurları bir arada tutmaya yönelik ittihad-ı anasır politikasının Akçura tarafından kabul edilmemesi etkin rol oynamıştır. Akçura daha

çok Türk Ocağı'na önem vermiş ve ocağı, İttihat ve Terakki denetiminin dışında tutmak için çalışmıştır. Gökalp ile Akçura arasındaki fikir farklılıklarının siyasi yaşamlarına da sirayet ettiği söylenebilir. Bu farklılık en basit haliyle Gökalp'in olaylara bir sosyolog, Akçura'nın ise bir tarihçi gözüyle eğilmesinden kaynaklanmasına bağlanabilir. Zira Akçura, Ecole des Sciences Politiques'te Albert Sorel (1842-1906)'in öğrencisi olmuş, ardından Rusya ve Türkiye'de tarih hocalığı yapmış, cumhuriyet döneminde ise Türk Tarih Kurumu'nun kurulmasında önemli roller oynamıştır (Georgeon, 2016: 91-94).

Akçura'nın millet, milliyet ve milliyetçilik mefhumlarına bakışı dönemin önemli bir akımı olarak görülebilir. Zira pek çok noktada Gökalp'in savunularından farklı fikirlere sahip olan Akçura'nın anlayışı ayrı bir milliyetçilik anlayışı olarak değerlendirilebilir.

Yusuf Akçura'ya göre her kavim hatta kabile, diğer topluluklara karşı kendi ayırıcı vasıflarının farkında olmuş ve kendi vasıflarının üstünlüğünü iddia etmiştir. Bu hissiyat, milliyet fikrinin içgüdüsel anlamda ortaya çıkışı olarak değerlendirilebilir. Fakat modern anlamda milliyet fikri, söz konusu hissiyatın çok daha olgunlaşmış şeklidir. Bu hissiyatın milliyet fikri halini alması da batıda meydana gelmiş bir gelişmedir. Avrupa toplulukları 15. Yüzyıldan itibaren milliyet hissiyatını işleyerek 19. Asrın ortaları itibariyle modern milliyet fikrini oluşturmuşlardır (Akçura, 2016a: 16).

Akçura'nın; milli hissiyatın hep var olduğu fakat modern anlamda milliyet fikrinin yeni bir gelişme olduğuna dair fikirleri etno-sembolist bakış açısına yakın olmakla birlikte; milliyet fikrinin gelişimini Avrupa merkezci bir anlayışla ele alması onu modernist anlayışa da yaklaştırmaktadır.

Yusuf Akçura'nın millet kavramına yönelik tanımını ise, ırk ve dil esaslı olmakla birlikte Gökalp'in anlayışından en çok farklılaştığı noktalardan biridir. Zira Akçura'nın anlayışında din faktörü olmamakla birlikte ırk faktörü ön plana çıkarılmaktadır (Akçura, 2016a: 17) :

“Millet, ırk ve lisanın esasen birliğinden dolayı ictimai vicdanında vahdet hasıl olmuş bir cemiyet-i beşeriyyedir.”

Akçura'nın söz konusu millet tanımında birlik duygusuna da atıf olduğu da aşıkardır. Dolayısıyla ırk ve dil birliği olan her topluluğun millet olamayacağı, bunun için toplumsal vicdanda bir birliğe ihtiyaç olduğu savunulmaktadır. Fakat birliğin ana unsuru olarak Gökalp dil ve din faktörlerini ön plana çıkarırken Akçura dil ve ırk unsurlarına vurgu yapmaktadır. Akçura'nın kullandığı ırk tabirinin, kullanıldığı dönemdeki manası da önemlidir. 20. Yüzyılın siyasi sözlüğünde yeni bir terim olarak yer alan ırk, Akçura'nın düşüncesinde modern antropolojinin ortak bir mirası paylaşan ve müşterek siyasi irade çatısı altında birleşmiş bir beşeri topluluk olarak tanımladığı ethnîe kavramına denk düşmektedir (Georgeon, 2016: 98).

Akçura'yı farklı kılan önemli bir diğer unsur da; Gökalp başta olmak üzere dönemin önde gelen Türkçülerinin bilhassa kültür alanına eğilmek suretiyle kadim Türk topluluklarının gelenek, adet ve din unsurlarını irdelemelerine karşılık onun, önceliğinin Türk ulusal hareketine ekonomik ve sosyal bir temel sağlamak olmasıdır. Akçura'nın temelde yapmaya çalıştığı, Türkiye'de bir ulusal burjuvazi oluşmasına katkı sağlamaktır. Bunda, Akçura'nın kökenlerinin dayandığı Tatar toplumunda bir burjuvazinin bulunması ve milli kimliğin bu burjuvazi üzerinden pekiştirilmesi önemli rol oynamaktadır. Zira Akçura'nın dünyaya geldiği Tatar toplulukları 19. Yüzyıl sonu itibariyle zengin, girişimci ve Panslavizm tehdidine karşı koyabilmek amacıyla dini ve kültürel değerlerine bağlılığı gelişmiş bir burjuvaziyi bünyesinde barındırmaktaydı (Georgeon, 2016: 92, 96).

Millet, milliyet ve milliyetçilik gerçekliklerini bu şekilde değerlendiren Akçura, modern Türkçülüğün gelişim sürecinde politik anlamda dönemin diğer Türkçülerinden farklı bir konuma sahiptir. Akçura plebisiter millet teorisini eleştirmiş, Tanzimat dönemi devlet adamlarını devleti önemseyip milli kültür gerçekliğinin de devlet kadar önemli olabileceğini fark etmemekle tenkit etmiştir. Şerif Mardin de Akçura'nın eleştirisini haklı bulmuş, Jön Türklerin milli kültürün belirleyiciliğini geç fark ettiklerini ifade etmiştir (Mardin, 1964: 206, 226, 227).

Dönemin üç önemli siyasi anlayışını yazdığı "Üç Tarz-ı Siyaset" makalesi ile ele alan Akçura'nın söz konusu makalesi, Osmanlı'nın son döneminin siyasi yapısına ışık tutmaktadır. Söz konusu makale, Akçura'nın devlete atfettiği önemin anlaşılması açısından da önemlidir. Her ne kadar milli kültürün önemi ile devletin önceliği arasında milli kültürü vurgulasa da Akçura'nın milli kültürü vurgulamasının arkasında da devletin bekası olduğu,

Üç Tarz-ı Siyaset makalesinden çıkarılabilecek net bir sonuçtur. Söz konusu makalede Akçura; İslam'ın menfaatinin ülkedeki gayrimüslimler açısından olumsuz olduğunu; Türklüğün menfaatinin Türk olmayan unsurlar açısından olumsuz karşılanacağını, fakat Osmanlı Devleti'nin menfaatinin devlete bağlı tüm unsurlar açısından olumlu karşılanacağını dolayısıyla önceliğin Osmanlı Devleti'nin menfaatinin aranması olması gerektiğini ifade etmektedir. Yani söz konusu üç siyaset tarzının da temel amacı Osmanlı Devleti'nin menfaatleridir. Bu hususta Akçura makalede hangi yolun tercih edilmesine dair şahsi bir fikir açıklamayıp, her üç düşünceyi de kendi penceresinden artıları ve eksileri itibariyle incelemektedir (Akçura, 2016b: 35-62).

Bu hususta her ne kadar bir çelişki varmış gibi görünse de tarihi açıdan bakıldığında Akçura'nın görüşlerinin netliği görülebilir. Zira Akçura başlangıçta, Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu incelemekte, fakat bu kurtuluş için dönemin diğer Türkçülerinin çoğu başlangıçta Osmanlılık fikrinin benimsenmesini savunmasına rağmen o bunu savunmamaktadır. Bunun yerine milli kültürün ve milli bir burjuvazi oluşturulmasının önemini ön plana çıkarmaktadır.

Yusuf Akçura'nın milli kültüre atfettiği önem, antik dönem Türk tarihine verdiği önem sayesinde de net bir şekilde görülmektedir. Zira Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset makalesinde Türklüğün yalnız Osmanlı dönemi ile eşdeğer görülmesi ve tarihinin Oğuzlara veya Farabi'lere kadar götürülememesinin Türkçülüğü zayıflatan bir husus olduğunu ifade etmektedir (Akçura, 2016b: 35-62). Bu eksiklik hususunda da başka bir eserinde, Süleyman Paşa'nın Tarih-i Alem adlı eserinin dikkat çekici biçimde, dönemin tarih alanındaki diğer eserlerinden farklı olarak Türk tarihinin ilkçağ kısmına geniş yer ayırdığını ifade etmekte ve bunu değerli ve önemli bulmakta, Süleyman Paşa'nın da bu gibi çalışmaları hasebiyle Türkçüler arasında hususi bir yeri olduğunu ifade etmektedir (Akçura, 2016a: 66, 67).

En nihayetinde Yusuf Akçura'nın, ortak noktaları da olmakla birlikte Ziya Gökalp ile iki ayrı Türkçülük anlayışı temsil ettiği söylenebilir. Modern anlamda milli kimliğin oluşumu ve yayılmasına daha ekonomi eksenli yaklaşan Akçura; ırk – modern antropolojinin ethnîe olarak tanımladığı kıstaslar çerçevesinde bir ırk anlayışı- ve dil esaslı bir anlayışı esas alarak, din faktörünü daha dışarıda tutmaktadır. Ayrıca antik dönem Türk tarihine önem atfetmekle birlikte millet ve milliyet unsurlarının 19. Yüzyıl ve sonrasındaki formunun modern olduğunu savunmaktadır.

Tüm görüşleri göz önüne alındığında hem Gökalp hem de Akçura'nın millet ve milliyetçiliğe bakışının etno-sembolizm ile modernizm arasında bir yerde olduğu söylenebilir. Zira her ne kadar inşaçılığa dair ciddi emareler olsa da Türklerin kadimliğine dair vurguları onları modernist olarak tanımlamanın önüne geçmektedir. Burada, modernist bakış açısının zaten millet inşa edilme sürecinde tarihi atfın önemine dikkat çektiği savunusu akıllara gelse de; Gökalp'in realist tarihçiliğinin bir göstergesi olarak Hititler yerine Orhun Abidelerinin irdelenmesi gerektiğini ifade etmesi onu Akçura'ya nazaran etno-sembolizm bakış açısına yaklaştırmaktadır.

4.2.3. Türk Ocakları

Modern Türk milliyetçiliğinin inkişafında kurumsal anlamda en etkin rol oynayan kuruluşların başında gelen Türk Ocağı, kendisinden önceki Türk Derneği ve Türk Yurdu Cemiyet'inin ardından kitlesel destek bulan ve milliyetçiliğin kültürel anlamda gelişmesine katkı sunan önemli bir kuruluştur.

Fiilen 3 Temmuz 1911'de; resmi olarak da 22 Mart 1912'de İstanbul Divanyolu'nda kurulan ve uzun bir süre ocakların genel merkezi olarak da görev yapan İstanbul Türk Ocağı ilk olarak Askeri Tıbbiye öğrencilerinin girişimleriyle kurulmuştur. Dönemin hükümetine sunulan beynamede kurucu olarak Şair Mehmet Emin (Yurdakul 1869-1944), Ağaoğlu Ahmet (Ağaoğlu) ve Dr. Fuat Sabit (Ağacık 1887-1957)'in isimleri bulunmaktadır. Daha sonraki süreçte gerek yönetim kurulu üyeliği gerekse de "Hars ve İlim Heyeti" üyesi olarak; Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Halis Turgut (Tarıkahya 1886-1926), Ziya Gökalp, Köprülüzade Mehmet Fuat (Köprülü, 1890-1966) ve Hüseyinzade Ali (Turan 1864-1940) gibi dönemin önemli isimleri ocak bünyesinde çalışmalar yapmıştır (Tunaya, 1988: 432). Yusuf Akçura, kurucu üç isme ek olarak ocağın fiili olarak kurulduğu 1911'de kurucu olarak ayrıca Ahmet Ferid (Tek, 1878- 1971)'i de saymaktadır (Akçura, 2016a: 254).

Türk Ocakları'nın kuruluş dönemindeki temel anlayış en geniş tabirle bilginin yayılmasına duyulan ihtiyaçtır. Zira ocağın fiili kurucuları olan Askeri Tıbbiye öğrencileri Türklerin siyasi egemenlikten; tarım, ticaret ve sanayi gibi alanlarda da egemen hale gelmeleri gerektiği düşüncesinden hareketle yola çıkmışlardır. Bu anlayış pedagojik bir perspektif olarak değerlendirilebilir (Georgeon, 2016: 30).

Elbette dönemin ocak mensupları ve hatta kurucuları arasında bu hususta fikir ayrılıkları olduğu söylenebilir. Zira kurucular arasında yer alan Yusuf Akçura ocağı Orta Asya'ya açılan bir pencere olarak görüyor ve Osmanlı Türkleri ile Orta Asya başta olmak üzere dünyanın muhtelif bölgelerindeki Türk toplulukları arasında kurulacak olan ilişkinin bir merkezi olarak değerlendiriyordu (Arai, 1994: 126). Fakat bu hedef Georgeon'un ifade ettiği, dönemin Tıbbiye öğrencilerinin hedeflerinden oldukça farklıdır.

Kuruluş süreci ve ilk yıllarında ocağın hedefleri ve misyonu hakkında yapılacak tespitler dönemin ocak mensubu düşünürlerinin fikirleri üzerinden yapılabilir. Ancak ocağın kurumsal olarak yayımladığı ilk nizamname olan 1918 tarihli Türk Ocağı Esas Nizamı net ifadeler içermektedir. Nizamnamenin ikinci maddesi ocağın amacının Türklerin hars bakımından birliğine ve medeni açıdan kemaline erişmesi olduğunu ifade etmektedir (Tunaya, 1988: 439). Bu tabir ocağın sosyal ve siyasi görüşlerindeki Gökalp etkisine bir örnek olarak verilebilir. Zira ocağın kuruluş döneminde Tıbbiye öğrencilerinin yayınladığı "190 Tıbbiyeli Türk Evladı" imzalı bir bildiri de içeriğindeki "hakimiyet-i içtimaiye" ve "kanun-ı tekamül" gibi ifade ve anlayışlarla Gökalp'in dönem milliyetçileri üzerindeki etkisine ortaya koymaktadır (Arai, 1994: 113).

Ayrıca nizamnamenin ocağa kimlerin üye olabileceğinin belirtildiği beş ve altıncı maddelerde de açık bir şekilde Gökalp etkisi görülmektedir. Zira nizamnamenin ilgili maddeleri uyarınca yirmi yaşından büyük, cinayet suçundan mahkum olmamış ve medeni haklardan mahrum bulunmayan herkesin ocak mensubu olması mümkündür. Ocağa üye olunmasında herhangi bir soy, din veya dil şartının aranmaması – ki daha sonraki ocak kongrelerinde bu husus tartışılmış ve farklı kararlar alınmıştır- kendini Türk hissedenden herkesin kabul görmesi Gökalp'in millet ve milliyetçilik anlayışının dönemin fikir adamları ve kurumları üzerindeki etkinliğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Fakat ocak nizamnamesinde farklı hususlarda dönemin diğer Türkçü düşünürlerinin de görüşlerinin etkin olduğu görülmektedir. Örneğin ocak nizamnamesinin ikinci maddesi ocağın siyasetle uğraşmayacağını ve hiçbir ocak mensubunun ocağı siyasi emellerine alet edemeyeceğini ifade etmektedir (Tunaya, 1988: 439). Söz konusu madde de Türk Ocağı üzerinde İttihat ve Terakki etkinliğini kabul etmeyen Yusuf Akçura'nın bir etkisi olarak değerlendirilebilir. Örneğin Akçura İttihat ve Terakki mensuplarını, bütün fikri hareketlerin kaynağını kendi cemiyetleri olarak göstermekle isnat etmiş ve Devlet-i Aliyye'de harsi Türkçülüğün ilk kuruluşunun Türk Derneği olduğunu ısrarla vurgulamıştır. Türk Ocağı'nın da İttihat ve

Terakki Cemiyet'ine bağılı olarak gösterilmek istendiğini ve hatta bu nedenle kuruluşa maddi yardımlar yapıldığını ifade eden Akçura ocağın ise buna mukabele ettiğini savunmaktadır (Akçura, 2016a: 256, 257).

Dönemin önde gelen Türkçü düşünürlerinin, ocağın siyasi ve sosyal meselelerdeki duruşu üzerindeki etkisi bu şekilde olmakla birlikte; genel anlamda ocağın yıllar içerisinde büyümesi ve geniş kitlelere ulaşması da dönemin sosyal ve siyasal yapısını etkilemiştir.

Türk Ocakları ilk olarak Balkan Savaşları'nın yarattığı hezimet neticesinde toplumsal ümit ve gereksinimlerin merkezi haline gelmiş ve Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı arasındaki süreçte ilk büyük faaliyet dönemini yaşamıştır. Söz konusu dönemde ocak, devrin gereksinimlerini ve coşkusu temsil etmiş ve kısa zamanda ilim adamları ve gençler başta olmak üzere pek çok kesimin desteğini almış ve ciddi bir gelişme göstermiştir (Sarımay, 1994: 120, 145). Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Kurtuluş Savaşı döneminde ocak merkez bütçesi 754.121 lira; yurt sathındaki genel bütçesi ise 1.300.000 kûsur lira olan adeta dev bir kuruluş haline gelmiştir (Akçura, 2016a: 263). Zira 1924'te ocak Kurultay'ı toplandığı sırada ülke çapında 71 şubesi bulunmaktadır. 1925'te 135, 1926'da 217 olan şube sayısı 1928 Kurultay'ı itibariyle 250'yi aşmıştır. Söz konusu dönemde ocak 25.000 üyesi olan bir kuruluş haline gelmiştir. 1925'e kadar açılan ocakların çoğunluğu Ege ve Anadolu'nun diğer batı bölgelerinde bulunmakta iken, 1925 sonrasında açılan ocakların büyük çoğunluğunun yurdun bilhassa Doğu bölgelerinde yoğunlaştığı görülmektedir (Georgeon, 2016: 42-44).

Özgün bir kuruluş olarak Türk Ocakları gerek Osmanlı döneminde gerekse de Cumhuriyet'in ilk döneminde yöneticiler veya siyasi iktidar ile halk arasında bir üçüncü odak olarak varlığını sürdürmüş ve ülkenin gelişiminde söz hakkı olduğunu düşünen aydınların temsil kurumu olmuştur. Özellikle de cumhuriyet döneminde ocak başkentte alınan kararları kitlelere ulaştırıp, Anadolu'da yankı bulan gelişmeleri de Ankara'ya taşıyan bir kurum hüviyetindedir (Georgeon, 2016: 39, 67). Bu yönüyle Türk Ocakları için modern dönem Türk tarihindeki önemli bir sivil toplum kuruluşu olduğu ve bu hususta daha sonraki döneme öncülük ettiği söylenebilir.

Türk Ocakları söz konusu dönemde Türkiye'nin pek çok meselesi hakkında çözüm önerileri sunan ciddi bir kurumdur. Örneğin 1926 yılında yayımlanan Türk Ocakları Mesai

Programı ideal bir ocağın yapması gereken faaliyetleri sıralarken, söz konusu faaliyetlerin ülke problemlerine eğilmesi ve faaliyetlerin çözüme katkı sunacak şekilde dizayn edilmiş olması dikkat çekicidir. Zira yeni kurulan bir cumhuriyette bu faaliyetler devletin işini kolaylaştıracak niteliktedir.

Söz konusu, ocak nazarında ideal faaliyetler şu şekilde sıralanabilir (Georgeon, 2016: 52, 53):

- Her hafta Cuma günü halkın eğitilmesine yönelik konferanslar düzenlenmesi
- Halka açık ve bilhassa Türklükle ilgili kitaplıklar oluşturulması
- Türkiye'nin güzelliklerini gösteren fotoğraf koleksiyonları oluşturulması
- Her ocakta gazete ve dergilerin bulunacağı okuma salonlarının bulunması
- Sanat eserleri ve yerel zanaat ürünlerinin yer alacağı sergiler düzenlenmesi
- Öğrenimini sürdürmek üzere bir öğrencinin Avrupa'ya gönderilmesi
- Yerel folklorik unsurların derlenmesi ve kaydedilmesi
- Ocak mensubu doktorların halkı muayene etmesi ve gerekli ilaç temininin sağlanması
- Trabzon ve Mersin gibi büyük dış ticaret merkezlerinde ticaret teknikleri ve yabancı dil gibi alanlarda kurslar açılması
- Gençlerin cirit veya güreş gibi yerel sporlardan ziyade batı menşeli sporlara yönlendirilmesi
- Müzik hususunda da Batı müziğinin yaygınlaştırılması

1926'da hazırlanan bu program Türk Ocakları'nın cumhuriyetin ilk döneminde Gökalp'in Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak mefkuresinden; yerel kültürün korunması ve Türk kimliğinin halka benimsetilmesiyle birlikte batılı değerlerin ve yaşam biçiminin yerleştirilmesi çabasında olduğu görülmektedir.

Bu programın temel anlayışının oluşumunda Türk Ocakları'nın 1925 yılında yaşanan Şeyh Sait İsyanı, Takrir-i Sükun Kanunu'nun çıkarılması, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması gibi gelişmelerin ardından yavaş yavaş Cumhuriyet Halk Fırkası politikaları ile bütünleşmesinin (Üstel, 2008: 266) de etkisi olduğu söylenebilir.

1927 yılına gelindiğinde ise, gerçekleştirilen Cumhuriyet Halk Fırkası Kongresi'nde dönemin Türk Ocakları Genel Başkanı Hamdullah Suphi Tanrıöver'in karşı çıkışlarına karşın; Türk Ocakları, Cumhuriyet Halk Fırkası denetimi altındaki bir kuruluş olarak sayılmıştır (Tunçay, 1981: 296). Zira fırkanın ocak üzerindeki etkinliği düzenli şekilde artmış veya fırka tarafından artırılmaya çalışılmıştır. Fakat bir yandan da Ahmed Ağaoğlu, Mehmet Emin Yurdakul ve Reşit Galip (1893-1934) gibi önde gelen ocak mensuplarının yeni kurulan Serbest Fırka'ya üye olması, ülkede yaşanan Menemen Hadisesi (1930) ve Ağrı Dağı İsyanı (1930) gibi gelişmeler Cumhuriyet Halk Fırkası'nın alternatif veya alternatif olabilecek kurum ve kuruluşlara yönelik politikalarının "sertleşmesine" neden olmuştur. Örneğin doğrudan 1931 başlarında yurdun farklı yerlerine yaptığı gezilerde Mustafa Kemal Atatürk, Türk Ocakları'nı eleştirmekten çekinmemiştir. Aydın Türk Ocağı'nı ziyaretinde ocak mensuplarının köylülere devrimi yeterince anlatamadıklarından yakınmış; Adana Türk Ocağı'nda da ocakları okul ve dispensar gibi kurumlar açtıkları için eleştirmiş, bunun devletin işi olduğunu belirtmiştir (Önder'den akt. Georgeon, 2016: 69).

Bu tenkitler 1931 yılında somut adımlara da dönüşmüş ve Türk Ocakları kapatılmıştır. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde devlet açısından milliyetçiliğe bakışın, onu halkın özlemlerinden çok bir araç şeklinde gören bir anlayışta olması, nihayetinde gittikçe büyüyen ve halk nazarında karşılığı bulunan Türk milliyetçisi bir kuruluşun kapatılmasını anlaşılabilir kılmaktadır (Durgun, 2006: 18).

4.3. Türk Milleti'nin Tarihi Arka Planı

Türk milli kimliği, modernist milliyetçilik teorisyenlerinin savlarının aksine Fransız İhtilali sonucu oluşmamıştır ve bir yüksek kültürün ürünü değildir. Aksine asırlar öncesine dayanan yazılı veya görsel pek çok kanıt yüzyıllar önce Türk adı ve kimliğinin var olduğunu ve insanların kendilerini bu kimliğin bir parçası hissederek, kendilerini Türk olarak tanımladıklarını söylemek mümkündür.

Antik dönem Türk tarihi üzerinde yapılan çalışmalar, Türk milletinin de tarihi arka planının anlaşılması açısından kilit rol oynamıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde Süleyman Paşa'nın, eserinde söz konusu döneme yer vermesi, Ziya Gökalp'in de bu döneme dair çalışmalarını kiteselleştirmesi döneme ilginin artması sonucunu doğurmuştur.

Gökalp'in bu husustaki çalışmaları müstakil araştırmalar gibi görünse de; temelde Türk kültürünün, üzerine oturabileceği değer yargılarını açıklığa kavuşturma açısından etkin rol oynamıştır. Heyd'e göre; herhangi birisi bu çalışmalardan Gökalp'in böyle bir hedefi olduğu sonucunu çıkarabilir (Heyd, 2001: 124).

Bir diğer yandan modernist bir milliyetçilik araştırmacısı olan Walker Connor, On sekizinci asırdan önce milletlerin varlığına dair bir kanıt aranması hususunda kendisinin favorisinin Altay Türkleri olduğunu ve henüz altıncı ve yedinci yüzyıllarda Türk adının taşlara kazınmış olduğunu ifade etmektedir (Connor'dan aktaran Öksüz, 2016: 297).

Türk milliyetçiliğinin en önemli fikir insanlarından olan Ziya Gökalp de her ne kadar inşacı anlayışa dahil edebileceğimiz yorum ve tespitleri olsa da Türklerin milli hayatının milletin vicdanında zaten hep var olduğunu savunmuş, yalnızca milli bir şuurun ortaya çıkmasının Türkçülük ile mümkün olduğunu ifade etmiştir (Gökalp, 1973: 271). Burada tekrar belirtilmesi gereken bir husus, modernistlerin bir bölümünün milletleri milliyetçiliğin vücuda getirdiği iddiası kapsamında bu milli şuurun canlanmasının bir icat veya inşa ürünü olduğunu savunması ve Gökalp ve diğer modern dönem milliyetçi düşünürlerinin fikirlerinin bu kapsamda ele alınması gerektiğinin savunulmasıdır. Unutulmaması gereken nokta inşa veya icat ile "keşif" in farklı mefhumlar olduğu ve modern dönem Türk milliyetçilerinin – Gökalp başta olmak üzere- çoğunlukla Orhun yazıtları gibi somut eserler üzerinden keşif kavramına önem atfettikleridir.

Gökalp bu sürecin bir keşif olduğunu net bir biçimde ifade etmekte, mefkurenin varlığını şuursuz bir safhadan şuurulu bir aşamaya geçiş olarak nitelendirmektedir. Zira ona göre nasıl ki Osmanlılık veya İslamcılık mefkureleri doğduğunda halihazırda Osmanlı Devleti ve İslam ümmeti varsa; Türkçülük doğduğunda da Türk milleti zaten mevcut idi (Gökalp, 2016b: 71). Yine Gökalp Türk milletinin, Türkçülük'ten önce var olduğunu ifade etmek için işçi sınıfını örnek vermektedir. Zira kol emeğiyle çalışan insanlar daima var olmuş lakin Gökalp'e göre meşrutiyet dönemi öncesinde insanlar işçiler olarak bir zümre teşkil ettiklerinin bilincinde değildiler. Türklük ve Türk milleti de aynı şekildedir (Gökalp, 2014: 87, 88).

Türk milletinin kadimliği hususunda bir diğer örnek de Türk dilini merkeze almak suretiyle, Sadri Maksudi Arsal tarafından verilmektedir. Arsal'a göre, yirminci yüzyılın

ikinci yarısında dahi Türk topluluklarının kelime kökü açısından aynı dili konuşmaları, tarihi devirlerde müşterek devletler bünyesinde yaşamış olduklarına bir delalet olarak kabul edilebilir (Arsal, 1979: 71). Bu ve benzeri yorumlar elbette bilimsel olarak tartışmaya açıktır lakin burada dikkat edilmesi gereken husus, Arsal'ın Türk milletinin tarihteki varlığından ve sürekliliğinden yola çıkmasıdır.

Türk milletinin tarihi arka planının ortaya çıkmasında en önemli rolü oynayan Orhun Yazıtları'nın ortaya çıkması ve çevirisinin yapılması olmuştur. Moğolistan'ın Orhun nehri kıyısında bulunan yazıtlar, tarihte ilk kez 13. Asırda bir Moğol tarihçi tarafından dile getirilmiş; farklı dönemlerde farklı bilim adamlarının ilgi alanına girse de en nihayetinde 25 Kasım 1893'te Danimarkalı Vilhelm Thomsen (1842-1927) tarafından okunmuştur (Kushner, 1979: 199). Yazıtların okunması Türk milli kimliğinin yüzyıllarca öncesinde de var olduğunun somut kanıtlarından biri olmuştur.

Üstelik yazıtlardaki dil, yazıtların dikilmesinden bir iki asır öncesine de dayanmakta, hatta köklerinin miladın ilk asırlarında ortaya çıkmış olabileceği tahmin edilebilir. Kesin olan ise 5. Asırla 9. Asır arasında Yenisey, Orhun ve diğer kitabelerde Orhun yazısının kullanılmış olmasıdır (Ergin, 2000: 28).

Türk tarihi, Orhun Yazıtları başta olmak üzere Türk milli kimliğinin ve millet olma şuurunun antik dönem Türklerinden bu yana var olduğunu gösteren pek çok örnekle doludur.

4.3.1. Antik Dönem Türk Tarihinde Milliyet Unsurları

Milli kimliği tarihin çok eski dönemlerine dayanan milletlere en net örneklerden biri, kimliği yüzyıllar öncesinden kalma taşlara işlenmiş şekilde bulunan Türklerdir. Tarihteki Türk topluluklarının; topluluk içerisinde birbirlerine bağlılıkları, mevcut bir Türk kimliği etrafında bir şuur oluşturmaları ve bunu devlet yapılanmaları içerisinde olduğu kadar daha sıradan kitle üzerinde de karşılık bulması, modern Türk milletinin ortaya çıkışında etnik bağların ve antik dönemin etkisini göz önüne sermektedir.

Bu iddiayı somut delillere dayandırmadan önce Türk tabirinin muhtevasına eğilmekte fayda vardır. Bu hususta farklı yorumlar olmakla birlikte Gökalp'e göre Türk töreli anlamına gelmektedir. Töre ifadesi de kelime anlamı olarak teamül ve adet anlamlarına

gelmektedir (Gökalp, 2015: 45). İslamiyet öncesi dönemde kendisini Türk olarak tanımlayan toplulukların, kendilerini diğer topluluklardan ayırmalarında temel argüman dil olmuştur. Türkler lisan açısından kendilerine benzemeyen topluluklara “sumlım” adını vermektedir. Bir diğer ayırt edici argüman olan din açısından kendilerine benzemeyen topluluklara ise “tat” adını vermektedirler (Gökalp, 2014: 96, 97). Söz konusu iki tabir millet ve milliyetçilik çalışmalarında tarihi toplumlarda, toplulukların kendilerini diğer topluluklardan ayırmaları ve aile, klan, kabile vb. birlikteliklerin kendilerine has bir şüura sahip olmalarının Türk topluluklarındaki örneğidir. Lakin Türk toplulukları bir devlet bünyesinde yaşadıkları için aile veya kabile gibi bir tabir bu topluluklar için uygun değildir. Zira sumlım veya tat gibi kelimeler aileler arası farklılıklara değil, doğrudan Türk olmayan herkese verilen sıfatlardır ve kapsamı çok daha geniştir. Bu da, Türklerin Türk kimliği bünyesinde bir aidiyet şüuru geliştirdiklerini göstermektedir.

Söz konusu milli kimliğin – o dönem açısından farklılık şüuru olarak da tanımlanabilir- açık bir örneği Göktürk Hakanı İşbara Han’ın (582-587 yılları arasında hüküm sürmüştür) yardım istediği Çin imparatorunun kendisinden kültürlerine yönelik değişimler istemesi üzerine yazdığı mektupta görülmektedir. Mektupta İşbara Han Çin imparatoruna her yıl semavi menşeli atlar hediye edip, daima bağlılık bildireceğini ifade etmekte; fakat elbiselerinin önünü açmaya, dalgalanan saçlarını çözmeye, dilini, örf ve adetlerini değiştirmeye veya Çin kanunlarını kabul etmeye cesaret edemeyeceğini zira tüm milletin de aynı hissiyata sahip olduğunu söylemektedir (Turan’dan akt. Kösoğlu, 2013b: 117, 118).

Türk milli kimliğinin tarihin eski dönemlerindeki varlığına Orhun Yazıtları’ndan pek çok örnek verilebilir. Fakat öncelikle bu milli kimliğin alt kimliklerine değinilmelidir. Antik dönem Türk yönetimlerinde en büyük siyasi topluluk “il” idi. Modern dönemdeki devlet ile eşdeğer görülebilecek olan il, “öz”lerden yani büyük aileler – bir başka tabirle aşiretler” den oluşmakta idi. Özler “boy”lardan boylar da “sop”lardan meydana gelmekte idi (Gökalp, 2015: 176).

Milli kimliğin varlığı ve kitlenin Türk kimliğine bağlılığı ve aidiyet şüuru Orhun Yazıtları’ndaki şu ifadelerde karşılığını net bir biçimde bulmaktadır (Ergin, 2000: 35, 37) :

“Ondan sonra küçük kardeşi kağan olmuş tabii, oğulları kağan olmuş tabii. Ondan sonra küçük kardeşi büyük kardeşi gibi kılınmamış olacak, oğlu babası gibi kılınmamış

olacak. Bilgisiz kağan oturmuştur, kötü kağan oturmuştur. Buyruku da bilgisizmiş tabii, kötü imiş tabii. Beyleri, milleti ahenksiz olduğu için, aldatıcı olduğu için, Çin milleti hilekar ve sahte olduğu için, küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için bey ve milleti karşılıklı çekiştirttiği için Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış, kağan yaptığı kağanını kaybedivermiş. (...) Türk halk kitlesi şöyle demiş: İlli millet idim, ilim şimdi hani, kime ili kazanıyorum der imiş. Kağanlı millet idim, kağanım hani, ne kağana işi gücü veriyorum der imiş.”

Yazıtların bu bölümlerinde ilk dikkat çeken şey aslında yazıtların genelinde geçen ve Ergin’in millet şeklinde tercüme ettiği Türk Budunu tabirinin sıklıkla kullanılmasıdır. Zira Kaşgarlı Mahmut’un Divan-ı Lügat’i Türk adlı önemli eserinde de budun kelimesinin karşılığı halk, millet, kavim olarak verilmektedir. Büyük Türkçe sözlükteki budun tanımı da ortak töre, dil ve kültüre vurgu yapmakta ve nihayetinde budunu ulus, millet olarak tanımlamaktadır (TDK, 2005: 318). Türk olduğunun bilincinde olan insan topluluğu olarak budun, modern anlamda olup olmadığı tartışılır olmakla birlikte millet tabirinin karşılığı olarak değerlendirilebilir.

Bir diğer dikkat çekici nokta, ili il yapanın ve kağanı kağan yapanın Türk budunu olduğuna dair ifadelerdir. Elbette söz konusu dönem Türk topluluklarında demokrasi veya demokratik bir anlayış söz konusu değildir, lakin kitlenin etkisi yazıtlardaki bu ifadeden de anlaşıldığı üzere barizdir.

Söz konusu dönemde, kaydedilmesi gereken en önemli durumlardan birisinin de ferdi anlamda kölelik müessesinin olmaması olduğu göz önüne alındığında- zira yalnızca savaş esirleri çoban olarak kullanılmakta, alınıp satılmaları ise söz konusu olmamakta idi (Kösoğlu, 2013b: 117)- halk kitlesinin belirli bir etkinliğe sahip olduğu görülmektedir. Bu etno-sembolist bakış açısıyla Anthony Smith’in dikey etni olarak tanımladığı halk kitlesine de örnek olarak verilebilir. Elbette bunun tam tersi örnekler de mevcuttur.

Örneğin, antik dönem Türk tarihinde görülen potlaç geleneği ekonomik anlamda aristokratik bir anlayışın tezahürüdür. Karşı tarafı karşılık vermekten aciz bırakacak şekilde israflı ve meydan okuyucu bir ziyafet olan potlaç aynı zamanda dönem dönem şölen olarak da adlandırılmış israflı bir ziyafettir (Gökalp, 2015: 211). Bu tip faaliyetler de topluluğun ekonomik olarak üst düzeyde bulunan kesiminin bir yatay etni özelliği taşıdığına göstergesi olarak kabul edilebilir.

Anthony Smith'in bahsettiği iki etni türünün de antik dönem Türk tarihinde görülmesi ve halk kitlesinin yönetim hakkına sahip olmasa da kendisini yönetim erki ile bir ve beraber görmesi Türk milli kimliğinin, modernist milliyetçilik kuramcılarının söylediği gibi bir entelektüel icadı veya inşası olmadığı, ayrıca Orhun yazıtları dönemin kağanı tarafından yazdırılmış olsa da halk kitlesinin etkinliğini gösteren ifadelerle bunun basit bir - döneme göre entelektüel- metin olmadığına göstergesidir.

Yine Orhun Yazıtları'nın başka bir kısmında geçen şu ifadeler de milli kimliğin önemi ve teorik olarak da olsa kağanın dahi araçsallaşmasının dikkat çekici bir göstergesidir (Ergin, 2000: 17, 19) :

“Önce Kırgız kağanını balbal olarak diktim. Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükseltmiş olan Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o Tanrı kağan oturttu tabii.”

Yazıtların bu bölümünde net bir biçimde Türk adının ve Türk milletinin bekasının önemi vurgulanmakta; kağanın Tanrı tarafından tahta oturtulması da bu amaç uğrunda olarak nitelendirilmektedir. Türk adı ve farklılık şuurunun kağan düzeyinde de halk kitlesi düzeyinde de bu örneklerle net bir biçimde görülmektedir.

Türklerin milli kimlikleri ile birlikte sahip oldukları topraklara bağlılıkları da oldukça üst düzeydedir. Bunun en bilinen örneklerinden biri de Hun imparatoru Mete Han ile Tatar Hakanı arasında geçtiği savunulan bir gelişmedir. Zira tarihi hikayeye göre Mete, halkını savaştan uzak tutmak ve sulh sağlamak için bir atını Tatar hakanına göndermiştir. Fakat Tatar hakanı harp istediği için bunu ciddiyet almamıştır. Ardından Mete yine sulh için Tatar hakanına eşini göndermek gibi bir fedakarlığı dahi gerçekleştirmiştir. Bunun üzerine Tatar hakanı Mete'den; Hun ülkesinden hiçbir verimliliği olmayan bir araziyi istemiştir. Daha önce eşini göndermemesi, savaş yapılması hususunda fikir belirten kurultayın; bu kez bu faydasız toprağın verilmesi yönünde telkinine rağmen Mete *“Vatan bizim mülkümüz değildir, mezarda yatan atalarımızın ve kıyamete kadar doğacak torunlarımızın bu mübarek toprak üzerinde hakları vardır. Vatandan velev ki bir karış olsun yer vermeğe hiç kimsenin yetkisi yoktur. Bundan dolayı harp edeceğiz”* demiştir (Gökalp, 2014: 168, 169). Bu cevap net bir biçimde Türklerin toprağa verdikleri değeri ortaya koymaktadır. Her ne kadar vatan

kavramı modern bir kavram olarak telakki edilse de, muhtevası itibariyle Türklerin bu kavramın içerdiği değer yargılarına çok eski dönemlerde sahip olduğu söylenebilir.

Türklerin toprağa bağlılıkları Orhun Yazıtları'nın bazı kısımlarında da belirgin biçimde görülmektedir (Ergin, 2000: 57, 59) :

“Bunca yere kadar yürüttüm, Ötüken ormanından iyisi hiç yokmuş. İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş.”

“Ötüken ormanında oturursan ebediyen il tutarak oturacaksın.”

Yazıtlardaki bu ifadeler sıradan bir şekilde devlet kurmak için bir arazinin beğenilmesi ve uygun bulunmasından çok Ötüken'in Türklerin yurdu olması ve Türklerin “ebediyen” bu yurttan oturmayı hedeflediklerini ifade etmektedir. Bir toprağın ebediyen sahiplenilmesi Türklerin toprağa atfettiği değer ve sahip çıkmak için göze alacakları felaketler hakkında fikir vermektedir.

Türk milletinin tarihi arka planında milli kimliğe bağlılık, vatan sevgisi gibi unsurların muhtevasının yanı sıra doğrudan milli his ve hatta milliyetçiliğin bünyesinde barındırdığı duygu olarak da değerlendirilebilecek olan unsurlar vardır. Her ne kadar modernist kuramcılar ısrarla milletleri milliyetçiliklerin yarattığını savunsa ve hatta Türk milliyetçiliği için “yeni”, Türk milleti için kadim tabirini kullanan Türk düşünce adamları (Arık, 1981: 6) da olsa –gerçi burada kast edilen modern milliyetçiliktir- Türk tarihinde milliyetçilik olarak değerlendirilebilecek argümanlar mevcuttur. Üstelik Gökalp'e göre bu, yalnızca kadim Türklere özgü bir durum da değildir. Kolektif tasavvurlar eski toplumlarda yer yer milli hususlarda da tezahür etmiştir. Bütün eski milletler “haberleri olmadan” milliyetperest idiler (Gökalp, 2015: 46). Buradaki “haberi olmadan” vurgusu son derece önemlidir. Zira milletlerin geçmişteki varlığı hususunda da Gökalp'in benzer görüşlere sahip olduğu belirtilmişti. Milliyetçilik hususunda da bu hissiyatın eskiden beri var olduğunu fakat sistematik bir hale gelişi veya milliyetçilik olarak adlandırılışının yeni olduğunu savunmaktadır. Bir başka ifadeyle adına millet veya ulus denilmiyor diye, yazıtlarda karşılığını bulan Türk budununa millet değildir demek tartışmaya hayli açık bir husustur. Aynı şekilde ismi milliyetçilik konulmadı diye Orhun Yazıtlarındaki “*Türk milletinin adı ve sanı yok olmasın diye*” tabiri veya yine yazıtlardaki “*Türk Oğuz Beyleri milleti işit Üstte gök*

basmasa altta yer delinmese Türk milleti ilini töreni kim bozabilecekti? ” (Ergin, 2000: 41) ifadelerindeki il ve töre bağlılığının bir milliyetçilik tezahürü olarak yorumlanıp yorumlanamayacağı da modernist kuramcılar açısından cevap verilmesi gereken bir sorudur. Ayrıca yine antik dönem Türk tarihinde Türklüğe dair pek çok mit ve sembol milliyetçilik unsurları olarak yorumlanabilir.

Türk milliyetinin kadim tarihinde dikkat çekici bir unsur da İşbara Han’ın yazdığı mektupta görülen milli kimliğe bağlılığın kültürel öğeler açısından da ele alınabileceği gerçeğidir. Zira Türkler yaşam tarzlarında yer alan unsurlar, gelenekleri, örfleri kısacası tüm kültürel öğelerine oldukça bağlı idiler. Hatta Gökalp bu bağlılığı kültür-medeniyet ayrımı açısından ele almış ve kültüre sahip çıkıp diğer topluluklardaki gelişmelerden de faydalanma yönteminin antik dönem Türkleri’nde de yer aldığını Orhun Yazıtları’ndaki şu ifadelere dayandırmıştır:

“Ey Türk milleti, eğer o ülkeye gidersen öleceksin. Fakat içinde ne zenginlik ne de keder bulunmayan Ötüken ülkesinde kalarak, kervanlar ve kabileler gönderirsen, ebedi bir saltanatı muhafaza edeceksin.”

Gökalp’e göre yazıtların bu kısmında anlatılmak istenen Türklerin Çin ülkesine giderlerse harslarını kaybedecekleri; bunun yerine ülkelerinde kalıp ora ile ticaret yaparak Çin medeniyetinden faydalanabilecekleridir (Gökalp, 2014: 100). Elbette Gökalp’in çıkarımları yoruma açık olmakla birlikte burada asıl dikkat edilmesi gereken; yazıtlarda seslenen kağanın sık sık Türk budununu Çinlilerin “güzel sözleri ve ipekli kumaşlarına” karşı uyarıyor olmasıdır. Bu uyarının altında elbette Türklerin kendi kimliklerini ve varlıklarını koruma güdüsü yatmaktadır. Bu güdünün modern halinin de milliyetçilik olduğu söylenebilir.

4.3.2. İslami Dönemde Türk Milliyeti Unsurları

Tarihi süreç içerisinde antik dönemden bu yana Türklerin, Türk milli kimliği etrafında bütünleşmesi ve kendilerini diğer topluluklardan ayıran özelliklerine dair sahip oldukları farklılık şuuru İslam dinini kabul etmelerinden sonra da bir süreklilik arz etmiştir. İslamın gereklerini ve pek çok sosyal öğesini hayatlarının odak noktası haline getirmekle birlikte Türkler milli kimliklerine dair unsurları İslami unsurlarla mecz etmiştir.

Bunun en bariz örneklerinden biri, Türklerin İslamiyet dinine geçmeden önce sahip oldukları kut anlayışı etrafında şekillenen cihan hakimiyeti fikrinin İslamiyet'e geçişle birlikte, Allah'ın adını yüceltmek anlamına gelen ilay-ı kelimetullah ve yine cihan hakimiyetini referans alan nizam-alem fikirlerine dönüşmesidir. Zira Türklerin, cihanı yönetmekle görevli olduklarına dair inançları, İslami referanslı fetih düşüncesiyle yeni ve ciddi bir dinamizm kazanmıştır. Antik dönem Türk tarihinde bozkırdaki alp tipolojisi; İslami dönemle birlikte gazi ve alperen figürlerine dönüşmüştür (Kösoğlu, 2013b: 124).

Türk kimliği, modern döneme değin İslam dini ile öylesine bütünleşmiştir ki; bu bütünleşme dinin ortaya çıktığı Arap toplumunun İslamla bütünleşmesinden bile daha büyük bir seviyede gerçekleşmiştir. Zira gerek geçmişte gerekse de modern dönemde bir "Hristiyan Arap" varlığından söz edilebilirse de "Hristiyan Türk" ifadesi neredeyse anlamsız ve çelişkili bir ifadedir. Dobrucalı Gagavuzlar bu hususta bir istisna teşkil etmekte ve 20. Yüzyılın son çeyreğinde akademik literatürü Hristiyan Türk tabirinin girmesine neden olmuşlardır (Lewis, 2009: 23).

Türk kimliğinin Müslümanlık ile bütünleşmesi tarihi süreç içerisinde aşama aşama olmuştur. Bu aşamalardan Selçuklu ve Osmanlı dönemleri kilit öneme sahip olmakla birlikte bu dönemlerde de Türk milli kimliğinin din referansı ile birlikte varlığını koruduğu söylenebilir. Bu hususta Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Türk milli kimliğinin sürekliliğine yönelik çarpıcı örnekler bulunmaktadır.

4.3.2.1. Selçuklu Dönemi Türk Milliyeti Unsurları

Türklerin Anadolu'ya akınlar düzenlemesi ve yerleşmeye başlaması 11. Yüzyılın başlarına tekabül etmiş, bu asrın sonundan itibaren ise Anadolu'ya öncelikle Venedikliler daha sonra diğer Avrupalı topluluklar Turchia (Türkiye) adını vermeye başlamışlardır. Ayrıca daha sonraki yüzyıllarda Osmanlı tüccarlarının Venedik'te kullandıkları otelin adının da Fondaco dei Turchi yani Türk'tür (Öksüz, 2016: 290).

11. yüzyıl sonrasında Anadolu'da şekillenmeye başlayan demografik yapı Türkmen kitleler sayesinde, büyük oranda Türkleşmiştir. Fakat yönetici pozisyonundaki kişilerin – devletin en başı dışında- kahir ekseriyeti İran veya diğer Müslüman milletlere mensup kişilerden oluşmaktadır. Bu durum, dönemin Türkiye'sinde milliyetçi duyguların ortaya

çıkmasındaki iki önemli sacayağından birini oluşturmuştur. Selçuklu bürokrasisinde bu “yabancı” unsurların etkin rol oynaması ve Anadolu’da yaşayan Türkmenleri kaba, cahil ve hor görmeleri, idare dili olarak Arapça ve Farsça’yı kullanmaları Türklerin kendi milli kimlikleri etrafında bir milli his veya milliyetçi duyguya yönelmelerine sebep olmuştur. Burada belirtilmesi gereken hususlardan biri, Selçukluların devlet idaresinde Horasan’dan gelen kişiler ve İran kökenli devlet adamlarına yönelmesinin altında yatan sebebin, Türkmenlerin yaşam tarzları başta olmak üzere pek çok sebeple devlet yönetecek bilgi birikimine sahip olmayışları bulunmaktadır. Dönemin Anadolu’sunda yükselen milli hislerin bir diğer önemli unsuru da ilerleyen dönemlerde yaşanan Moğol baskıları ve sonunda Moğol zulmüne dönüşen süreçtir. Zira Türklerin milli kimlik açısından daha bilinçli hala gelmesinde 1243 yılında Köseadağ’da Moğollara karşı almış oldukları büyük yenilgiyle başlamış olduğu söylenebilir (Akdağ, 2014: 375, 376, 379). Burada öncelikle belirtilmesi gereken hususlardan biri Türklerde milli kimlik bilinci ve milliyetçi hissiyatın tarihin farklı dönemlerinde ortaya çıktığı, dönemin farklılıklarına binayen bu his ve bilincin yönünün ve detaylarının farklı olabileceğidir. Fakat değişmeyen unsurlardan biri Gökalp’in ifade ettiği “büyük mefkurelerin büyük acılar neticesinde vücuda geleceği” gerçekliğidir. Zira Köseadağ sonrası milli his ve bilincin artış göstermesi de bunun bir tezahürüdür.

Köseadağ Savaşı’ndan oldukça eski bir tarihte 1072 ile 1074 yılları arasında Kaşgarlı Mahmut tarafından kaleme alınan Divan-ı Lügati’t Türk adlı sözlük Türk milli kimliğinin ve bu milli kimliğine bağlılık hissiyatının var olduğuna dair pek çok örneği bünyesinde barındırmaktadır. Bu örneklerden ilki Kaşgarlı Mahmut’un, Hz. Muhammed’in kıyamet öncesi yaşanacak karışıklıklar ve Oğuz Türklerinin uzun bir hakimiyet sürecekleri için Türk dilinin öğrenilmesinin yararlı olacağına yönelik bir hadisi bulunduğu dair bir iddiaya yer vererek, bu iddia doğru ise Türk dilinin öğrenilmesi gerektiğini, doğru değil ise bile içerisinde yaşanan çağda (11. Yüzyılın ikinci yarısı) aklın bunu emrettiğini ifade etmektedir. Dile verilen bu çok net ehemmiyet, elbette bir milli bilincin göstergesidir. Bunun dışında eser Türkleri oldukça övmekte, hatta yer yer onlara kutsiyet atfetmekte ve Türklerin yönetimi altındaki diğer unsurlara, Türklere itaat etmelerini salık vermektedir. Bu yönüyle eserin bazı bölümlerinin propaganda yönü taşıdığı söylenebilir. Bu propaganda ve övgü elbette bir milli hissiyatın ürünü olarak kabul edilmelidir (Öksüz, 2016: 292, 293).

4.3.2.2. Osmanlı Dönemi Türk Milliyeti Unsurları

Türk tarihinin önemli bir kesitini oluşturan Osmanlı Devleti, her ne kadar bir hanedan tarafından yönetilen, politikalarını daha çok din referansı ile meşrulaştıran, çok sayıda farklı etnik ve dini topluluğu bünyesinde barındıran ve devlet yapılanması ve yönetiminde dini esasları önceleyen bir imparatorluk olsa da gerek yönetsel anlamda en tepedeki asli unsur olarak, gerekse de halk nazarında kültürel öğelerin korunması ve yaşatılması açısından Türkler daima varlıklarını korumuşlardır. Yani asırlar süren Osmanlı idaresinde dönemlere göre ağırlığı değişmekle birlikte pek çok alanda Türk milli kimliği ile karşılaşmaktadır. Fakat yönetim nazarında, hanedan dışında kalan Türk ve Türkmen kitlelerinin yer yer aşağılandığı da vakiydir.

Konunun detayına inilmeden önce Osmanlı'nın kuruluşundaki "millet sistemi" nin anlaşılmasında yarar vardır. Devlet-i Aliyye'nin kurucu ilkeleri şu şekilde sıralanabilir (Kösoğlu, 2005: 5):

- Egemenlik tartışmasız bir biçimde Osmanoğulları ailesine aittir.
- Müslümanlar millet-i hakimedir ve siyasi-idari haklar Müslümanların elinde bulunmaktadır. Müslüman olan herkesin mülkiye ve askeriyede üst kademelere kadar yükselme imkanı vardır.
- Kurucu unsur Türklerdir. Zira resmi dil de Türkçe'dir.
- Gayrimüslimler dini ve kültürel açıdan devletin himayesi altında her türlü hakka sahip olmakla birlikte, devlet bünyesinde bilhassa siyasi ve askeri alanlarda çalışmamaktadırlar.

Söz konusu dört kurucu ilke, iki önemli hususta fikir vermektedir. Öncelikle Osmanlı Devleti için birey, Müslim veya Gayrimüslimdir. Temel ayırım budur. İkinci nokta da Türklerin devletin kurucu unsuru olması – ki Osmanlı Devleti'nin kurucuları olan Osmanoğulları, bir Türk boyu olan Kayı Boyu'na mensupturlar- ve Türkçe'nin zamanla - Arapça ve Farsça kelimeleri fazlasıyla bünyesine katmış olsa da- önemsenmesi ve yaşatılmasıdır. Fakat Osmanlı'da Türk unsuru ve Türkçe'nin öneminden önce Türk kimliğinin neden "aşağılandığının" değerlendirilmesinde fayda vardır. Zira Türk kimliğinin varlığını sürdürdüğü vakiydir, fakat din faktörünün ardılı olarak kaldığı ve halk kitlesinde Türklerin aşağılandığı da bir başka vakiydir.

Devletin bilhassa kuruluş döneminde eski Türk tarihine ve kültürüne yönelik bir ilgi hala yaşamaktadır. Hatta Oğuz destanı, imparatorluğun yıkılışına kadar tarih yazımının resmi bir unsuru olarak varlığını korumuştur. Fakat imparatorluk; öncelikle 1453 yılında İstanbul'un fethedilmesiyle tabir-i caizse imparatorluk bilincine ulaştı ve bu durum klasik göçerlerin kurduğu ve yönettiği devlet tipolojisinden, Roma medeniyetinden de ciddi anlamda unsurları bünyesine katan İslami referanslı bir imparatorluk tipolojisine bürünmüş, bu durum da elbette milli kimliğin arka planda kalması sonucunu doğurmuştur. Bunun bir diğer sebebi de, doğudaki Safevi İran'ında Şii bir Türk nüfusun yükselmesiyle birlikte Osmanlı'nın bu bölgeyle olan bağının kopması ve dini bir çatışmaya girmesidir. Ayrıca İslam toplumunun kadim ve kutsal merkezlerinin ele geçirilmesi de Osmanlı'ya Müslümanların hamisi olma görevi yükleyerek devletin dini karakterini yükseltmiştir (Lewis, 2009: 449).

19. yüzyıla kadar Osmanlı Türkleri kendilerini evvela Müslüman olarak görmüşlerdir. Bunun dışında dil veya soy gibi faktörler bireysel veya toplumsal anlamda bir önem arz etmekle birlikte siyasi anlamda neredeyse hiçbir öneme sahip değildi. Bu nedenle Türkler kendilerini İslam ile öylesine bütünleştirmişlerdi ki, Türk dili canlı bir biçimde varlığını sürdürmesine ve uygulamada Osmanlı'nın bir Türk devleti olmasına karşın Türk kimliğinin üstü örtülü kalmıştır. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki Türklük hissiyatı köylü veya göçer kitleler arasında varlığını ve zenginliğini korumuştur. (Lewis, 2009: 4, 5). Bu da göstermektedir ki siyasi alanda teorik olarak varlık gösteremese de Türk kimliği bekasını daima sürdürmüştür.

Sultan 1. Bayezid (1360-1403)'in son yıllarından 15. Yüzyılın yarısına kadar olan süreçte bizzat devlet yönetiminde has gulamdan gelen rical ve yeniçeriler ile Türk kökenli askeri sınıflar arasında ciddi bir rekabet ve hatta dönem dönem çatışmalar yaşanmıştır. Sultan 2. Murad (1404-1451) bu karşılıklı, Yazıcızade'nin de telkinleri ile Türklüğe meyiletmiştir. Saray kadınları ve Arap ve İran kökenli devlet adamlarının önemli bir bölümü, Türklerden ziyade has gulamlara yakınlık duymakta idiler (Akdağ, 2014: 387). Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus da devşirmelerin de zaten küçük yaşlardan itibaren özellikle Müslüman Türk ailelerin yanına verilmesi ve Türkçe ve Türk kültürünü de öğrenip-ki bu dönemde devşirmeye pencik oğlan adı verilmekte idi- daha sonra acemi oğlan kışlalarına gönderilmesi esasıdır. Yani, devşirmelerin de Türk kültür ve geleneklerini öğrenmeleri gelişmelerinin bir aşamasını oluşturmakta idi (Kösoğlu, 2013a: 42). Zaten genel

itibariyle 2. Murat ve halefleri döneminde Osmanlı sarayının Türk şiiri ve antik dönem Türk tarihine ilgi duyduğu bir vakıdır. Üstelik Orta Asya Türk dili ve edebiyatı işlenmiş, 15. Yüzyılın sonlarında ise bir edebi okul, Farsça ve Arapça kelimelerden arınmış, sade bir Türkçe ile yazma çalışması yürütmüştür (Köprülü'den akt. Türkdoğan, 2005: 178, 179).

En nihayetinde, gerek Yazıcızade Ali'nin Oğuzlar ve Kayı Boyu'nun tarihine eğildiği Selçukname adlı eseri, gerek de diğer çalışmalar söz konusu dönemde Türk kimliğine dair çalışmaların yoğun olduğu hatta bu çalışmaların doğrudan hükümdar tarafından önemsendiği ve dikkate alındığı gerçeğidir. Bu durum, bilhassa kuruluş döneminde Osmanlı Devleti'nde Türk milli kimliğinin önemini göstermektedir.

Söz konusu dönemde -15. Yüzyılın ilk yarısında- Osmanlı'da Türk milli bilincinin yükselişi hakkındaki belirtilerin en net olanlarından biri Osmanlı sultanlarının bu dönemden itibaren, Eski Türk hükümdarlarının kullandıkları “Han” unvanını benimsemesi ve kullanmaya başlamalarıdır. Yine aynı dönem itibariyle Osmanlıların, Oğuz Türklerinden Kayı Boyunun torunları olduğu sıkça belirtilmiş ve Kayı boyunun tamgası Osmanlı paralarında kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca Oğuzlara ait efsaneler işlenmeye başlanmış ve antik dönem Türk tarihine ilgi artmıştır (Witteck'ten akt. Türkoğlu, 2005: 178).

Osmanlı'nın kuruluş dönemi politikası “İslamlık yoluyla Türkleştirmek” olarak adlandırılabilir bir misyona sahiptir. Balkanlara yönelik olarak uygulanan iskan politikaları; Anadolu'daki Müslüman Türk ailelerin Balkanlara yerleştirilmesine dayanmakta idi (Rasyon'den akt. Türkdoğan, 2005: 178).

Kuruluş döneminde Türk kimliğinin baskınlığına bir diğer net örnek de Neşri'nin (?-1520) Kitab-ı Cihannüma adlı eserinde, Kosova Savaşı öncesinde 1. Murad Sırp kralı için “İnşallah ana (ona) Türk erliğini gösterem” demektir. Neşri'nin, eseri kaleme aldığı dönem ile 1. Kosova Savaşı'nın yaşandığı yıllar birbirinden farklı olsa da, bu ifade dönem itibariyle Neşri'nin de, Neşri'nin eseri sunduğu 2. Beyazıd'ın da “Türk erliği”nden haberdar oldukları ve saygı duydukları aşikardır (Öksüz, 2016: 284).

İstanbul'un fethi ile başlayan süreç ve sonrasında ise Türklüğü ön plana alan siyasi anlayış devlet içerisindeki konumunu kaybetmeye başlamıştır. 1453 sonrasında yazılarında Türklüğe yer veren Kemalpaşazade ve pek çok isim, bunu ya devletin kurucu unsurunu

vurgulamak ya da Enderunlu devşirmelere mesaj vermek için yapmaktaydılar (Akdağ, 2014: 388).

Osmanlı Devleti'nde siyasi alanda milli kimliğin yani Türklüğün geri planda kalmasının en önemli sebeplerinden biri her şeyin padişahın elinde bulunması ve padişahın bu yetkilerini veya iktidarını en ufak derecede dahi paylaşmamak için rakip olacak Türk ailelerin etkinliğinin ortadan kaldırılması ve hatta bununla da yetinilmeyip Türk ailelerinden kız alma usulüne son verilmesidir. Ünlü tarihçi Joseph von Hammer-Purgstall (1774-1856) 'e göre bu durum, sultanın annesinin ailesini bilmeyip daima baba soyuna sadık kalması amacı taşımaktadır. Zira başlangıçta padişahlar daha çok Dülğadir ve Çandarlı ailelerinden evlilik yapmakta idiler. Fakat daha sonra kurulan Harem düzeni ile bu durum ortadan kalkmıştır. Üstelik yeni harem usulüne karşın Şeyhülislam Esad Efendi (1570-1625)'nin kızı ile evlenen 2. Osman'ın tahttan indirilmesi ve hayatını kaybetmesinde bu sebebin de rolü olduğu ifade edilmektedir (Hammer'den akt. Oba, 1995: 34).

Siyasi alanda kuruluş dönemi sonrasında Türk varlığı görülme de, Türk devlet adamlarının etkin konumda bulunduğu kuruluş devri sonrasında devşirme usulüyle yetiştirilen diğer devlet adamlarının yönetimde etkin rol oynamaya başlaması devlet içerisinde bir Türklük-devşirmelik çekişmesi halini almış; devşirmelerin etkinliği arttıkça halk da, yapılan yanlış eylemler ve yeniçerilerin tahammül edilmez davranışları nedeniyle ayaklanmalara başlamıştır. (Hüsamettin'den akt. Akdağ, 1963: 6). Celali İsyancı'nın sebebi bu şekilde, etnik bir temele de dayanmaktadır. Dolayısıyla, kültürel anlamda toplumsal yaşamda varlığını daima sürdüren Türk milli kimliğinin siyasi alanda gerileyişinin de hayli sancılı bir sürecin sonucu olduğu görülmektedir.

Osmanlı'da Türklük, din faktörünün ardılı olarak kalmakla birlikte; zaman zaman da aşağılanmış ve Türk unsurlar cahil olarak değerlendirilip hor görülmüşlerdir. Bu durumun en net örneklerinden biri Türkiye'de uzun yıllar bulunmuş olan William Mitchell Ramsay (1851-1939) 'in 1897 yılında yayımladığı "Impressions of Turkey" adlı eserinde yer verdiği ifadelerdir. Ramsay'e göre eserin kaleme alındığı dönemde Osmanlı ülkesinde Türk ismi iki farklı anlamda kullanılmaktadır. Bunların ilki, bir yörenin Türklerin veya Türkmenlerin yaşadığı bir bölge olup olmadığı sorulduğunda etnik anlamda; diğeri ise bir aşağılama tabiri olarak cahil anlamındadır (Ramsay'den akt. Lewis, 2009: 451).

Gökalp bu hususu daha ileri noktaya taşıyarak, Türk tabirinin toplumsal yaşamda aşığlanışını bizzat halk tarafından söz konusu dönemde kullanılan bazı deyimler ile örneklendirmiştir. Bu deyimlerin bir kısmı hakaret derecesine varmakla birlikte “Türk ne bilir bayramı laklak içer ayranı” ve “ Türkün aklı sonradan gelir” gibi ifadeler Gökalp tarafından dönemin anlayışını belirtmek için örnek olarak gösterilmektedir (Gökalp, 2016b: 39, 40).

İstanbul’un fethi ile başlayan süreçte siyasi alandan soyutlanmaya başlamasına ve devletin son dönemlerinde neredeyse yalnızca cahil halk tabakalarına yönelik bir sıfat olarak kullanılmaya başlanmasına rağmen Türk kimliğinin kültürel öğeleri Osmanlı siyasi yaşamında da, ülkenin pek çok bölgesinde toplumsal anlamda da kendisini göstermiştir.

Etno-sembolizm kuramının kurucusu olarak kabul edilen Anthony Smith de modern ulusların etnik kökenlerine eğilirken Osmanlı örneğine yer vermektedir. Smith’e göre Osmanlı Türkleri kendi etnik kimliklerini milliyetçiliğin modern evresine kadar ayakta tutmuş ve sürekli kılmışlardır (Smith, 2002: 124). Osmanlı Türkleri halk nazarı öncelikli olmak üzere yönetici kademesinde de giyim kuşam veya şehirde ata binmek ve silah taşımak gibi sembolik unsurlarda net bir biçimde farklılıklarını korumuşlardır (Kösoğlu, 2013b: 125). Fakat daha geniş perspektiften bakıldığında da –etnik farklılıkların da kültürel öğeler bakımından toplumsal yaşamda yer bulduğu da göz ardı edilmeden- toplumsal ayrımın müslim-gayrimüslim farklılığı üzerine kurulduğu da belirtilmelidir. Öncelikli olarak kendilerini Müslüman olarak tanımlayan Türkler, farklılıklarını bilhassa Hac dönemi gibi diğer Müslüman unsurlarla bir araya geldikleri durumlarda hissetmekteydiler. Kendi kimliğini o durumlarda hissetmiş örneğin kendine “Türk hacısı” demiştir. Aynı durum Bağdat veya Kahire’ye giden bir Türk için de geçerlidir (Kösoğlu, 2013a: 220).

Osmanlı’da toplumdaki kişilerin bireysel anlamda diğer Müslüman kitlelerin yanında kendilerini Türk olarak görmelerinin en önemli etmenlerinden biri dil faktörüdür. Bu açıdan bakıldığında Türkçe, Türk kimliğinin sürekliliğinde en önemli rollerden birine sahiptir. Arap ve İran kökenli devlet adamlarının dönemsel olarak hiyerarşik anlamda yüksek konumlarda bulunmaları Arapça ve Farsça’nın yer yer önem kazanmasına neden olduysa da imparatorlukta geçerli olan dil Türkçe idi. Saray, ordu ve bürokrasinin önemli bir bölümü bu dili kullanmaktaydı. İmparatorluğun, devşirme sistemi hasebiyle etnik köken açısından

kozmpolit olan yönetici sınıfı açısından ortak nokta Türkçe konuşmaları idi. Türkçe konuşmak bu sınıfın parçası olmanın en önemli unsuruydu (Lewis, 2009: 447).

Osmanlıların Türkçeyi resmi dil yapması onları kendilerinden önceki Türk devletlerinden de farklı kılmış – Selçukluda resmi dil Farsça, Memluklerde ise Arapça idi- ve devletin Türk kimliğinin korunmasındaki en önemli unsurlardan biri olmuştur (Kushner, 1979: 2).

Türkçenin yalnızca yönetici sınıfta değil halk arasında da ne kadar önemli olduğunu 19. Yüzyılda Osmanlı ülkesini gezmiş bir seyyah olan Antoine Laurent Castellan (1772-1838) dönem Osmanlı’sında bir Frenk’in Türkçe bilse dahi tercüman aracılığıyla kendi dilinde konuşması zorunlu tutulduğunu belirtmektedir. Ayrıca yine Castellan, Türklerin Türkçeden başka bir dil kullanırlarsa haysiyetlerini kaybedeceklerine dair bir inanca sahip olduklarını belirtmektedir (Kösoğlu, 2013b: 133).

Türkçe’ye gösterilen ehemmiyet Osmanlı’da gerek devlet yönetiminde kullanılan bazı kavramlar –ki genel üslup itibariyle saray dili, bünyesinde Arapça ve Farsça terimler barındırsa da- gerekse de halk nazarında kullanılan pek çok kelime ve deyim antik dönem Türklerine ve Türkçe’sine dayanmaktadır. Devlet yönetimi anlamında bu kavramlardan biri “subaşı” ifadesidir. Osmanlı Devleti’nde kapıkulu süvarileri arasından seçilip, savaş zamanında güvenliği sağlayan kişilere verilen subaşı sıfatı eski Türkçe’ye dayanmaktadır. Zira eski Türkçe’de “sü” asker anlamına gelmektedir. Bir başka örnek de “kazak olmak” tabiridir. Eski Türklerde mevcut yönetimden memnun olmayan kişiler bozkıra veya çöle çekilerek kazak olurlardı. Osmanlı devrinde de bilhassa Kırım’da iktidara muhalif olanlar için aynı tabir kullanılmıştır (Gökalp, 2015: 280, 375, 376).

Elbette bu örnekler çoğaltılabilir fakat söz konusu iki tabir dahi Osmanlı gibi dini referansın her şeyin önünde olduğu bir imparatorlukta dahi antik dönem Türk tarihinin ve kültürünün izlerinin ciddi bir biçimde yaşadığına işaret etmekte ve Türk milli kimliğine dair önemli unsurların ve hissiyatın sürekliliğini koruduğunu göstermektedir. Ayrıca kazak olmak tabirine ayrı bir parantez açılabilir. Zira Orhun Abidelerinde dahi küçük insanlar olarak tanımlanan halk kitlelerinin, yönetime karşı tavır alabilme kapasitesine sahip oldukları bu deyimde kendisini göstermektedir.

Söz konusu süreklilik Gökalp'e göre kendisini Oğuz töresinin devamlılığında göstermektedir. Oğuzlar, İslamiyet'i kabul ettikten sonra, antik dönemdeki Şölen Edebiyatı yerine Divan edebiyatına geçmiş, Töre yerine fıkıh öğretimi başlamıştır. Fakat bu noktada Osmanlı hukuk sisteminde örfün de çok önemli bir yeri olduğunu ve söz konusu örfün de töre ile eşdeğer görülebileceğini ve Türk töresinin bu örfün unsurlarında temel belirleyici olduğu söylenebilir. Zira Oğuz töresi Osmanlı kanunnamelerinde varlığını sürdürmüş, Acemi Oğlanlar ve İç Oğlanlar kışlaları ile Enderun mektebinde öğretilmiştir. Ayrıca şölen edebiyatı unsurlarının da halk nazarında devam ettiği bir vakiadır (Gökalp, 1913). Zira önemli Türk tarihçilerden Fuad Köprülü, Osmanlı uygarlığının Orta Asya kökenli olduğunu ifade etmektedir (Türkdoğan, 2005: 49).

Osmanlı toplumu içerisinde önemli bir yere sahip olan Türk unsuru, 14. Yüzyılın sonları itibariyle Anadolu'nun doğusuna doğru sınırlarını genişleten Osmanlıların bir çok göçer Türk topluluğu ile karşılaşması da bu durumda etkili olmuştur (Lewis, 2009: 14).

Yine 14. Yüzyılın sonlarında Ali Şir Nevai'nin kaleme aldığı "Lisanü't Tayr" adı eserde geçen dizelerde Türk kimliğinin, dilinin ve hatta birliğinin o dönemde de ifade edilen olgular olduğuna dair örnekler yer almaktadır. Eserde Türk şiirinde bayrak kaldırdığını ve böylece o memleketi birleştirdiğini ifade eden Ali Şir Nevai'nin bu ifadeleri, Türk kimliği için Anthony Smith'in "eskiden gelen anılar"ın önemine eğildiği anlayışını geçerli kılmaktadır (Öksüz, 2016: 285). Zaten genel anlamda Ali Şir Nevai'nin kullandığı dilin Çağatay Türkçesi olmasına rağmen, söz konusu dönemde de Anadolu Türkleri arasında kolaylıkla anlaşılıyor ve Ali Şir Nevai'nin tanınıyor olması da bu durumun net bir göstergesidir (Lewis, 2009: 448).

Devletin gerileme ve dağılma dönemlerinde ise Türk kimliğine dair bilinç – her ne kadar Osmanlılık ve İslamcılık politikaları başlangıçta ön planda olsa dahi- diğer Türk toplulukları ile ilişkiler geliştirilmesine kadar varmıştır. Örneğin 1864 yılında Çin'de ayaklanıp bağımsız bir devlet kuran Yakup Beğ, hutbelerde Osmanlı hükümdarı adından bahsetmiş, yine Osmanlı hükümdarı adına para bastırmış ve onun manevi hükümdarlığını kabul etmiştir. Bunda, 1875 yılında Osmanlı'nın Kaşgar'dan gelen bu Türklere yardımda bulunmasının önemli bir rolü vardır (Kushner, 1979: 16).

En nihayetinde Osmanlı Devleti'nin kuruluş itibariyle bir Oğuz boyu olan Kayı Boyu'na dayanması ve Oğuz töresini ve toplumsal anlamda yaşam biçimini sürdürmesi zaten Türk kimliğinin ön plana çıkmasında önemli rol oynamış, İstanbul fethi sonrasında oluşmaya başlayan yeni Osmanlı uygarlığı her ne kadar yönetim anlamında dini referansı ve ayrımları ön plana çıkarsa da Türk kimliğine ait anı ve sembollerin geçerliliğini koruduğu pek çok örnekle sabittir. Türk kimliği ve Türklük hissiyatı elbette 624 yıl hüküm sürmüş bir imparatorlukta dönem dönem farklı seviyelerde ön planda olmakla birlikte daima varlığını sürdürmüştür.

4.4. Türk Milliyetçiliğinde Mit, Sembol ve Anıların Yeri

Gerek tarihi süreçte Türk milli kimliği ve kültürünün gelişiminde, gerekse de modern Türk milliyetçiliğinin inkişafında, antik dönem başta olmak üzere kadim Türk tarihinin pek çok dönemine ait mit, sembol ve toplumsal hafızada yer alan anılar önemli rol oynamışlardır. Bu nedenle kavmiyat ve halkiyat alimlerine oldukça önem veren Gökâlîp, tarih öncesi devirlere ait medeniyet dairelerine ait önemli eserleri meydana çıkaran arkeoloji bilimi ile, yine antik dönemlere ait masallar, menkıbeler, mitler ve atasözlerinin meydana çıkarılmasında önemli rol oynayan halkiyat çalışmalarına önem atfetmektedir (Gökâlîp, 2014: 69).

Gökâlîp mitleri ilahlara ait olan maceralar olarak tanımlamakta; milli kahramanlara ait olan tarihi hikaye ve maceraları da menkıbeler –veya bir başka deyişle efsaneler- olarak tanımlamaktadır. Etno-sembolizm açısından düşünüldüğünde efsanelerin anılara tekabül ettiği kabul edilebilir. Gökâlîp, mitlerin de efsanelerin de iki önemli toplumsal rolü olduğunu ifade etmektedir. Bunların ilki, törenlerdeki rolleridir. Mitler veya menkıbeler bir toplanma esnasında manzum veya mensur şeklinde, müzik eşliğinde ve belki de raksla birlikte okunduklarında topluluk üzerinde büyüleyici bir etkiye sahip olabilirler. Mitler ve menkıbelerin ikinci toplumsal rolü ise, inançlar ile ilgilidir. Menkıbe, konusu itibariyle topluluğun veya topluluğa ait bir müessesenin ne zaman oluştuğu hakkında açıklayıcı olabilir (Gökâlîp, 2015: 115). Bu açıdan bakıldığında mitler veya menkıbeler, topluluğu oluşturan kişilerin topluluk veya topluluğa ait kurumlara aidiyet şuuru açısından oldukça önemli bir rol oynayabilir.

Bu hususta pek çok örnek verilmesi mümkündür. Farzımuhal Gökalp, Türk bayrağındaki ay ve kırmızı rengin dini herhangi bir çağrışımı olmadığını, fakat Türk toplumunda uyandırdıkları coşkunluk hissiyatı ile mukaddes bir sembol halini aldıklarını ifade etmektedir. Sembollerin de dini bir coşkunluk meydana getirenlerini mukaddes, ahlaki bir coşkunluk doğuranlarını iyi, estetik bir coşkunluk oluşturanlarını ise güzel sıfatları ile ifade etmiştir (Gökalp, 1973: 284).

Gökalp'in söz konusu örneği, kendisinin kaleme aldığı dönemden sonra daha da belirgin bir biçimde hem Türk siyasal hayatında kullanılan hem de halk arasında önemli bir yere sahip olan bir sembol olmuştur. Hilal, İslam ile iyiden iyiye özdeşleşmiş – ki zaten bunun da tarihi bir arka planı söz konusudur fakat kitleselleşmesi Türklerin kullanımı ile olmuştur- ve kitlesel bir sembol olmuştur.

Yalnızca Türk milliyetçiliği değil, pek çok modern milliyetçiliğin gelişimi ve kitleselleşmesinde önemli olan unsurlardan biri de doğadır. Bir başka deyişle doğaya ait unsurların sembolleşmesi, milletler ve milliyetçilik açısından oldukça sık karşılaşılan bir durumdur. Doğa ve dönüştürüldüğü “şiiirsel mekan” özel bir alandır. Söz konusu şiiirsel mekanlar halkın kadim anılarının kutsal alanlarını ifade etmektedir. Bu anlamda yurt olarak da adlandırılabilir alanlar, Smith'in tabiriyle yalnızca milli dramının sergilendiği bir dekor değil, doğrudan tarihi önem taşıyan ve başrolde olan sembollerdir (Smith, 2016: 107, 108).

Smith'in bu tanımlamalarına dair Türk tarihi, kültürü ve kimliği açısından, Türk milliyetçiliği için argüman olmuş pek çok örnek mevcuttur. Örneğin antik dönem Türk tarihine referansla, Orta Asya'da yer alan Tanrı Dağları, Türk milliyetçileri açısından anayurdun önemli sembollerinden biri olmuş ve modern dönem Türk milliyetçilerinin de sıkça önem atfettiği, edebi eserlerde yer verdiği ve milli hissiyatın kitleselleşmesinde “kullandığı” önemli bir sembol olmuştur. Benzer bir durum Ötüken kenti için de geçerlidir. Zira antik dönemde dahi Orhun yazıtlarında görüldüğü üzere – bir önceki başlıkta verilen örneklerde- Ötüken kentine bir kutsiyet atfedilmiştir. Bu kutsiyet modern dönemde sembolleştirilmiş ve modern dönem Türk milliyetçilerinin en çok kullandığı unsurlardan biri olmuştur.

Orhun Yazıtlarında karşılaşılan bir diğer sembol de “kurt” sembolüdür. Antik dönem Türk tarihindeki çoğu destanlarda “bozkurt”, Türk topluluklarının sembolü olarak yer almıştır. Yazıtlarda da (Ergin, 2000: 13) “*Tanrı kuvvet verdiği için babam kağanın askeri kurt gibi imiş*” ifadesi net bir biçimde kurt metaforunun görüldüğünü göstermektedir. Türk tarihinde çoğu zaman kurt, gerek devlet nazarında gerekse de halk kitleleri açısından bir sembol olarak görülmüş; Osmanlı’nın son dönemiyle birlikte modern Türk milliyetçilerinin de bu sembolü kullanmaya başladığı cumhuriyetin ilk yılları ve sonrasında da oldukça yaygınlaştığı görülmektedir. 1912’de kurulan Türk Ocakları’nın amblemi kurt başı şeklinde tasarlanmış; bu durum daha sonra kurulan pek çok milliyetçi kuruluşta da görülmüştür.

Osmanlı başta olmak üzere Türk tarihinin pek çok kesitinde karşılaşılan sembollerin kaynağı olması itibariyle Antik dönem Türk tarihi, modern Türk milliyetçiliğinin de faydalandığı ciddi bir alandır. Örneğin; 21. Yüzyılda da devam etmek üzere Türk dünyasının pek çok yerinde kutlanan Nevruz’un kökleri antik dönem Türk tarihindeki bir mitten kaynaklanan Demir Bayramı’na dayanmaktadır. Ergenekon’dan çıkan Oğuz Türkleri bu olayı her yıl demir bayramında kutlamışlardır. Ateşte ısıtılan bir demir parçası hakan tarafından altın örs üzerinde yine altın bir çekiçle dövülmektedir. Daha sonra da sevinçli oyunlar ve koşular gerçekleştirilmekte idi (Gökçalp, 2015: 122). Modern dönemde gerçekleştirilen Nevruz Bayramı kutlamaları da oldukça benzer biçimde gerçekleştirilmektedir.

Sosyal hayata dair süreklilik arz eden bir diğer örnek de bünyesinde yine pek çok mit ögesi ve sembol barındıran cenaze merasimleridir (Gökçalp, 2015: 121). Eski Türklerde ağıt yakmaya karşılık gelen yağ töreni veya mezar taşına tekabül eden balbal kültürü aradaki sürekliliğin en önemli iki göstergesidir. Sosyal yaşantının özel kesitlerinde karşılaşılan kadim semboller, modern Türklerde de yaşatılmakta ve “anıların” önemli bir parçası olmaktadır.

Toplumsal yaşamda Nevruz’un kökleri gibi dil anlamında bir çok tabirin de kökeni antik dönem Türk mitlerine dayanmaktadır. Örneğin eski Türk mitlerinde güneş kadın, ay erkek olarak tabir edilmektedir. Tarihi süreç içerisinde ve hatta 21. Yüzyılda da çocukların kullandığı “Ay dede” tabirinin kökleri bu hususa dayanmaktadır (Gökçalp, 2015: 96, 97). Dil anlamında yine yedi sayısının pek çok mitte mukaddes anlamda kullanılması modern dönem Türkçesinde kullanılan tabirlere yansımıştır. Eski Garp Türklerinde devlet yönetiminde altı

bölük ve merkezi içine alan yedi birim bulunmakta idi. Ayrıca her ferдин yedinci atasına kadar geçmişini bilmesi icap ederdi (Gökalp, 2015: 156). Modern Türk dilinde ve yine 21. Yüzyılda da kullanılan “yedi kat eller” tabiri bu kökene dayanmaktadır. Zira bu durum aynı zamanda Türklerin soya ve tarihe verdikleri öneme de bir örnektir. Yine yerin yedi veya dokuz kat altının, kötülüğü, cehennemi veya karanlık bir memleketi tasvir etmesi de 21. Yüzyılda sıklıkla kullanılan “Yerin yedi kat dibine geçmek” tabirinin kökenini oluşturmaktadır.

Antik dönemdeki mit veya sembollere dayanmakta olup modern Türkçede kullanılmaya devam eden ifadelere bir diğer örnek de kutlu kelimesidir. Gündelik hayatta pek çok kişinin sıklıkla kullandığı kutlu tabiri eski Türklerde kut sahibi anlamındadır ve mukaddestir. Eski Türkler daha çok kutlu dağ veya kutlu kent (Hokand) gibi tabirlerle kullansa da (Gökalp, 2015: 93) modern Türkçede kutlu çok kullanılan bir tabir olarak yerleşmiştir.

En nihayetinde gerek dil, gerek sosyal yaşam, gerek devlet yönetimi anlamında pek çok alanda Antik Türklerde görülen mit ve sembollerin modern Türk kimliğinin gelişiminde etkin rol oynadığı ve bir sürekliliği gözler önüne serdiği görülmektedir.

4.4.1. Türklerde Ülkü Kavramı ve Kızıl Elma

Türkçü düşüncenin önemli fikir adamlarından Hüseyin Nihal Atsız, milletleri yükselten şeyin milli mefkureler olduğunu ifade etmektedir. Milli mefkureye sahip olmayan milletlerin gerileyeceğini veya iyi ihtimalle yerlerinde sayacaklarını; hatta medeniyet alanında yükselseler bile başka milletlerin gölgesi olarak kalmaya mahkum olduklarını savunmaktadır (Atsız, 2015b: 132).

Türklerde sembollerin “uğruna” en çok kullanılır olduğu kavram “mefkure”dir. Gökalp’in sıklıkla kullandığı mefkure, muhtevası itibariyle eski Türklerde altın ışık dönemi olarak adlandırılmaktadır. Öncesinde de büyük buhran dönemlerine aşk çağı adı verilmekte, aşk çağında gökten indiğine inanılan altın ışık ile birlikte kutlu bir çağ başlamakta, bu çağa da altın ışık çağı adı verilmektedir (Kösoğlu, 2013a: 155).

Altın ışık çağı Türklerin mefkuresini ifade etmekte, söz konusu mefkure de kızıl elma ile sembolleştirilmektedir. Türk topluluklarının tarihi ülkelerini simgeleyen soyut bir milli gerilimin ifadesidir. Her dönemin geriliminin gücüne göre Kızılelma değişmekte, bu durum da onu ulaşılamaz kılmaktadır. Bir başka deyişle gerçekleştirilen her hedef yeni hedefler doğurmaktadır. Türk milletinin yükseliş dönemlerinde kızıl elma kahir ekseriyetle cihan hakimiyeti olarak belirlenmiştir. Kızılelma sembolündeki kızıl, renk olan kızıl değil altın anlamındadır. Yani sembolün aslı altın elmadır. Osmanlı yazılı metinlerine göre ilk kızıl elma İstanbul'da görülmüştür. İslam coğrafyacıları Ayasofya önündeki Justinyanus heykelinin sol elinde bulunan altın topun İstanbul'un işgalini engelleyen bir tılsım içerdiğine dair bir inançtan söz etmektedir. Dönemin Hristiyan kaynakları ise bu topun dünya hakimiyetini sembolize ettiğini belirtmektedir. 14. Yüzyılda heykelin yıkılması, İstanbul'un fethinin habercisi olarak dahi yorumlanmıştır. Kökeninin Doğu Roma'ya dayandığına dair bu rivayet ve fikirler olsa da kızıl elma metaforu bilhassa Kanuni Sultan Süleyman dönemi ve sonrasında Türkler için sıklıkla kullanılan bir sembol olmuştur. 1. Süleyman döneminde Yeniçeri Ocağı mensupları daha sonra gelenek haline gelen şu deyişi kullanmışlardır:

“Testiye kurşun atar, keçeğe kılıç sallar, Kızıl elmaya dek gideriz”

Yine Sultan Süleyman'ın da asker ziyaretlerinin sonunda “Kızıl elmada buluşuruz” diyerek veda ettiği ifade edilmektedir. Tarihçi İbrahim Peçevi (1572-1650) 'ye göre kızıl elma tabiri halk arasında da kullanılmakta lakin bu tabirin kökeni ve kullanılma sebebi bilinmemekte idi (Kösoğlu, 2013b: 165-175).

Bizzat hükümdar, asker ve halk kitleleri tarafından kullanılan kızıl elma sembolü Osmanlı'da edebi eserlerde de görülmektedir. Örneğin Karşlı aşık Kurbanı (1670-1800), Erzurum Beylerbeyi'nin Kafkasya seferi üzerine şu dördlüğü yazmıştır (Kösoğlu, 2013b: 174):

*“Serasker yönelmiş yolda gelmede
Muradı Şirvan'ı, Şah'ı almada
Eski nişanımız kızıl elmada
O aşılmaz dağlar, beller bizimdir”*

Kızılelma ülküsünün bir sembol olarak ortaya çıkışı hususunda Atsız farklı düşünmekte; ifadenin kökenini bilinmemekle birlikte tabirdeki saflık ve doğallığın Türk

lksnn ve sembol tabirin eskiliğine işaret ettiğini ifade etmektedir. Ona göre Kızılelma adındaki bu doğallık, ülkünün; aydınlardan önce halk içerisinde vuku bulduğunu göstermektedir (Atsız, 2015b: 19).

Atsız'a göre bir ülküye sahip olanların, lkc ilkelerinin uygulanması oldukça zordur. Zira bu ilkeler her aklın kabullenemeyeceği kadar parlak ve heybetli fikirlerdir. lkler uzun vadeli ve sonsuz fedakrlık isteyen gerçekliklerdir. Fakat aynı zamanda milletlerin yüreğini heyecanla dolduran "yürütücü kuvvetler"dir. Tarihte görülen en büyük kahramanlıklar ve özveriler lkler uğrunda yapılanlar olmuştur. Zor mücadeleler isteyen lkler, aynı zamanda etin savaşçılar yetiştirilmesinde de en elverişli argümanlardır. Ülkücü ilkeler uğrunda mücadele eden insanları yükseltirler. Kızılelma da bu lklerden biridir (Atsız, 2015c: 150, 151).

Yine Atsız'ın milli lkler ve bilhassa Kızılelma hususunda üzerine eğildiği meselelerden biri lklerde maddi fayda veya uygulanabilirlik aranmasıdır. Zira Kızılelma ülküsünün bir delilik sayılması, Türk milletinin değil büyüklük iddiasından, yaşamaktan dahi vazgeçmesi sonucunu doğurması gerektiğini ifade etmektedir. Bunu doğru bulmayan Atsız'a göre, hiçbir inanç riyazi mantık çerçevesinde düşünülmemelidir. Hatta Atsız bu hususta Tanrı'nın varlığını örnek olarak göstermekte; bunun da riyazi metot ile ispatlanamadığını fakat yüz milyonlarca insanın Tanrı'nın varlığına inandığını ve bu inançtan g aldığını, ülkülerin de böyle olduğunu ifade etmektedir (Atsız, 2015b: 21). Atsız'ın bu fikirleri elbette milliyetçiliği modern bir din olarak tanımlayan Hayes'in düşüncelerini akıllara getirmektedir. Elbette Atsız'ın kastettiği Hayes ile tamamen örtüşmemektedir. Fakat benzetme aynıdır.

Türk milliyetçiliğinin önemli fikir adamlarından Ziya Gökalp de pek çok eserinde Kızılelma sembolüne değinmiştir. Üstelik Türk Yurdu Mecmuasında yayınladığı Kızıl Elma adlı nesir bir eseri de mevcuttur. Bu eserde geçen ifadeler Kızılelma sembolü ve bu sembolün Türk milliyetçileri için önemi hakkında ipuçları vermektedir (Gökalp, 2016a: 25-48):

"...

Salımız gnlmş, utuk hlyada,

Dinlenmedik hiçbir tatlı rüyada

Son arzumuz budur fani dünyada:

Türk'üz varacağız Kızılelma'ya...

...

Kızılelma olsun bu şehrin adı

Atalarımız hep bunu aradı

...

Ey Tanrı icabet kıl bu duaya

Bizi de kavuştur Kızılelma'ya''

4.4.2. Türklerde Özgürlüğün Önemi ve Kür Şad

Türk tarihinde en dikkat çekici hususlardan biri de; coğrafya veya zaman gibi unsurlar değişse de Türk budununun daima özgürlüğüne düşkün olmasıdır. Bunun en net göstergelerinden biri de tarih boyunca pek çok kez devletleri yıkılmış olmasına rağmen daima yeni bir devlet kurmuş olmalarıdır.

Bu özelliğin bir sembol olarak vücut bulduğu en önemli örneklerden biri ise bilhassa Hüseyin Nihal Atsız (1905-1975)'in çalışmaları sonucu bilinir hale gelen Kür Şad İhtilali vakasıdır. İhtilalin tarihi sürecine değinmeden önce; Atsız'ın Kür Şad ve diğer Türk kahramanlarına verdiği öneme değinmek gerekir. Zira Atsız'a göre milletlerin kendi büyüklerine – ki buradaki büyüktan kasıt milletin bağrında yetişen ve ona hizmet eden kahramanlardır- gösterecekleri saygı, aynı zamanda millet olma vasıflarından biridir (Atsız, 2015a: 181).

630 yılında Göktürk ülkesinin doğu kısımlarının Çin'in eline geçmesi ile bölgede daha önce hakimiyet kurmuş olan Kiele Han ve ona tabi olan Türkler esir olarak Çin'e getirildiler ve ülkenin farklı bölgelerine dağıtıldılar. Bunda, Türklere milli kimliklerini unutturma ve onları da Çinlileştirme çabası ön plana çıkmaktadır. Bu durumu izzetinefsine yediremeyen Kiele Han 634'te hayatını kaybetti. Ancak Kiele Han'ın ölümünden beş yıl sonra Göktürk hükümdar ailesinden olan Kür Şad Türk devletini yeniden diriltmek için Çin İmparatorunu öldürüp, Çin sarayında esir bulunan Türk prensi Holuku'yu Türkeli'ne kağan yapmayı amaçlıyordu. Bu amaçla etrafında 40 kişi daha toplandı. Çin İmparatorunun geceleri şehri gezmesini fırsat bilerek onu öldürmeyi planlayan Kür Şad, planladığı gece

yağmur yağması sebebiyle imparatorun dışarı çıkmaması ve daha sonra da planın duyulması ihtimaline karşılık saraya saldırmaya karar verdi. Kür Şad, yanındaki 40 adamıyla birlikte saray muhafızlarına saldırdı fakat sayıları az olduğu için geri çekilmek mecburiyetinde kaldılar. Kür Şad bir ırmağı geçerken yakalandı ve öldürüldü. Fakat bu olaydan sonra Çinliler yeni ve büyük ihtilal girişimlerinden çekinerek ülkedeki Türkleri Çinlileştirme politikasını terk edip, bunun yerine onları Sarı Irmağın kuzeyine naklettiler. Bu da, 681’de Türklerin bağımsızlıklarını tekrar kazanmalarının kıvılcımı olmuştur (Atsız, 2015a: 133, 134).

Atsız’ın tabiriyle Kür Şad, Türk tarihinde parlaması ile sönmesi bir olsa da alevlerin, ışıkların, mehtapların ve yanardağların yanında bir şahap gibidir. Söz konusu geçici ışık, tarihin seyrini değiştirmiştir. Atsız tarafından yapılan şahap tasviri yalnızca bir tasvir değildir. Zira O, gerçekten pek çok Türk büyüğü ve kahraman içerisinde Kür Şad’a ayrı bir ehemmiyet vermekte ve bunu da açıkça ifade etmektedir. Zira diğer Türk büyükleri gibi, ülkeler fethetmemiş, kanunlar koymamış veya yoksul milletini zengin etmemiş olsa da Kür Şad, tarihte ünsüzlerin de büyük fedakarlıklar yapabildiğinin örneğidir. Hatta Atsız, bu düşüncesi bağlamında Osmanlı Devleti’nin en güçlü olduğu dönemin padişahlarının dahi olumsuz yönleri olduğunu ifade etmekte, Kür Şad’ı ise “birinci kahraman” olarak tanımlamaktadır. Yine Namık Kemal veya Enver Paşa gibi isimlerin de büyük kahramanlar olduklarını ifade etmekte fakat hiç birinin Kür Şad gibi büyük maksatla ve onunki kadar zor koşullar içerisinde çarpışmadıklarını savunmaktadır. Yine Atsız’a göre Kür Şad, yarı masallaşmış Alp Er Tunga’dan, kahraman kadın Tomris’ten; Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa ve Edirne kahramanı Şükrü Paşa’ya kadar pek çok Türk büyüğünden önemlidir (Atsız, 2015a: 135-140).

Hüseyin Nihal Atsız genel itibariyle Türk büyüklerine ve Türk tarihindeki pek çok kahramana önem atfetmekle birlikte; tarih sayfalarında adı daha az geçen veya hiç geçmeyen “isimsiz kahramanlara” daha çok dikkat çekmektedir. Ona göre, ülkü için ölenlerin sonsuz karanlıkta kaybolurken hafızalarda yer edinmeleri elbette güzel; fakat hafıza ve gönüllerden de uzakta kalarak karanlıkta kaybolmaları ondan da güzeldir (Atsız, 2015b: 93). Bu fikirleri Atsız’ın şiirlerinde de net bir biçimde göze çarpmaktadır. Yakarış şiirinin şu iki dizesi son derece çarpıcıdır (Atsız, 2011: 10):

“Kanlarımız sebildir, akıtarak hepsini

Belirsiz mezarlarda anılmadan yaşarız”

Hüseyin Nihal Atsız'ın bu fikirleri normatif ve tartışılabilir olmakla birlikte Türkçü retorikte Kür Şad'a atfedilen önemi göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Zira Türklerin bağımsızlığa olan düşkünlükleri Türk milliyetçisi yayınların çoğunda en önemli argümanlardan biri olarak dikkat çekmekte; Kür Şad ihtilali de bu argümanın en önemli ispatlarından biri olarak sunulmakta ve Türk milliyetçiliğinin en önemli sembollerinden biri halini almaktadır.

Kür Şad ihtilalinin Türk milliyetçiliğinde bir sembol halini alması Atsız'ın konu ile ilgili eserlerinde de net bir biçimde ifade edilmektedir. Zira Atsız, Kür Şad için “kaybolmuş güneşimiz” ifadesini kullanmakta ve Türkçülerin bu güneşi 13 asrın karanlığından çıkardıklarını söylemektedir. Ona göre Kür Şad'ın 1300 yıl önce dökülen kanı Türklerin yabancı bir millet içerisinde erimesine engel olmuştur. Modern dönemde de Kür Şad'ın hatırası Türklüğü eriyip sönmekten kurtaracaktır (Atsız, 2015a: 141).

Atsız'ın bu ifadeleri öncelikle etno-sembolist bakış açısının sürekli önemini vurguladığı etno-tarih yazımının milliyetçilikler üzerindeki etkisini bir kez daha ortaya koymaktadır. Ayrıca Atsız'ın Kür Şad için “kaybolmuş güneşimiz” ifadesini kullanması milletlerin etnik geçmişlerini yeniden keşfetmelerinin, modern bir millet olarak ortaya çıkışlarında oynadıkları rolün önemini ortaya koymaktadır.

4.4.3. Türklerde Vatan Fikri ve Turan

Gerek tarihteki gerek de modern dönemdeki Türk topluluklarında üzerinde yaşanan veya geçmişte yaşanmış olan toprak parçası ya da parçalarına bağlılık oldukça üst düzeyde olmuştur. Zira daha önce bahsedilen örnekte – Mete Han'ın, atını ve zevcesini düşmana teslim etmesine rağmen çorak bir arazi olan küçük bir toprak parçasını dahi düşmana vermemesi- de net bir biçimde görüldüğü üzere Türk toplulukları yaşadıkları toprağı kutsal bilmişler ve onu uğruna savaşılacak ve hatta ölünecek bir unsur olarak görmüşlerdir. Her ne kadar vatan, kavram olarak yeni olsa da Türklerde antik dönemlerde dahi vatan bilincinin olduğunu söylemek mümkündür. Bu bilinç modern dönemde vatan kavramı ile bütünleşmiş ve Türk milliyetçiliğinin en önemli unsurlarından biri olmuştur. Osmanlı'nın son dönemlerinde bilhassa Namık Kemal tarafından bu kavram işlenmiş, hatta modern dönemde vatan fikri onun eserleriyle birlikte oluşmaya başlamıştır.

Modern dönem Türk milliyetçilerinden Nihal Atsız da yukarıda değinilen Mete Han örneği üzerinden; millete ait olan ve ataların mezarlarını saklayan toprağın yani vatanın asla verilemeyeceğini ve bu bilincin asla unutulmayacağını ifade etmektedir (Atsız, 2015b: 76).

Türklerde vatan fikrinin modern olarak yeniden şekillenmeye başlaması ile birlikte ata topraklarına ve tarihi arka plana olan ilgi de artmaya başlamıştır. Zira tarih boyunca göç kavramı ile özdeşleşen Türk toplulukları pek çok yeri yurt tutmuş, vatan yapmıştır. Modern dönemde de hâlihazırda bu toprakların önemli bir kısmında Türk toplulukları yaşamaktadır. Bu topluluklar ile yakın ilişkiler kurulması ve hatta tüm Türk topluluklarının tek bir devlet çatısı altında birleştirilmesi fikri Türk milliyetçiliğinde önemli bir kitle tarafından savunulmaktadır.

Atsız, oldukça sert bir ifadeyle milletleri hayvan sürülerinden ayıran en önemli unsurlardan birinin milli bir hedefe sahip olmaları olduğunu savunmaktadır. Ona göre millet ancak bir hedefi gördüğü zaman sürü olmaktan çıkar ve bencillikten kurtulup fedakârlaşır. Türk milliyetçileri için de en kutlu hedef Turancılıktır. Ona göre Turancılık doğrudan doğruya Türkçülüğün siyasi amacıdır. Bu amaç da, yeryüzündeki tüm Türklerin tek devlet olarak bir araya gelmesidir (Atsız, 2015c: 17, 32).

Atsız'ın kastettiği Türk dünyası oldukça geniş bir kitleyi kapsamaktadır. Turancılık ülküsü 21. Yüzyılda siyasi, sosyal, kültürel veya ekonomik açılardan varlığını sürdürmekte, söz konusu fikrin kapsamı da özellikle 20. Yüzyılın son on yılında SSCB'den ayrılarak bağımsızlığını kazanan Türk devletlerinin birer resmi unsur olmasıyla netleşmeye başlamıştır. Atsız'ın, Türk dünyasında bağımsız devletler kurulmaya başlamadan oldukça önce kaleme aldığı şu ifadeler Türk milliyetçiliğindeki vatan anlayışının genişliği, önemi ve Turan ülkesi olarak sembolleştirilen ülkünün anlaşılması için son derece dikkat çekicidir (Atsız, 2015c: 41):

“Ey Türkelleri!...

Özbekler, Türkmenler, Kara-kalpaklar, Kırgızlar, Kazaklar, Oyratlar, Altaylılar!...

Ey Doğu Türkistanlılar, Uygurlar, Tarançılar!

Ey Azerbaycanlılar, Kerküklüler, Bayır-Bucaklılar, Kıbrıslılar, Batı Trakyalılar, Balkanlılar; Gagavuzlar!

Ey Kırımlılar, Başkurtlar, Mişerler, Tatarlar!...

Sizin acılarınız, bizim acılarımızdır...

Sizin yurdunuz, bizim yurdumuzdur.

Yurdumuz Adalar Denizinden Altayların ötesine kadar büyük ve müebbed bir ülkedir.”

Burada sayılan topluluklarının, 21. Yüzyıldaki Turancılık anlayışında bir araya getirilmesi düşünülen Türk toplulukları ile örtüşüp örtüşmemesinden ziyade dikkat çekici olan Turancılık ülküsünün Türk milliyetçiliğinin daima bir parçası olması ve Türklerin vatan mefhumuna olan bağlılıklarını daima diri tutuyor olmalarıdır. Zira Atsız'da da karşılaşılan ortak yurt vurgusu bunun göstergelerinden biridir.

Türk milliyetçiliğinin en önemli isimlerinden biri olan ve yukarıda da ele alınan Ziya Gökalp de Turan ile ilgili pek çok şey söylemiş ve hatta bu fikre bağlı olarak Turan adlı şiiri kaleme almış ve söz konusu şiir Türk milliyetçiliğinin en önemli retorik unsurlarından biri olmuştur (Gökalp, 2016a: 22):

“Vatan ne Türkiye’dir Türklere, ne Türkistan;

Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan...”

SONUÇ

Modern dönemin gerek devlet yapılanması gerek de toplum yaşantısındaki en önemli unsurları millet ve milliyetçilik gerçeklikleridir. Zira imparatorlukların yıkılmasının ardından oluşan modern devlet formunun milletler temelinde şekillenmesi, millet olgusunu meşruiyetin kaynağı haline getirmiştir. Demokratik yönetimlere geçiş ile de egemenlik milletlerin tercihine dayandırılmaya başlanmıştır.

Milliyetçilik araştırmalarının en önemli noktalarından biri kuramcıların kavramlara atfettikleri manalardır. Zira söz konusu çalışmaların üzerinde durdukları temel mefhumlar olan ırk, ethnîe, kültür, millet veya ırkçılık, etnik ayrılıkçılık, milliyetçilik gibi kavramlar kuramcıların bakış açılarına göre farklı tanımlanmaktadır. Bireyin aidiyet şuuru taşıdığı millete bağlılığı milliyetçilik olarak ifade edilmekle birlikte bazı kuramcılar bu bağlılığın bir çeşit ksenofobi ile birlikte ırkçılığa da dönüşebildiğini savunmakta, bazı kuramcılar ise doğrudan bu bağlılığın bizzat ırkçılık olduğuna kanaat getirmektedirler. Zira bu kuramcılara göre kişinin milliyetine duyduğu bağlılık ve bu bağlılık meydana getirdiği hissiyat başka milletlere karşı olumsuz his ve düşünceler doğurmaktadır.

Bu çalışmada ırk, ethnîe ve millet kavramlarının birbirinden farklı anlamlar taşıdığı ve bu mana farklılığının ırkçılık ile milliyetçilik arasında da tezahür ettiği örneklerle de ortaya koyulmaya çalışılmaktadır. Zira ırk daha çok cins, tür anlamı taşımakla birlikte ethnîe daha çok kültür esaslı bir farklılığa işaret etmekte, millet ise doğrudan bir farkındalığın tezahürü olarak ortaya çıkmaktadır. Bireyin kendisini bir milletin mensubu olarak görmesi, kültür, din, dil, örf veya adet gibi pek çok müşterek unsur göz önünde bulundurması ile mümkün olmakta; nihayetinde kişi kendisini toplumdan topluma değişmekle birlikte bir kültür, dil veya örf temelinde bir milli kimliğe sahip olarak görmektedir. Dolayısıyla kişinin duyduğu bağlılık zaman içerisinde milli hissiyat olarak bir bilince dönüşmekte ve modern anlamda milliyetçilik ortaya çıkmaktadır. Bu hissiyat ve fikir, yabancı düşmanlığı veya ırkçılıktan gerek ortaya çıkış süreci gerek de sonuçları itibariyle ayrışmaktadır. Zira mensubu olunan milleti sevmek ve yüceltmekle, diğer milletlere düşmanlık beslemek oldukça farklı hususlardır. Fakat bilhassa Marksizm temelli modernist teorisyenlerin milliyetçiliği ırkçılık veya yabancı düşmanlığı ile aynı şekilde değerlendirmesi sıklıkla karşılaşılan bir durumdur.

Bu hususta en çok tartışılan noktalardan biri de milletlerin ortaya çıkışında milliyetçiliğin rolü olup olmadığı; bir başka deyişle söz konusu iki gerçeklikten hangisinin sebep hangisinin sonuç olduğu meselesidir.

Egemenlik kaynağı ve devlet formu olarak önemi bariz olan millet olgusunun ortaya çıkış tarihi ise, millet ve milliyetçilik araştırmalarının temel sorusunu ve bilahare milliyetçilik kuramlarının türlerini belirlemiştir. Kökenleri 20. Yüzyılın ilk yarısında olmakla birlikte millet ve milliyetçiliklere dair ilk görüşler iki gerçekliğin de tarihin her döneminde var olduğu ve insanlığın ilk çağlarından beri topluluklar halinde yaşayan insanların birer millet olarak görülebileceğini savunan primordialist (ilkçi) kuramı oluşturmuştur. İlkçi kuramcılara göre milletler, tarihin farklı dönemlerinde formları ve tipolojileri değişse de özleri itibariyle daima var olmuşlardır. Fakat ilk milliyetçilik araştırmaları olan primordialist kuramcıların savları net bir millet tanımı içermemekte, üstelik tarihin farklı dönemlerindeki topluluk tiplerini millet olarak ifade ederek milletlere ait temel özellikler ifade etmemektedir. Fakat ilkçiler de kendi aralarında doğalcılar, kültürel ilkçiler ve sosyo-biyolojiciler olarak üçe ayrılmaktadır. Kısaca doğalcılar milletlerin doğal bir gerçekliği olduğunu ve bu nedenle tarih boyunca varlıklarını sürdürdüklerini savunmaktadır. Sosyo-biyoloji perspektifinden bakılan kuramcılar bireylerin bir topluluğa aidiyet duymalarında en önemli faktörün kan bağı ve soy olduğunu ifade etmektedirler. Kültürel ilkçiler ise daha çok ethnie'lere vurgu yapmakla birlikte, önemli olanın duygular olduğunu savunmakta ve topluluğa aidiyet duyan bireyin topluluğa dair alışkanlıkları benimsemesine önem atfetmektedirler.

1960'lı yıllarla birlikte ilkçi perspektif tamamen reddedilmeye başlanmış, milletlerin doğal birer gerçeklik değil aksine birer inşa veya icat ürünü oldukları savları farklı kuramcılar tarafından ifade edilmeye başlanmıştır. Zira bu yeni kuramcılara göre meşruiyet kaynağı olarak millet, siyasi alanda kendine yer edinmek isteyen bir devlet için zorunlu bir unsur haline almış ve araçsal bir unsur olarak inşa veya icat edilmiş ya da bir yüksek kültür dairesi etrafında şekillenmiştir. 1960'larda itibaren farklı türleri olmakla birlikte artık milletler ve milliyetçiliklerin temelde doğal değil yapay olduğunu savunan kuramcılar modernist milliyetçilik kuramının kurucuları olmuştur. Modernist kuramcılarının bir kısmı milletlerin bir elit tabaka tarafından dil, gelenek, görenek gibi kültürel unsurların modern millet formu haline getirilerek topluluğa empoze edilmesi ile inşa edildiğini savunmaktadır. Bir başka modernist görüş söz konusu unsurların dahi entelektüeller tarafından icat edildiğini

ve bu icatlar ile birlikte yeni bir topluluk türü olarak milletlerin de birer icat ürünü olduklarını savunmaktadır. Modernist kuramcılar farklı tasniflerle pek çok değişik şekilde kategorize edilebilir. Fakat hepsinin ortak noktası milletlerin entelektüel bir kitle tarafından ya inşa ya da icat edildiği görüşüdür. Ayrıca çoğu modernist için milletler, söz konusu entelektüel kitleler tarafından topluluğa aşıl原因an milliyetçi görüşler sonucu ortaya çıkmıştır. Bir başka deyişle milletler, yaratılan milliyetçilik vasıtasıyla icat veya inşa edilmişler. Bu görüş temel olarak milliyetçiliğin öncelikle yaratılan bir görüş olduğunu daha sonra kitleler bazında bir hissiyata dönüştüğünü savunmaktadır.

John Armstrong tarafından aynı yıllarda yayınlanan ve modernist kuramcılardan farklı bir bakış açısına sahip olan “Milliyetçilikten Önce Milletler” adlı eser ise daha sonraki yıllarda hem ilköğretilere hem de modernizme ciddi eleştiriler getirmek suretiyle zamanla bir kuram halini alan etno-sembolizmin çıkış noktası olmuştur. Özellikle Anthony Smith’in çalışmaları ekseninde millet ve milliyetçilik araştırmalarında yerini alan etno-sembolizm, 21. Yüzyıldaki haliyle milletlerin modern olgular olduğunu kabul etmekle birlikte, köklerinin etnik dönemde olduğunu ve etnik döneme ait mit, sembol ve anıların modern milletlerin inkişafında etkin rol oynadıklarını savunmaktadır. Milliyetçilik araştırmalarında var olan iki kurama eleştiri olarak gelişen etno-sembolizm bakış açısı milletlerin tarihin her döneminde var olduğu – bir başka deyişle doğal olduğu- iddiasını reddetmekle birlikte, yine milletlerin inşa, icat veya bir iktidar aracı olarak görüldüğü modernist açıklamaları da kabul etmemektedir. Zira ilk insan topluluklarına millet sıfatı vermek oldukça güçtür, fakat 20 ve 21. Yüzyıldaki hakim topluluk türü olan milletlerin etnik geçmişlerinin varlığı ve bu etnik arka planın hali hazırdaki millet özelliklerine sirayeti göz ardı edilmemelidir.

Smith, ilk milliyetçilik araştırmalarının yapıldığı dönemlerde hakim görüş olan, fakat daha sonra ehemmiyeti ve ağırlığı azalan ilköğretilere de net bir biçimde tenkit etmekle birlikte; kuramını asıl modernizm eleştirisi üzerine oturtmuştur. Zira Smith’e göre modernist bakış açısı milliyetçilik araştırmalarında neredeyse bir egemen ortodoksi halini almış ve milletlerin tarihi kökleri tamamen göz ardı edilir hale gelmiştir. Halbuki etnik çağlarda da insan toplulukları içerisinde bireyler mensubu oldukları topluluğa yönelik aidiyet duyguları beslemekte idiler. Bu duygu modern milliyetçiliğin ortaya çıkardığı bağlılık şuuru ve hissiyatı ile yakın kabul edilebileceği gibi asıl benzerlik; her iki duygu türünün de mensup olunan topluluğa bağlılığı perçinlemesi ve kalabalığı belirli bir bilinç etrafında gelişen bir topluluk haline getirmesidir. Zira etnik topluluklar, bu açıdan bakıldığında milletlerin

kökenlerini oluşturmaktadır. Bir başka ifadeyle bireyler arasındaki etnik bağlar, modern dönemde milletlere duyulan aidiyetin kökenleridir.

Anthony Smith, esin kaynağı olarak ifade ettiği John Armstrong'un ve yine fikirleriyle önemli katkılar sunan milliyetçilik kuramcısı John Hutchinson'ın da etno-sembolizm kuramcısı olduğunu ifade etmekte; etno-sembolizmin, "modernizmin kusurlu doğası"nın bir sonucu olduğunu, modernist bakış açısının yetersiz olduğunu düşünen kuramcılar tarafından desteklendiğini belirtmektedir.

Hem ilkçi hem de modernist bakış açısının eleştirisi üzerine kurulması hasebiyle yine kuramın kurucusu olarak kabul edilebilecek olan Anthony Smith tarafından etno-sembolizm eski veya yeni doktrinler için bir tamamlayıcı ve düzeltici olarak tanımlanmıştır. Fakat bu, etno-sembolizmin başlı başına bir kuram özelliği taşıdığı gerçeğini değiştirmemektedir. Zira etno-sembolizm metod itibarıyla diğer kuramlardan farklı bir yol savı ile ortaya çıkmış, tarihi sürecin etnik bağlar açısından incelenmesini önermiştir. Ayrıca daha önceki kuramlardan farklı olarak mit ve sembollerin, milletlere aidiyet duygusunun ve haliyle modern milletlerin oluşumunda oynadığı role dikkat çekmiştir. Farkındalıklar üzerinde sembollerin etkisine eğilmek, modernist veya ilkçi bakış açılarından farklı bir metottur. Zira ne ilkçi yaklaşım gibi yalnızca tarihi sürece ne de modernist bakış açısı gibi entelektüellerin rolüne vurgu vardır.

Etno-sembolizm başta tarihi sürecin önemine, tarihi süreçteki mit sembol ve anılara ve bu faktörlerin modern millet gerçekliği ve milliyetçiliklerin oluşumunda entelektüeller tarafından değerlendirilmesine aynı anda vurgu yapmaktadır. Bu yönüyle bir üçüncü yol hüviyetinde olduğu söylenebilir. Fakat belirtilmesi gereken önemli bir nokta etno-sembolizme göre entelektüeller, milletlere ait unsurları icat veya inşa etmemekte; aksine zaten milletlerin etnik geçmişlerinde var olan unsurları -belki modern döneme uyarlayarak- ele almaktadırlar. Bu, etno-sembolizm ile modernist teoriler arasındaki temel farklılığı oluşturmaktadır.

Etno-sembolizmde milletler yapay mı yoksa doğal mı olduklarından çok; oluşum süreçlerindeki temel unsurlar açısından ele alınmakta, söz konusu sürecin unsurları da toplulukların etnik geçmişlerinde aranmaktadır. Etno-sembolizm bakış açısını bir kuram

yapan unsurlardan biri de budur. Zira o yalnızca sebebe veya sonuca değil sürece dikkat çekmekte, böylece milletleri tarihi süreç içerisinde çok yönlü olarak ele alabilmektedir.

Etno-sembolist kuramcılara göre milletlerin tarihi açıdan oluşum süreçlerini değerlendirmek için tarihi gelişmelere etno-tarih perspektifinden yaklaşmak gerekmektedir. Bilhassa Anthony Smith'in sıklıkla kullandığı etno-tarih kavramı milletlerin tarihi geçmişini etnisite gerçeği ve etnik unsurları göz önünde bulundurarak irdelemeyi esas almaktadır.

Genel anlamda millet ve milliyetçilik araştırmalarında en çok karşılaşılan “hata”lardan biri dünya üzerindeki milletlerin ortaya çıkış süreçleri ve milliyetçiliklerinin tek bir metotla açıklanmaya çalışılmasıdır. Yani, Amerika kıtasındaki bir millet ile Kafkasya'daki bir milletin inkişafı aynı unsurların etkisi ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Bilhassa modernist kuramcılar tarafından bu metot tercih edilmekte örneğin kültürel inşacı modernistlere göre dünyanın her yerindeki milletler entelektüeller tarafından benimsenen ya da toplumun benimsemesi için icat edilen birer yüksek kültürün ürünüken; araşsalcı modernistler nazarında dünyadaki tüm milletler siyasi anlamda meşruiyet kazanmanın ve iktidarı ele geçirmenin bir aracı olarak meydana gelmiş ya da getirilmişlerdir. Herhangi bir bilimsel kuramın, evrensellik iddiası taşıması hasebiyle bu durum doğal görülebilir. Fakat bilhassa sosyal bilimlerde bireyin sosyal yönü gibi pek çok unsur, kuramların keskin sınırlar çizerek genellemeler yapmasının önüne geçmekte, bu da onu pozitivist paradigmadan yorumsamacı paradigmayı benimsemeye yönlendirmektedir.

Etno-sembolizm de evrensel bir milliyetçilik kuramı olarak elbette bir takım hususlarda genellemeler yapmaktadır. Fakat etno-sembolist yaklaşımın genelleme yaptığı noktalar kahir ekseriyetle milliyetçilik araştırmasının metotları ile ilgili hususlardır. Örneğin etno-sembolist kuramcılar modern milletlerin köklerinin etnik dönemlerine dayandığı konusunda genellemeler yapmakta fakat etnik geçmişin modern millete sirayetinin derecesinin veya ana ekseninin coğrafya veya din gibi faktörlere göre değiştiğini ifade etmektedirler.

En nihayetinde dünyanın farklı yerlerindeki insan topluluklarının bir millet haline gelmesindeki temel etmenler birbirinden oldukça farklıdır. Bazı bölgelerde yaşam tarzıyla yakından ilgili kültürel öğeler, toplulukları birbirinden ayıran temel unsur olarak ön plana çıkarken, bir başka bölgede mitolojik ve dini unsurlar aynı işlevi görebilmektedir. Bazı

milletlerin oluşumunda gerçekten entelektüellerin dil veya kültür gibi unsurlar çerçevesindeki geçmişe yönelik araştırmaları ve kitleselleştirme çabaları etkin rol oynarken, bir başka millet aktörsüz bir siyasi devrim ile doğrudan kitlelerin girişimiyle tarih sahnesine çıkabilmektedir. Bu izafi durum aynı zamanda milliyetçilik araştırmalarının temel sınırlılıklarından biri olarak da görülebilir.

Pek çok farklı açıdan değerlendirildiğinde etno-sembolizmin diğer milliyetçilik kuramlarına nazaran, modern Türk milliyetçiliğinin inkişafını en iyi açıklayan bakış açısı olduğu söylenebilir. Bunun en net göstergelerinden biri dünyadaki pek çok milletin aksine Türk milletinin adı başta olmak üzere milli kimliğinin varlığına dair pek çok kanıtın modern öncesi dönemlerde oldukça eskiye gidiyor olmasıdır. Bu hususta ilk olarak değerlendirilebilecek eser 8. Yüzyılda Vezir Tonyukuk, Kül Tigin ve Bilge Kağan adlarına diktirilen kadim Orhun Kitabeleridir. Orhun yazıtları evvela doğrudan Türk adının geçiyor olması hasebiyle önemlidir. Çünkü modernist kuramcılar milletlerin birer icat veya inşa sürecinin ürünü olduklarını iddia ederken aynı zamanda modern milletlerin milli kimliklerinin de geçmiş çağlarda bulunmadığını savunmaktadırlar. Fakat modernist milliyetçilik araştırmacılarının iddia ettiklerinin çok öncesinde, henüz 8. Yüzyılda Türk adının kitabelerde geçiyor olması dikkat çekicidir.

Ayrıca söz konusu kitabelerde Türk adı alelade bir biçimde geçmemekte, pek çok kez Türk budunu tabiri kullanılarak bir topluluğa, bir kitleye atıf yapılmaktadır. Modern dönemde budun ifadesi sözlüklerde halk, ulus, millet, kavim gibi farklı tabirlerle karşılanırsa da tüm açıklamalar Türk kimliğinin bir topluluk kimliği ve bir aidiyet unsuru olarak modernistlerin milletlerin doğuşu için ifade ettikleri yıllardan oldukça eski bir zamanda, 8. Yüzyılda, var olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Türk budunu tabirinin bir kitleye atıf yapıyor olması bir yandan modernist teoriler açısından ciddi bir eleştiri noktası sunarken, tabirin işaret ettiği kitlenin özelliklerinin modern dönem Türk milletinden farklı olması primordialist teoriler açısından da bir handikap oluşturmaktadır. Zira budun kelimesinin muhtevası halk, millet veya kavim olarak yorumlanabilmektedir. Bu üç kavramın da birbirinden farklı olması 8. Yüzyılda adı geçen Türk budununun modern anlamda, dil, kültürel öğeler ve siyasi açıdan birlikteliğe dayanan bir millet olup olmadığını tartışmaya açık kılmaktadır. Dönem Türklerine ait kültürel öğeler,

siyasi anlamda yönetim usulleri ve dil gibi unsurlar detaylı biçimde incelenip söz konusu tartışma derinleştirilebilir.

Net bir biçimde ifade edilebilecek gerçeklik, 8. Yüzyılda adı bir kitleye atıf yapacak şekilde kitabelere kazınmış olan bir Türk kimliğinin olduğu ve bu kimliğin tabi olarak modern Türk milli kimliğinin arka planı olduğudur. Smith'in ısrarla üzerinde durduğu etnik geçmiş, Türk toplulukları örneğinde karşılığını bulmaktadır.

Yine antik dönem Türk tarihinde etno-sembolizm bağlamında ele alınabilecek en önemli unsurlardan biri de mitler ve sembollerdir. Bu tezde daha çok semboller üzerinde durulmuş ve eski Türklerden modern döneme değin önemini koruyan sembollerin modern Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışı ve gelişimindeki önemi vurgulanmıştır. Tanrı Dağları ve Ötüken kentinin sembolleşmesi bunun coğrafya temelli net örneklerinden biridir. Orhun Yazıtlarında net bir biçimde görüldüğü üzere kutsal bir yerleşim yeri olarak görülen Ötüken kenti, modern Türk milliyetçileri tarafından da önemsenmiş, bir sembol olarak milliyetçi hissiyata dokunan önemli bir unsur halini almıştır.

Kurt da aynı hususta verilebilecek örneklerden biridir. Zira Türklerin pek çok farklı hayvanı kendilerine sembol olarak belirledikleri aşikârsa da, kurt tüm semboller içerisinde ayrı bir öneme sahip olmuş, üstelik bu durum Orhun Yazıtlarına da yansımıştır. Özellikle Orta Asya steplerinde görülen Bozkurt, modern dönem Türk milliyetçiliğinde de en çok karşılaşılan sembollerden biri olmuştur. Türk Ocakları ve Ülkü Ocakları (1968-) başta olmak üzere pek çok Türk milliyetçisi kuruluş kendisine sembol olarak Bozkurt'u seçmiştir.

Modern Türk milliyetçiliğinde kullanılan semboller yalnızca Orta Asya Türk tarihinden değil, İslami dönem Türk tarihinden de oldukça beslenmiştir. Örneğin, modern Türk milliyetçiliği fikriyatının en önemli düşünürlerinden olan Ziya Gökalp'in kitleleşmesinde önemli rol oynadığı ve 21. Yüzyılda da milliyetçi retoriğin önemli aktörlerinden biri olan "Kızıl Elma" Osmanlı döneminde kullanılmaya başlanan ve cihan hakimiyetini temsil eden bir semboldür.

Eski dönem Türk tarihi yalnızca modern dönem Türk milliyetçiliği üzerinde değil aynı zamanda modern Türk milletinin şekillenmesinde de etkin rol oynamıştır. Zira Türklerin sosyal yaşantısında yer edinmiş pek çok kültürel öge de kadim tarihin ürünü olarak

göze çarpmaktadır. Örneğin 21. Yüzyılda da Türklere ait cenaze merasimleri şekli ve unsurları itibariyle antik dönemin devamı niteliğindedir. Modern dönemde ağıt yakmaya karşılık gelen yuğ töreni veya mezar taşına tekabül eden balbal dikme geleneği bunun net örnekleridir.

Bir başka örnek de modern dönemde Türk Dünyası'nın farklı birçok bölgesinde her yıl baharın gelişi münasebetiyle kutlanan Nevruz Bayramı'dır. Zira Nevruz'un kökleri eski Türklerde her yıl kutlanan Demir Bayramı'na dayanmaktadır. Türklerin Ergenekon Vadisi'nden çıkışlarını anarak, ateşte ısıtılan bir demir parçasının hakan tarafından altın bir çekiçe örs üzerinde dövülmesi ile başlayan ve çeşitli oyunlar ve eğlencelerin yapıldığı Demir Bayramı kutlamaları, 21. Yüzyılda neredeyse aynı şekilde kutlanan Nevruz Bayramı'nın köklerini oluşturmaktadır.

Bu örnekler elbette artırılabilir, fakat tüm örneklerden çıkarılabilecek ortak sonuç, Türk milletinin tarihi arka planı olarak Türk milli kimliğinin kökenleri oldukça eski tarihlere dayanmaktadır. Kadim Türklerin sosyal, kültürel veya siyasi pek çok özellikleri modern dönem Türk milletinin temel karakterine sirayet etmiş, yine modern Türk milliyetçiliği için de somut argümanlar oluşturmuştur. Buradaki somut vurgusu önemlidir. Zira bazı milletlerin köklerini kadimleştirmek için etnik geçmişlerini zengin gösterme çabaları olmuş, bu durum da modernist teorisyenler tarafından milletlerin, milliyetçilik yoluyla icat veya inşa ürünü olduklarını iddia etmelerinin argümanlarından biri olmuştur. Fakat Türk tarihinde durum oldukça farklıdır. Zira Türklerin etnik geçmişlerindeki “veriler” Orhun Yazıtları gibi somut örneklere dayanmaktadır.

Bu tezde, öncelikle millet ve milliyetçilik araştırmalarında sıkça kullanılan ve zaman zaman da muhtevaları birbirine karıştırılan kavramlar açıklanmaya çalışılmıştır. Irk, ethnîe, millet ve milliyetçilik kavramlarına atfedilen farklı anlamlar değerlendirilerek Türk kimliğinin bir modern millet haline gelmesi ve böylece ırk ve ethnielerden ayrışması ele alınmıştır. Daha sonra milliyetçilik kuramları ele alınmış ve millet ve milliyetçilik gerçekliklerine yönelik farklı yaklaşımlar değerlendirilmiştir. Öncelikle ilkçilik, kadimcilik ve modernist teoriler ana hatlarıyla ele alınmış, ardından bu kuramlara bir eleştiri ve bir üçüncü yol olarak – zira bazı kuramcılara göre ilkçilik ve kadimciliği aynı çatı altında değerlendirmek mümkündür- ortaya çıkan etno-sembolizm incelenmiştir. Kadim Türk milli kimliğinin etnik dönemdeki net varlığı ve modern Türk milletine sirayeti, Türk milletinin

ortaya çıkışı hakkında en doğru açıklamanın etno-sembolist bakış açısı olduğu savını kuvvetlendirmekte; bu tezde de Türk milleti ve Türk milliyetçiliği etno-sembolizm bağlamında incelenmektedir.

Millet ve milliyetçilik hususunda çalışma yapan veya yapacak olan araştırmacılar için en çok dikkat edilmesi gereken nokta milletlerin doğuşundaki izafiyettir. Zira her milletin sosyal, kültürel, ekonomik veya siyasi yapısı ve tarihi arka planı farklı olmakla birlikte milletleşme süreci de farklılaşmaktadır. Bu husus araştırmacılar için evrensellik iddiası bakımından bir sınırlılık olarak değerlendirilebilecekse de, söz konusu milletin ve milliyetçiliğin yapısal olarak derinlemesine incelenmesi bakımından bir zenginlik unsurudur.

Millet ve milliyetçilik araştırmacıları için en önemli tavsiyelerden biri de milletlerin etnik geçmişlerinin, modern döneme sirayeti bağlamında incelenmesi ve etno-tarih anlayışının bu açıdan öneminin kavranmasıdır. Ayrıca etno-tarih incelemelerinde her biri modern döneme sirayet etmiş olan mitler ve semboller de dikkatle incelenmelidir.

KAYNAKLAR

- Akçura, Y. (2016a). *Türkçülüğün Tarihi*. (İkinci Basım). İstanbul: Ötüken Yayınevi
- Akçura, Y. (2016b). *Üç Tarz-ı Siyaset*. (İkinci Basım). Ankara: Lotus Yayınevi
- Akdağ, M. (2014). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*. (İkinci Basım). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Anderson, B. (2015). *Hayali Cemaatler*. (Çev. İskender Savaşır). İstanbul: Metis Yayınları. (Eserin orijinali 1993'te yayınlandı)
- Arai, M. (1994). *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*. (Çev. Tansel Demirel). İstanbul: İletişim Yayınları. (Eserin orijinali 1992'de yayınlandı)
- Arık, R.O. (1981). *Türk İnkılabı ve Milliyetçiliğimiz*. (Birinci Baskı). Ankara: Eroğlu Matbaacılık Sanayi
- Armstrong, J. (1982). *Nations before Nationalism*. (First Edition). Chapel Hill: University of North Carolina Press
- Arsal, S.M. (1979). *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*. (Dördüncü Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Atsız, H.N. (2011). *Yolların Sonu*. (Onuncu Basım). İstanbul: Ötüken Yayınları
- Atsız, H.N. (2015a). *Tarih, Kültür ve Kahramanlar*. (Beşinci Basım). İstanbul: Ötüken Yayınları
- Atsız, H.N. (2015b). *Türk Ülküsü*. (On Üçüncü Basım). İstanbul: Ötüken Yayınları
- Atsız, H.N. (2015c). *Turancılık, Milli Değerler ve Gençlik*. (Yedinci Basım). İstanbul: Ötüken Yayınları
- Brass P. (1994). "Elite Competition and Nation-Formation Hutchinson" In Hutchinson J. and Smith A. (Eds), *Nationalism*, 1994, Oxford: Oxford University Press, pp. 87
- Connor, W. (1994a). *Ethnonationalism*. (First edition). Chichester: Princeton University Press
- Connor, W. (1994b). "A Nation is a Nation, is a State, is an Ethnic Group, is a ...". In Hutchinson J, Smith A (Eds), *Nationalism*, 1994, Oxford: Oxford University Press
- Connor, W. (1994c). "When is a Nation?". In Hutchinson J, Smith A (Eds), *Nationalism*, 1994, Oxford: Oxford University Press
- Durgun, Ş. (2006). "Türkiye'de Milliyetçiliğin Algılanış Sorunları". *Kök Araştırmalar*, 8(1)
- Durgun, Ş. (2014). *Ulus İnşası ve Milliyetçilik*. (Birinci Basım). Ankara: Binyıl Yayınevi
- Ergin, M. (2000). *Orhun Abideleri*. (Yirmi beşinci Basım). İstanbul: Boğaziçi Yayınları

- Eriksen, T.H. (2004). *Etnisite ve Milliyetçilik*. (Çev. Ekin Uşaklı). İstanbul: Avesta Yayınları. (Eserin orijinali 1993'te yayınlandı)
- Gat, A., Yakobson, A. (2013). *Nations The Long History and Deep Roots of Political Ethnicity and Nationalism* (First Edition). New York: Cambridge University Press,
- Gellner E. (1992). *Uluslar ve Ulusçuluk*. (Çev. Büşra Ersanlı Behar ve Günay Göksu Özdoğan). İstanbul: İnsan Yayınları. (Eserin orijinali 1992'de yayınlandı)
- Gellner, E. (1994). "Nationalism and Modernization". In Hutchinson J, Smith A (Eds), *Nationalism*, 1994, Oxford: Oxford University Press
- Gellner, E. (1998). *Milliyetçiliğe Bakmak*. (Çev. Simten Coşar, Saltuk Özertürk ve Nalan Soyarık). İstanbul: İletişim Yayınları. (Eserin orijinali 1994'te yayınlandı)
- Georgeon, F. (2016). *Osmanlı-Türk Modernleşmesi- 1900-1930*. (Çev. Ali Berktaç). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (Eserin orijinali 2006 yılında yayınlandı)
- Gökalp, Z. (1973). *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*. (Birinci Basım). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi
- Gökalp, Z. (2014). *Türkçülüğün Esasları*. (Birinci Basım). İstanbul: Ötüken Yayınları
- Gökalp, Z. (2015). *Türk Medeniyeti Tarihi*. (Birinci Basım). İstanbul: Ötüken Yayınları
- Gökalp, Z. (2016a). *Kızulelma*. (İkinci Basım). İstanbul: Ötüken Yayınları
- Gökalp, Z. (2016b). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. (Üçüncü Basım). İstanbul: Ötüken Yayınları
- Hayes, C. J. H. (2010). *Milliyetçilik: Bir Din*. (Çev. Murat Çiftkaya). İstanbul: İz Yayınevi. (Eserin orijinali 1960 yılında yayınlandı)
- Heyd, U. (2001). *Türk Milliyetçiliğinin Kökleri*. (Çev. Adem Yalçın). İstanbul: Pınar Yayınları. (Eserin orijinali 1947 yılında yayınlandı)
- Hobsbawn, E. J. (1993). *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik "Program, Mit, Gerçeklik"*. (Çev. Osman Akınhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Eserin orijinali 1992'de yayınlandı),
- Hobsbawn E, Ranger T. (2006). *Geleneğin İcadı*. (Çev. Mehmet Murat Şahin). İstanbul: Agora Kitaplığı. (Eserin orijinali 1983'te yayınlandı),
- Hobsbawn, E. (1994). "The Nation as Invented Tradition". In Hutchinson J, Smith A (Eds), *Nationalism*, 1994, Oxford: Oxford University Press,
- Kösoğlu, N. (2005). Bir Rapor Vesilesiyle Arka Plan, Ç. Özdemir. (Editör). *Çok Kültürlülük ve Türkiyelilik*. Birinci Basım. Ankara: Tekaç Yayıncılık, s. 4-11.
- Kösoğlu, N. (2008). Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri, T. Bora ve M. Gültekingil. (Editörler). *Milliyetçilik*. Üçüncü Basım. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 208-225.

- Kösoğlu, N. (2013a). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Ziya Gökalp*, (Üçüncü Basım). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kösoğlu, N. (2013b). *Türk Olmak ya da Olmamak Milli Kültür, Mozaik Kültür ve Etnisite*. (Üçüncü Basım). İstanbul: Ötüken Yayınları
- Kushner, D. (1979). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*. (Çev. Şevket Serdar Türet, Rekin Erdem ve Fahri Erdem). İstanbul: Kervan Yayınları. (Eserin orijinali 1976'da yayınlandı)
- Levi-Strauss, C. (1994). *İrk, Tarih ve Kültür*. (Çev. Haldun Bayrı, Reha Erdem, Arzu Oyacıoğlu ve Işık Ergüden). İstanbul: Metis Yayınları. (Eserin orijinali 1959'da yayınlandı),
- Lewis, B. (2009). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Çev. Boğaç Babür Tuna). Ankara: Arkadaş Yayınevi. (Eserin orijinali 2002 yılında yayınlandı)
- Nairn T. (2015). *Milliyetçiliğin Yüzleri: Janus'a Yeni Bir Bakış*. (Çev. Seda Kırdar ve Mehmet Ratip). İstanbul: İletişim Yayınları. (Eserin orijinali 1997'de yayınlandı)
- Oba, A.E. (1995). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*. (Birinci Baskı). Ankara: İmge Yayınevi
- Öksüz, İ. (2016). *Millet ve Milliyetçilik*. (İkinci Baskı). Ankara: Panama Yayıncılık,
- Özkırımlı, U. (1999). *Milliyetçilik Kuramları*. (Birinci Baskı). İstanbul: Sarmal Yayınevi
- Redhouse Sözlük. (1998). *Redhouse Büyük El Sözlüğü*. İstanbul: Sev Yayıncılık ve Matbaacılık
- Renan, E. (1990). *Ulus Nedir?*. (Çev. Gökçe Yavaş). İstanbul: Pinhan Yayıncılık. (Eserin orijinali 1990'da yayınlandı)
- Roger, A. (2008). *Milliyetçilik Kuramları*. (Çev. Aziz Ufuk Kılıç). İstanbul: Versus Kitap. (Eserin orijinali 2001'de yayınlandı)
- Sarımay, Y. (1994). *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*. 1912-1931. (Birinci Basım). İstanbul: Ötüken Yayınları
- Smith, A.D. (1983). *Theories of Nationalism*. (Second edition). London: Duckwort.
- Smith, A.D. (1989). The Origins of Nations. *Ethnic and Racial Studies*, 12 (3), 349-356.
- Smith, A.D. (1998). *Nationalism and Modernism*. (First Edition). London: Routledge
- Smith, A.D. (1999). *Myths and Memories of the Nation*. (First Edition). New York: Oxford University Press
- Smith A.D. (2002a). *Ulusların Etnik Kökeni*. (Çev. Sonay Bayramoğlu ve Hülya Kendir). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları. (Eserin orijinali 1986'da yayınlandı)
- Smith, A.D. (2002b). *Küreselleşme Çağında Milletler ve Milliyetçilik*. (Çev. Derya Kömürçü). İstanbul: Everest Yayınları. (Eserin orijinali 1995'te yayınlandı)

- Smith, A.D. (2004). *The Antiquity of Nations*. (First Edition). Cambridge: Polity Press
- Smith, A.D. (2013). *Milliyetçilik*. (Çev. Ümit Hüsrev Yolsal). Ankara: Atıf Yayınları. (Eserin orijinali 2013’de yayınlandı)
- Smith, A.D. (2016). *Milli Kimlik*. (Çev. Bahadır Sina Şener). İstanbul: İletişim Yayınları. (Eserin orijinali 1991’de yayınlandı)
- Smith, A.D. (2017). *Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik*. (Çev. Bilge Firuze Çallı). İstanbul: Alfa Yayınları. (Eserin orijinali 2009’da yayınlandı)
- Tanyu, H. (1981). *Atatürk ve Türk Milliyetçiliği*. (Birinci Baskı). Ankara: Emel Matbaacılık,
- Toprak, Z. (2012). *Darwin’den Dersim’e Cumhuriyet ve Antropoloji*. (Birinci Basım). İstanbul: Doğan Yayıncılık
- Tunaya, T.Z. (1988). *Türkiye’de Siyasal Partiler 1*. (İkinci Basım). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları
- Tunçay, M. (1981). *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*. (Birinci Basım). Ankara: Yurt Yayınları
- Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Akşam Sanat Okulu Matbaası.
- Türkdoğan, O. (2005). *Ulus Devlet Düşünürü Ziya Gökalp*. (Birinci Basım). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık
- Ülken, H.Z. (2013). *Millet ve Tarih Şuuru*. (İkinci Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları
- Üstel, F. (2008). Türk Ocakları., T. Bora ve M. Gültekingil. (Editörler). *Milliyetçilik*. Üçüncü Basım. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 263-268.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : ÇELİK, Hasan Bozkurt
Uyruğu : T.C.
Doğum tarihi ve yeri : 25.05.1994 Trabzon
Medeni hali : Bekar
Telefon : 0-5345909826
e-mail : hbozkurtcelik@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Gazi Üni. SBE/Siyaset ve Sosyal Bil.	Devam Ediyor
Lisans	Gazi Üni. İİBF/Siyaset Bilimi ve Kamu Y.	13/6/2016
Lise	Çağrıbey Anadolu Lisesi	6/7/2012

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2017-	Gümüşhane Üniversitesi	Araştırma Görevlisi

Yabancı Dil

İngilizce

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..

